

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**KONYALI MEHMET VEHBİ EFENDİ'NİN
KELAMİ GÖRÜŞLERİ**

İbrahim ŞAFAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ŞAFAK
	Numarası	148106011077
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ KELAM BİLİM DALI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim COŞKUN
	Tezin Adı	KONYALI MEHMET VEHBİ EFENDİ'NİN KELAMİ GÖRÜŞLERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan KONYALI MEHMET VEHBİ EFENDİ'NİN KELAMİ GÖRÜŞLERİ başlıklı bu çalışma 27/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN	
2	Prof. Dr.	Süleyman TOPRAK	
3	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ŞAFAK		
	Numarası	148106011077		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/KELAM BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	KONYALI MEHMET VEHBİ EFENDİ'NİN KELAMI GÖRÜŞLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İbrahim ŞAFAK
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ŞAFAK		
	Numarası	148106011077		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI/ KELAM BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim COŞKUN		
Tezin Adı	KONYALI MEHMET VEHBİ EFENDİ'NİN KELAMİ GÖRÜŞLERİ			

Siyasal anlamda oldukça çalkantılı bir dönemde yaşamış ve önemli görevler ifa etmiş olan Mehmet Vehbi Efendi'nin dine ve özellikle İslam akaidine dair görüşleri önem arz etmektedir. Pozitivist materyalist düşüncelerin yaygın olduğu bir dönemde Mehmet Vehbi Efendi İslam inançlarını özveri ile savunmuştur. Bunu yaparken yerine göre klasik kitaplarda geçen ancak sağlam delillerden yoksun olan bazı inançları da eleştirmekten geri durmamıştır. Bu bakımdan onun görüşleri ve uyguladığı metodolojinin günümüze aktarılması önem arz etmektedir.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Girişte Mehmet Vehbi Efendi'nin hayatı ve eserleri, yaşadığı dönemdeki siyasi ve içtimai durum, Kelam İlmine katkıları değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde uluhiyyete, ikinci bölümde nübüvvete üçüncü bölümde ahiret ve ahiret hallerine, dördüncü bölümde ise kelama dair gündeme getirdiği güncel konular tesbit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda Mehmet Vehbi'nin eserleri başta olmak üzere klasik ve güncel kelami çalışmalar esas alınmıştır. Ayrıca ilgili makaleler, tezler, dergiler taranarak, toplanan bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, Akaid, Uluhiyyet, Nübüvvet, Ahiret

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İbrahim ŞAFAK		
	Student Number	148106011077		
	Department	DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES/ THE KALAMIC SCIENCE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İbrahim COŞKUN		
Title of the Thesis/Dissertation	THE KALAMIC VIEWS OF KONYALI MEHMET VEHBI AFFANDI			

Mehmet Vehbi Affandı, who lived in a politically quite turbulent era and performed important duties, had significant views in terms of religion especially islamic doctrines. During an era when positivist materialist believers were common, Mehmet VehbiAffandı defended islamic believes devotedly. While defending, he did not avoid criticising some other believes which were lacky of sound proofs although they were mentioned in classical books. In respect to this, it is of great importance to transfer his views and methodology to our age.

Our study consists of an introduction, four body and a conclusion parts. In the introduction part, the life story and works of Konyalı Mehmet Vehbi Affandı, the era of his lifetime, his theology (kelam ilmi), and Mehmet VehbiAffandı are mentioned. In introduction part his pre-life-era is also evaluated.

In the first part Godhead (Uluhiyyet),in the second part being prophethood (Nübüvvet), in the third part afterdeath and afterdeath conditions, and in the fourth part the other subjects related to kelam are dealt with.

Our study particularly is based on the works of Konyalı Mehmet Vehbi and classical and modern kalam studies. Furthermore, related articles, thesis and magazines are scanned to write down this study.

Key Words: Konyalı Mehmet VehbiAffandı, Akaid, Godhead, Prophethood, Hereafter.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
A) Mehmet Vehbi Efendi'nin Hayatı ve Eserleri.....	1
B) Mehmet Vehbi Efendi'nin Yaşadığı Dönemde Siyasal ve Kültürel Ortam	5
C) Kelam İlmi ve Mehmet Vehbi Efendi	11

BİRİNCİ BÖLÜM ULUHİYET

A) Allah'ın Varlığına Dair Deliller	14
B) Allah'ın Birliği	24
C) Allah'ın İsimler	26
D) Allah'ın Sıfatları.....	28
E) Allah'ın Görülmesi	31
F) Allah – İnsan İlişkisi	34
1. İrade-Kudret-Kesb	34
2.Ecel.....	36
3.Rızık.....	37
4.Hüsün ve Kubuh.....	39
5.Hidayet ve Dalalet.....	40
6.Kaza ve Kader	41

İKİNCİ BÖLÜM NÜBÜVVET

A)Rasul ve Nebi Terimleri	43
B)Peygamberlerin Sıfatları	45
D)Peygamberlerin Mucizeleri	47
D) Evliyanın Kerameti	52
E) Kadınlar ve Peygamberlik	53
F) Peygamberimizin Fazileti ve Son Peygamber Olması.....	54
G) Hilafet ve İmamet.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRET

A) Kabir Hayatı	61
B) Kıyamet ve Alametleri	62
C) Kıyametten Sonraki Haller	64
1. Yeniden Diriliş ve Mahşer	65
2. Hesap, Sual ve Mizan	66
3. Sırat ve Kevser Havuzu	68
4. Şefaah	69
5. A'raf, Cennet ve Cehennem	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KELAM BOYUTU İLE İTİKADÎ, FİKHÎ VE İCTİMAÎ KONULAR

A) Tabiat Yasaları ve Meleklerin Varlığı	73
B) Dinin Lüzumu	74
C) Nikah, Neslin Bekası ve Birçok Zararlardan Muhafaza	76
E) Tesettürün Hikmeti	78
F) En Son Düşünümesi Gereken Bir Hak Olarak: Boşanma	79
G) Haccın Faydaları ve Hacca İtiraz Edenlere Cevaplar	81
H) Sigorta	83
İ) Emr-i Bil Maruf ve Nehy-i Anil Münker	84
J) Nazar ve Sihar	84
Sonuç	87
Kaynakça	89

ÖNSÖZ

Mehmet Vehbi (1862-1949) Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevler ifa etmiş önemli bir âlimdir. O Tefsir ve kelam başta olmak üzere pek çok alanda önemli eserler yazmıştır. Mehmet Vehbi Efendi pozitivist ve materyalist düşüncelerin yaygınlık kazandığı, siyasal ve sosyal ortamın oldukça çalkantılı olduğu bir dönemde yaşamıştır. O ilmi faaliyetlerinin yanı sıra önemli görevler ifa etmiştir.

Mehmet Vehbi Efendi *Akaid-i Hayriyye* adlı eserinde ve *Hulâsatü'l-Beyân Fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsirinde İslam inançlarını kendi üslubu ve yöntemiyle açıklamış, yine çağın getirdiği problemler bağlamında İslam akaidine ve bazı ibadet ve muamelata yönelik şüpheleri ve itirazları ilmi bir bakış açısıyla irdelenmiş, ayetler ve hadisler ışığında söz konusu şüphelere ve itirazlara karşı cevaplar vermiştir. Bunu yaparken yerine göre klasik kitaplarda geçen ancak sağlam delillerden yoksun bazı inanç ve uygulamaları da eleştirmekten geri durmamıştır. Bu bakımdan onun görüşlerinin ve uyguladığı metodolojinin günümüze aktarılmasının kelam ilmine katkı sağlayacağına inandığımız için böyle bir tez konusu seçtik.

Çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte Mehmet Vehbi Efendi'nin hayatı ve eserleri, yaşadığı dönemin siyasal ve içtimai panoraması verilmiştir.

Birinci bölümde uluhiyyet, ikinci bölümde nübüvvet üçüncü bölümde ahiret ve ahiret halleri, dördüncü bölümde ise kelama dair bazı konular incelenmiş, söz konusu konularda Mehmet Vehbi Efendi'nin farklı fikirlerinin olup olmadığı irdelenmiştir. Ayrıca bu konulara getirdiği yeni yorumlar tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda Mehmet Vehbi'nin eserleri başta olmak üzere klasik ve güncel kelami kaynaklar esas alınmıştır. Ayrıca konu ile ilgili makaleler, tezler, dergiler taranarak, toplanan bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Çalışmalarımın bütün aşamalarında bana yardımcı olan Tez Danışmanım Prof. Dr. İbrahim COŞKUN'a ve görüşlerinden yararlandığım diğer bütün hocalarıma teşekkür ediyorum.

28.08.2019

İbrahim ŞAFAK

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviren
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Not.	: Notlandırın
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

A) Mehmet Vehbi Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Mehmet Vehbi, 1862 yılında Hadim ilçesinin Kongul köyünde dünyaya geldi. Babası, ilim adamı Çelik Hüseyin Efendi, annesi ise Şerife Hanım'dır. Babasının lakabından dolayı Çelik soyadını almıştır. İlçesi Hadim olduğu için Hâdimî (Hadimli) nisbesiyle anılmıştır. İlk eğitimini köyünde tamamladı. Anbarlızâde Mehmed Efendi'den Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikten sonra kıraat ve tecvid dersleri aldı. Tomakzâde Mehmed Efendi'den Arapça okudu. 1877'de Hâdim Medresesi'ne kaydoldu. Hâfız Ahmed Efendi'den Arapça gramerkitapları ve diğer ilimlere ait kitapları okudu. Öğrenimine devam etmek için 1880 yılında Konya Şîrvâniye Medresesi'ne geçti. Burada Konya müftüsü Kadınhanlı Hacı Hüseyin Efendi'den Arapça, Tavaslı Osman Efendi'den fıkıh ve fıkıh usulü okuyarak diplomasını aldı.¹

1888 yılından itibaren kendisi ders okutmaya ve diploma vermeye başladı. Üstün başarı göstermiş olmasından dolayı, 1899 yılında Konya Valisi Ferid Paşa'nın tamir ettirdiği Mahmudiye Medresesine müderris olarak tayin edildi ve 1901 yılında Konya Hukuk Mahkemesine üye oldu.² 1903 yılında Konya'da yeni açılan Hukuk Okuluna veraset ve intikal müderrisi olarak görevlendirildi.³

Mehmet Vehbi Efendi'nin 1908 tarihinde siyasi hayatı başladı. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Birinci Dönem Konya Millet Vekili oldu. İstanbuldaki Meclis-i Mebusan'a katıldı.⁴ Meclis-i Mebusan 1911'de dağıtıldı. Bu sebepten Konya'ya gelerek ders okutmaya başladı. "Hülasatü'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an"ı 1911 yılından sonra dört yılda tamamladı. Tefsir onbeş ciltten oluşan hacimli bir eserdir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti muhtemel bir yenilgiyle karşılaşması durumunda, Enver Paşa 1916 yılındafarklı tedbirler almaya çalıştı. Ordunun ihtiyaç

¹ Remzi Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi" DİA, Ankara, 2003, XXVIII/540

² Veli Ertan, Tarihte Şer'iyeye ve Evkaf Vekilleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ocak-Şubat 1969, 8. Cilt, 80-81. s. 41

³ Ateşyürek, a.g.e., XXVIII/540

⁴ Ertan, a.g.e., s. 41

duyacağı belirli yerlerde silah, cephaneye, asker ve yönetici hazırlığı yapıldı. Bu bağlamda Konya'da Veleddin Çelebi ve Hadimli Mehmet Vehbi Efendi aktif olarak görev aldı.⁵

Birinci Dünya Savaşından sonra iki taraf, yani savaşan devletler, antlaşmalarla savaştan çekilmişlerdi. Osmanlı Devleti de Mondros Mütarekesini imzalamıştı. Fakat Yunanlılar 1919 yılında İzmir'e asker çıkarttı. Ülkenin tehlikeye düştüğünü anlayan Türk Milleti bu bölgede "Kuvayi Milliye" yi oluşturdu. Başarılı olan bu hareket ülkenin diğer bölgelerinde de oluşuma başladı. Doğu Anadolu Bölgesinde, Erzurum ve Sivas kongreleri yapıldı.⁶

Mehmet Vehbi Efendi, ülkenin tehlikeye düştüğü bir zamanda halkı galeyana getirecek konuşmalar yapmış, bazı askerlerle bağlantı kurarak alınacak tedbirleri görüşmüştür. Bu çalışmalarından dolayı Konya Valisi, Vehbi Efendiyi göz hapsine alsa da Vehbi Efendi faaliyetlerini durdurmamıştır. Ülkenin kurtuluşu sözkonusu olduğu için halkın ve yöneticilerin dikkatini çekmiştir.

Konya Valisi, halka baskı yaparak alevlenen Kuvayi Milliye ateşini söndürmek istiyordu. Kuvayi Milliye düşmanı bir valiydi. İngiliz, İtalyan temsilcileri ve 1500 kadar silahlı İtalyan askeri Konya'yı almayı düşündüğü için Konya Valisi şehri terk etti. Haberi duyan Konya halkı, Mehmet Vehbi Efendi'yi vekâleten Valilik görevine getirdi. Bu olaylardan sonra İstanbul Hükümeti Suphi Bey isminde bir kişiyi vali olarak göreve getirdi. 1919'da yapılan vekillik seçimleri sonrası Vehbi Hoca, İstanbul Mebusan Meclisine Konya vekili seçildi. İngiliz kuvvetlerinin İstanbul'a girmesinden sonra, bir gurup vatansever ve Vehbi Efendi 16 Mart 1920 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gitti. Vehbi Efendi 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne Konya Mebusu olarak katıldı.⁷ Konya mebusu Celâleddin Ârif Bey'in Erzurum'a gitmesi nedeniyle üç ay Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başkanlık yaptı. Fevzi Paşa kabinesinde Evkaf ve Şeriyeye vekili oldu. Sultan Vahdeddin'in İngilizler'in himayesinde İstanbul'dan ayrılmasından sonra onu padişahlıktan ve halifelikten azleden meşhur fetvayı Mehmed Vehbi Efendi verdi. Aynı fetva gereğince hilâfet makamına Abdülmecid Efendi getirildi.⁸

⁵<http://www.konyayenigun.com/roportaj/hadimli-mehmet-vehbi-celik-h95283.html>.

⁶ Ertan, a.g.e.,s. 42-43

⁷ Ertan, a.g.e.,s. 42-43

⁸ Ateşyürek, a.g.e., XXVIII/540

Meclisin güvensizlik oyu sebebiyle düşen hükümetle birlikte vekillik görevi sona eren Mehmed Vehbi Efendi'nin 1923 Nisanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin feshedilmesinin ardından mebusluk sıfatı da kalkınca siyaseti tamamen bıraktı.⁹ Mehmet Vehbi bir müddet Ankara'da kaldı. Bu sırada Şemseddin Günaltay'ın cesaretlendirmesiyle hazırladığı onbeş ciltlik tefsirin basımına karar verdi. Konya eşraf ve tacirlerinden Hacı Kaymakzade, Hacı Mahmut ve oğlu Kasım Efendilerin maddi yardımıyla tefsirin basılmasında başarı sağlandı.¹⁰

Mehmet Vehbi Efendi, ülkenin kurtuluşu için çaba sarfetmiş, siyasi faaliyetlerde bulunmuş ancak bir siyasi partiye girip girmeme konusundada o dönemin ileri gelen kişileriyle farklı düşünmüştür. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fesh edilmesinden sonra Millet Vekili olduğu halde gözetim altında tutulmuştur.

Bir gün eski milletvekili arkadaşlarıyla planlanmış bir görüşme düzenlenmediği halde bir araya gelmişti. Bir yazıhanede oturmuş nargilesini içerken, Atatürk'e suikast hazırlayanlardan biri olan Ziya Hurşit oraya gelmiş. Ziya Hurşit eski milletvekili olması nedeniyle, Mehmet Vehbi Efendi Ziya Hurşit'le de sohbet etmişti. Bu nedenle Vehbi Efendi İzmir suikastından dolayı 1927'de Konya'da tutuklanmış, bir hafta kadar polis karakolunda nezarete kaldıktan sonra bir emirle ilim adamlığı sıfatında alınarak Ankara'ya gönderilmiştir. Ankara'da on gün kadar nezarete kalmış, yapılan araştırma sonucunda suikastla hiçbir alakası olmadığı anlaşılmış ve İstiklal Mahkemesine sevk edilmesine gerek kalmadan serbest bırakılmıştır.¹¹

Mehmet Vehbi Efendi, 27 Kasım 1949 tarihinde vefat etti. Konya'da Ankarayolu güzergâhında Musalla Mezarlığına defnedildi. Cesaret ve ileri görüş sahibi bir kimseydi. Daima vicdanî kanaatleriyle hareket etmiş, etki altında kalmamış ve düşüncelerinden tâviz vermemişti.¹² Kuvvetli bir iradeye sahipti. İradesine örnek, tefsirinin bastırılması sırasındaki davranışdır. Yayınevi eserin yalnız bir sayfaya yazılması gerektiği, sahife arkasına yazılmaması gerektiğini söylemiştir. Mehmet Vehbi Efendi, bir yüze yazılması gereken sayfaları kimseye yazdırmayarak 7000 sayfalık tefsiri kendisi baştan yazmıştır.

Milletvekilliği yaparken, bulunduğu makamlarda hassas davranışlar göstermiştir. Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı yaparken, bakanlığın resmi atlı arabasına bir gün dahi

⁹ Ateşyürek, a.g.e., XXVIII/540

¹⁰ Ertan, a.g.e.,s. 43

¹¹ Ertan, a.g.e.,s. 43-44

¹² Ateşyürek, a.g.e., XXVIII/540

binmemiştir. Meclisle evi arasında mesafe olmasına rağmen hergün yürüyerek gidip gelmiştir. Vekil iken de vekillikten sonrada giyim kuşamında bir değişiklik olmamıştır.

Mehmet Vehbi Efendi 15 Nisan 1923 yılında vazifesinden ayrılmış vesonra 1683 numaralı Tekaüd Kanununun 25 inci maddesi gereğince kendisine emekli maaşı bağlanmıştır.¹³

Mehmet Vehbi Efendinin Eserleri:

1. “*Hülâsatü’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’an*”, “*Büyük Kur’an Tefsiri*”, sonraki baskılarda bu isim de kullanılmıştır. Mehmet Vehbi Efendi, tefsiri 1911 yılından itibaren yazmaya başlamıştır. Dört yılda, onbeş cilt olarak Konya’da tamamlamıştır. 1966-1969 yıllarında Tefsirin Latin alfabesiyle baskısı yapılmıştır. İslam aleminde, yazılmış ve kabul görmüş tefsirlerden özetler almıştır. “*Fahrî Râzî beyanı vechile*” gibi ifadeler kullanarak müfessirlerin eserlerine atıfta bulunmuştur. Kendi görüşünü de belirterek tefsiri oluşturmuştur. Bizim konularımız içinde olan, iman, iman amel ilişkisi, cennet cehennem gibi itikadi konuları geniş bir şekilde ele almıştır. Açıklamalar, Ehl-i sünnet görüşleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ehl-i sünnet dışındaki mezheplere cevaplar vererek tenkit etmiştir. Tefsirin bazı yönleri, tenkit edilse de halk tarafından çok sevilmiş ve teveccüh edilmiştir.

2. “*Akaid-i Hayriyye*” yi Mehmet Vehbi Efendi ilk önce arapça olarak yazmıştır. Daha sonra Türkçeye çevirmiştir. Kitapta, 133 konu bulunmaktadır. Kitapta, inançla ilgili konuların yanında fıkha dair meseleler de yer almaktadır. Güncel konularda da görüşlerini dile getirmiştir.

3. Mehmet Vehbi Efendi’nin, “*Ahkâm-ı Kur’aniyye*” adındaki eseri 163 konudan oluşmaktadır. Bu kitapta 632 ayet ve 482 hüküm yer almaktadır. Mehmet Vehbi Efendi Ahkâm-ı Kur’aniyye’deki konuları, fihhi başlıklara göre ele almadığı, düzensiz ve karışık bir şekilde işlediği görülmektedir. Ahkâm-ı Kur’aniyye’de bazı konuların ahkâma ilişkin olmadığı da anlaşılmıştır.¹⁴

4. “*Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*” Mehmet Vehbi Efendi bu eserini tefsirinden sonra yazmıştır. Zira yeryer tefsirine atıfta bulunmaktadır. Eser 1966,

¹³Ertan, a.g.e.,s. 44-45

¹⁴ Yakup Yüksel, “*Fıkhî Tefsir Geleneğinde “Ahkâm-ı Kur’aniyye”nin Yeri*”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/4, c. 4, sayı 8, s. 165 - 166

1993, 2017 tarihlerinde birçok kez basılmıştır. 1646 hadis-i şerif tercüme edilmiş ve izahları yapılmıştır.¹⁵

5.Mehmet Vehbi Efendi'nin “*Avâmil-i Umran*” adlı eseri 52 sayfadan oluşmaktadır. Osmanlıca bir risaledir. Bu risalede, yöneticilerin ve seçilmiş insanların memleketin iç dış işlerine dair zaman zaman hata da yapsalar fikir beyan etmeleri meselesi üzerinde durur.¹⁶

6. Mehmet Vehbi Efendi'nin yazmış olduğu “*Siyasi Hatıralar*” basılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşayan Mehmet Vehbi Efendi'nin hatıralarının basılması önem arz etmektedir.

B) Mehmet Vehbi Efendi'nin Yaşadığı Dönemde Siyasal ve Kültürel Ortam

Tarihte büyük devletlerin yıkılması daima etkileyici olmuştur. Bu büyük devletlerin yıkılmasına sevinenler olduğu gibi üzülenler de olmuştur. Osmanlı Devleti de aynı durumu yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ciddi şekilde incelenmesi gerekmektedir.¹⁷ Bir insan da doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Tarihteki devletler ve imparatorluklar bu akıbeti yaşadıkları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da aynı akıbeti yaşadı. Büyürken yapılan hatalar devleti etkilemezken; zayıfladığında yapılan küçük hatalar bütün kurumları etkilemekteydi. Osmanlı Devlet idaresi ve toplum yapısının çöküşüne yol açan sebepler başlıca üç gruptur. Birincisi, devletin yönetimi; ikincisi, ekonomik ve sosyal hayat; üçüncüsü, manevi yönden, kültürel ve düşünce düzeyindeki değişmeye bağlı olmasıdır. Osmanlı Devleti'ndeki gerileme ve çöküntü her kurumda gerçekleşmekteydi. Bu çöküntünün en dikkat çeken ordudaydı.¹⁸ Vaktiyle kıtaları etkileyen ve korku salan Osmanlı ordusu, bu özelliğini kaybederek kendi halkını ve padişahlarını korkutmaya başlamıştır. Zayıf ordular karşısında zorlandı hatta başarısızlıkla sonuçlanan yenilgiler aldılar.¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun kılâsik temel kurumları, hızla yükselen Avrupa'nın etkisiyle dağılmıştı. Osmanlılar kendilerini değişen koşullara uyduramıyordu. Osmanlı modern ekonomik sorunları anlayamıyor, Ortadoğu devletinin geleneksel formüllerine bağlı kalıyordu. Hızla gelişen Avrupa kendisini her

¹⁵ Nuri Tuğlu, “*Konyalı Mehmet Vehbi Efendi ve Sahih-i Buhârî Tercümesi Üzerine Muhtasar Bir Değerlendirme*”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Güz 2017/8(2) 41-58

¹⁶ Recep Demir, “*Ahkâm Tefsiri ve Mehmet Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'anyesi*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2013, sayı 22, s. 431 - 456

¹⁷ Bernard Lewis, İngilizceden çeviren Metin Kıratlı, 5. Baskı, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1993, s. 21

¹⁸ Lewis, a.g.e., s. 22-23

¹⁹ Lewis, a.g.e., s. 24

türlü ortaçağ engelinden kurtarıırken, Osmanlı İmparatorluğu Otadoğu uygarlığının geleneksel kurumlarına sıkı sıkı sarılmakta idi.²⁰

Avrupa'da rönesans ve reform hareketleri başlayınca, uzun süreden beri kilise taraftarlarının düşüncelerini ve uygulamalarını tasvip etmeyenler güçlenmeye başladı. Kiliseye karşı olan bilim adamları deneysel bilimlere ağırlık verdiklerinde önemli gelişmeler kaydetti. Elde edilen bilgilerin teknolojik olarak insanların hayatına girmesi kilise karşıtlarına önemli güç sağladı. Bütün bu gelişmeler kilise taraftarlarının güç kaybetmesine yol açtı.²¹ Avrupa reform ve Rönesans hareketleri ile her konuda kendini yeniledi. Bu yenileme beraberinde keşiflerin yapılmasını getirdi. Yapılan buluşlar ve keşifler toplumun bütün kesimini etkiledi.

Avrupa, Orta Çağda kaybettiği zamanı kazanma adına bilimsel bilgilere ağırlık verdi. Bu bilgilerle hızlı gelişmeler sağlayan Avrupa, farklı alanlarda geliştirdikleri teknolojilerle Sanayi Devrim'ini gerçekleştirdi. Yeni ateşli silahlar üretti. Ortaya çıkan yeni durumda, dünyanın birçok yerinde üstünlük sağlayarak egemen olmaya başladı.²² Avrupa gittiği yere sadece ürettiği mallarını götürmedi. Aynı zamanda kendi kültür ve düşünce tarzlarını da götürdü. Bakıldığında Osmanlı Devleti'nin geri olması mutlak değildi. Bir dönem askerlikte en önde iken gerilemeye başladı. 17. yüzyılda Avrupa'daki ordular silah ve askeri destek bakımından gelişirken, Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler sadece izlendi. Osmanlı Devleti'ndeki ilim adamlarının yeni buluşları ve teknikleri kabul etmelerindeki hızlarının azalmasıyla birlikte ordunun askerlik ve ahlaki durumu, genel bozulmanın en tehlikeli yönünü teşkil etmekteydi.²³

Avrupa'da her konuda; bilimde, teknolojiye, sanayide hızlı ilerleme olurken, Osmanlı Devleti'nde tarımda, ulaşımda, sanayide hala eski usullerle devam ediliyordu. Ordu, düşmanlarının teknolojik açıdan ilerlemesini gecikmiş ve yetersiz şekilde izledi.²⁴ Osmanlı Devleti'nde gelişmeleri takip edememe, bir alanda değil bütün alanlarda oluyordu. Araştırma, yeni buluşlar ortaya koyma bir kenara; yenilikler bile takip edilemiyordu.

²⁰ Halil İncılık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2003, s. 56-57

²¹ İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam Kelami Açından Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 10

²² Coşkun, a.g.e., s.10

²³ Lewis, a.g.e., s. 26

²⁴ Lewis, a.g.e., s. 32

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu tespit eden padişahlardan yenilik yapanlar olmuştu. Yapılan yenilikler toplumun bütününde özümsemi. Dolayısıyla yapılan yenilikler problemleri kökten bitirmemişti. İlimle uğraşanların yetersizliği ve medreselerin ıslahına ihtiyaç vardı.

Osmanlı Devleti bu durumda iken Avrupa'da yeni akımlar ortaya çıkıyor, yeni gelişmeler oluyordu. Fransız Devrimi, İslam Dünyası üzerinde etkide bulunan ilk büyük düşünce hareketiydi. Müslümanlarla Hristiyanlar eski dönemlerde karşılaşmalarına rağmen, Avrupadaki gelişmeler müslüman milletlerde ilk başlarda bir ses getirmemişti.²⁵ Fransız Devrimi Osmanlı Devleti'nde herhangi bir endişe ve korku uyandırmadı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin duyduğu endişeye kapılma hususunda herhangi bir sebep görmedi. Avrupa devletleri korkmakta haklıydılar; zira ihtilalin yıkmayı amaçladığı sosyal ve siyasal düzen aynen kendilerinde de mevcuttu. İhtilal ayrıcalıklı, yani imtiyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Halbuki Osmanlı Devleti'nde, ayrıcalıklı sınıf esasına dayanan sosyal ve siyasal düzen yoktu.²⁶

Fransız Devrimi, Müslümanlar için çekiciliği olmayan din dışı terimlerle entellektüel ifadesini bulan toplumsal başkaldırıydı. Mutlak monarşinin yerine cumhuriyetin kurulması ve Katolik Kilisesinin reforma zorlanmasıydı. Yani halkın, saraya ve kiliseye karşı başkaldırısıydı. Avrupadan gelen bu fikir hareketlerine karşı önlem alınmamıştı. Çünkü ilk bakışta Müslüman toplumu etkilemiyordu. Daha sonra damla halindeki küçük sızıntılar zamanla çoğaldı önce ırmak sonra da sel haline geldi.²⁷ Avrupa'da ortaya çıkan yeni akımlar ve düşünceler kendi içlerindeki hesaplaşmayı ortaya koydu. Bu hesaplaşma yapılırken, Osmanlı Devletine etkisi olmayacağı düşünüldü. Bu akımların büyük bir çekiciliğinin olmaması, ileride gelecek büyük fırtınayı göremediklerini göstermektedir. Gelen fırtınayı gören az sayıda insanın aldığı önlemler yeterli olmamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda siyasi anlam kazanarak ülke içinde ve ülke dışında baskılara karşı; dışarıdan gelen sömürüye karşı durma sloganı oldu. Hürriyet, hukukun egemenliğini gerektiriyordu. İslam toplumunda, insanlar arasında sosyal engeller ve eşitsizlikler yoktu. İslam toplumu, Avrupa'nın katı sosyal engellerini ve sınıf imtiyazını

²⁵ Lewis, a.g.e., s. 41

²⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.81

²⁷ Lewis, a.g.e., s. 55

tanımamıştır. Gelişmemiş ekonomisi, servet sahibi olmak ve bu servetin harcanmasını sınırlamıştı. İslam toplumunda sosyal ve maddi açıdan eşitsizlik şikayet konusu değildi. Bundan dolayı zengin ile yoksul arasında dikkat çeken bir eşitsizliğin ortaya çıkmasını önlemiştir. İslam toplumundaki bu yapı, iki gurup arasındaki duruma köprü kurmaya çalışmıştır. Eşitlik ilkesinin ilk bakışta İslam toplumunda kişiler üzerinde fazla bir etkisi ve çekiciliği olmamıştır. Ancak guruplar üzerinde etkisini göstermiştir. Belli bir süre sonunda da milletler üzerinde eşitlik isteği yükselmeye başlamıştır. Daha sonra eşitlik ilkesi, milli özgürlük ilkesiyle birleşmiştir.²⁸ İslam inancında üstünlük malla, makamla, maddi güzellikte olmadığı; üstünlüğün Allah'tan hakkıyla sakınmada olduğudur. Dolayısıyla toplum içindeki zenginlik, fakirlik sosyal bir ayrışma olarak kabul edilmedi. Ancak Osmanlı Devleti içindeki farklı guruplar, bu akımları kullanarak baskı altında olduklarını öne sürerek içerde ve dışarıda seslerini yükseltmeye başladılar. Eşitlik ilkesinin guruplar üzerinde etkisi büyük olmuştur. Devrimin savaşa, Fransa'ya komşu ülkelere yayıldığı ve Batı Avrupa'yı sarstığı zaman bile, Türkler hala ona, Müslüman bir devlet olarak bu bulaşıcı hastalığa bağışık olan Osmanlı Devleti ile hiçbir ilişkisi bulunmayan, bir Hıristiyan iç sorunu olarak bakıyorlardı.²⁹

Yukarda birbiriyle bağlantılı, birbirini etkileyen konular Mehmet Vehbi Efendi'nin doğduğu ve yaşadığı yılları etkiledi. Yapılan savaşlar, kaybedilen topraklar vardı. Sultan Abdülhami'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı tahtına Sultan Abdülhamit'in küçük kardeşi Mehmet Vahdettin geçmişti. Savaşlar ve toprak kayıpları Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşını kaybetmesine kadar devam etti. Sonuç olarak da Anadolu işgal edildi.

Birinci Dünya Savaşı felaketi, devletin çöküşünden sonra, milli şahlanış hareketi fikri ve bu maksatla da Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya gönderen doğrudan doğruya Vahdettin olmuştur.³⁰ Anadolu'yu işgal eden düşmana karşı, Mustafa Kemal Samsun'a gelerek toplantılar, kongreler yaparak milli mücadeleyi başlattı. Düşmana karşı yurdun her yerinde küçük guruplarla başlayan bu direniş, bir ordunun ortaya çıkmasını sağladı. Anadolu'daki müslüman halkın sağlam imanı, güçlü iradesi sayesinde kurtuluş savaşı başarıya ulaştı. Türk Halkı, Kurtuluş Savaşı'nda zafer kazanılmasında bir numaralı etkenin din olduğunu göstermiştir. Silahtan, toptan, tüfekten ziyade, halkın imanı

²⁸ Lewis, a.g.e., s. 56

²⁹ Lewis, a.g.e., s. 66

³⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Vahidüddin*, Birinci Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1968, s. 156

sayesinde çetin bir mücadele, zaferle sonuçlanmış ve düşman, Ege sahillerinden denize dökülmüştür.³¹ Kazanılan zaferlerden sonra bu hava çok kısa bir zaman daha devam etmiştir. Gerçekte Büyük Millet Meclisi'nin içerisinde muhafazakâr tutumlu insanların Mustafa Kemal Paşa'dan şüphe ettikleri ve fiilen onun karşısında bir grup teşkil ettiği biliniyordu.³² Zaferden hemen sonra dine ve din adamlarına karşı değişen bakış, Türkiye'de çok partili hayata geçinceye kadar zamanla şiddetlenen bir olumsuzluk kazanmış ve bu tutum kanunlar ve ceza yaptırımlarıyla takviye olunmuştur.³³

Mustafa Kemal, halkın tepkisini çekmemek için saltanatla halifeliği ayıracaktı. Padişahın içinde bulunduğu durumdaki değerlendirilerek saltanat kaldırılacaktı. Sultan diye bir kimse kalmayacak, bir Osmanlı şehzadesi, siyasal iktidarı olmaksızın, dini yetkilerle sadece halifelik makamında oturacaktı. Mustafa Kemal, uzlaştırmalı davranışla muhalefeti yatıştırarak padişahın hakimiyetine son verecekti.³⁴ Mecliste, Mustafa Kemal “kanunlarımızı tamamladık, ihtiyaçlar bizi zorladıkça da gerekli kanunları çıkartırız. Hilafet ve saltanatın korunması birinci vazifemizdir” diyerek halkın ve meclisteki vekillerin tepkisini azalttı. Fakat Mustafa Kemal'in asıl niyeti saltanata kaldırmaktı. Daha sonraki konuşmalarında saltanatın kaldırılması gerektiği hususunu dile getirdi.

Saltanata kaldırdıktan sonra Mustafa Kemal Hilafeti muhafazakârlardan daha fazla, sıkı bir şekilde savunuyor gözükiyordu. Meclisteki dindar vekillerin ve halkın tepkisini çekmemek için böyle davranıyordu. Mustafa Kemal'in asıl niyeti hilafeti kaldırmaktı. Mustafa Kemal Paşa, kurtuluş savaşında mücadele vermiş çoğunluğu dindar vekillerden oluşan Birinci Meclis kadrosuyla yapılacak değişiklikleri gerçekleştiremeyeceği düşüncesindeydi. Çünkü dindar vekillerden oluşan meclis hilafetin kaldırılmasına karşıydı. Çoğunluğu dindar olan vekiller, Lozan antlaşmasından sonra başlayacak bu yeni dönemde olmamaları gerekiyordu. Yeni dönemde yeni milletvekillerinin olması gerekiyordu.³⁵ Lozan antlaşmasından sonra Halifeliğin kaldırılmasından başlayarak yavaş yavaş dini konularla alakalı problemlerden uzaklaşmayı gösteren bir davranış sergilenmiştir. Bu durum Türkiyede çok partili hayatın başladığı döneme kadar devam etmiştir.³⁶

³¹ Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 9. Basım, Sebil Yayınevi, İstanbul 1992, s. 363

³² Mısıroğlu, a.g.e., s. 364

³³ Mısıroğlu, a.g.e., s. 365

³⁴ Lewis, a.g.e., s. 257

³⁵ Mısıroğlu, a.g.e., s. 368

³⁶ Mısıroğlu, a.g.e., s. 389

Mustafa Kemal Atatürk hareket ederken düşünce noktası, Osmanlı Devletini kurtarmak değildi. Tam tersine Osmanlı Devleti'nin ömrü sona geldiği için, Türk Milletine dayanan yeni bir Türk devleti kurmaktı.³⁷

Cumhuriyetin ilanı bir rejim değişikliği idi. Anadolu'da yaşayan Müslüman halkı etkilediği gibi diğer bölgelerdeki Müslümanları da etkiledi. Mecliste bu konu üzerinde de uzun tartışmalar yapıldı. Cumhuriyet ilan edildi. Bundan sonra yeni devletin önündeki engeller kaldırılacaktı.

Geçmiş dönemlerde reform yapıldığında ilim adamları bu reformlara ya karşı çıktılar ya da geciktirdiler. Mustafa Kemal bunu bildiğinden, devrimlerini gerçekleştirmek için hilafetin kaldırılması gerekiyordu. Çünkü hilafet kaldırıldığında ilim adamlarının ve dindarların hiyerarşik yapısına bir darbe vurmuş oldu. Bundan sonra, Şeyhülislamlık, Şeriye Vekâleti, dini okullar ve medreseler kapatıldı. Kadıların şeri usule göre kararlar verdikleri şeriye mahkemeleri de ilga edildi.³⁸

Değişiklikler devam ediyordu. Laikleşme, Latinalfabeti kabul edildi. 1924 anayasasında "Türkiye Devleti'nin dini, İslamdır." ibaresi bulunmaktaydı. 1928 tarihinde Halk Partisi bu ibarenin anayasadan çıkarılmasına karar verdi. Dini deyimler ve atıflar da kullanılmıyacaktı. Bütün bu değişikliklerle İslam Dini devletten ayrılmış oldu. Sıra hukuken ve Anayasal olarak laik bir devlet olacaktı. Yapılan çalışmalarla Anayasasında laik bir devlet olması sağlandı.³⁹ Yeni alfabe henüz yasa ile kabul edilmemişken bunu önce öğretmenler sonra da onlar aracılığı ile halk arasında yaygınlaştırma çabaları sürdürüldü. 1 Kasım 1928'de TBMM'nin yeni çalışma yılını açış konuşmasında Atatürk harf değişikliği ile ilgili konuşma yaptıktan sonra, harf devrimi ile yapılan çalışmalar bitirilerek latin alfabesi kabul edildi ve arap harflerinin kullanımı yasaklandı.⁴⁰

Kurumlarda görev ve yetkilerin makamlar sistemi oluşturacak şekilde düzenlenmesi gerekiyordu. Şeyhülislamlık makamı görevlerinin çoğunu üzerine almış olan Şer'iye ve Evkaf Vekâletini kaldıran 1924 tarihli kanunla başlamıştı. Onların yerine iki ayrı kurum kuruldu: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf Umum Müdürlüğü.1924 kanunlarıyla medreseler kapatıldı. Bununla beraber devlet, dini personele daha fazla

³⁷ Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1.Baskı, İleri Kitabevi, İzmir 1994, s. 10

³⁸ Lewis, a.g.e., s. 264

³⁹ Lewis, a.g.e., s. 275

⁴⁰ Turan, a.g.e., III/208

eğitim sağlamak için bazı çabalar gösterdi. Milli Eğitim Bakanlığı, bazı imam ve hatip okulları açtı; Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında bir ilahiyat fakültesi kuruldu.⁴¹

İnsanın maddi ve manevi yönünün olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Maddi ve manevi dengeyi sağlamak insan için gereklidir. Bu değerlerden birine ağırlık vermesi veya birine yeterli ağırlığı vermemesi dengenin bozulmasına sebep olur. Avrupa'nın maddeyi esas alması, onların büyük çoğunluğunu inançsız hale getirmiştir. Müslümanların büyük çoğunluğunun manevi yöne ağırlık vermesi, İslam'ı yanlış anlayarak çalışmaması, geri kalmalarına sebep olmuştur. Müslümanın “bir lokma, bir hırka” düşüncesinden uzaklaşarak; “hiç ölmeyecek gibi dünyaya, yarın leckmiş gibi ahiret hayatı için alış” felsefesini uygulaması gerekliliğini hiçbir zaman unutmaması gerekir. Böylece müslüman olarak, maddi ve manevi dengeyi korumuş olacaktır.

Mehmet Vehbi Efendi, yaşadığı dönemde üzerine düşen görev ne ise yerine getirmiştir. Müderrislik yaparak ğrenci yetiştirmiş, mahkemelerde görev ve mebusluk yapmıştır. Vatanın düşmanlardan temizlenmesi için halkı uyandırmış, galeyana getirmiştir. İhtiyaç duyulunca vali olmuş, Konya'yı savunmuştur. Bütün bunları yaparken kitaplar yazmış, eserler ortaya koymuştur. Toplumun inanç yönünden sağlam bir yapıya kavuşması için mücadele vermiştir.

Mehmet Vehbi Efendi bu kadar mücadele vermesine rağmen eleştirilerden kurtulamamıştır. Onutek partinin din aleyhtarı uygulamalarına ses çıkarmayan kişi olarak eleştirenler olduğu gibi; değerli bir alim olduğu, kimseye boyun eğmediğini söyleyenler de olmuştur. Mustafa Kemal'e suikast tertip edenlerle beraber olduğu düşünülerek gözetim altına alınmıştır. Tefsir yazmış, tefsiri hakkında yorumlar yapılmıştır. Mehmet Vehbi Efendi, maddi, manevi ve siyasi yönden çalkantılı dönemde atılması gereken bütün adımları atmıştır.

C) Kelam İlimi ve Mehmet Vehbi Efendi

MehmetVehbi Efendi bir Osmanlı limidir. Her klasik âlim gibi o da Osmanlı Devleti medreselerinde fazlaca okutulan Kelam kitaplarından Bakılln, Seyfüddin el-Âmidî, Kad Beydav, İsfereyn, Fahreddin er-Raz, Molla Hüsrev, Ali b. Osman el-ş gibi alimler ve eserlerine atıflarda bulunmuştur. *Akaid-i Hayriyye* 'de zaman zaman ele

⁴¹ Lewis, a.g.e., s. 409

aldığı konulara göre Maturîdî ve Eş'arî ayrımı yapmaksızın temel eserlere referansta bulunmuştur.⁴²

Mehmet VehbiEfendi, daha önce Arapça olarak yazdığı akaid kitabını kendisi Türkçeye çevirmiştir. Yaşadığı dönemin özelliğinden dolayı bu dönemde farklı akımların olması ve bu akımlara karşı konulması gerektiğini belirterek, daha çok insanın faydalanması düşüncesiyle, Türkçeye çevirmiştir. Kitabında, İslam'a yapılan itirazlara da cevaplar vermiştir. Osmanlıca olarak yazılmış “*Akâid-i Hayriyye Tercümesi*” içindekiler hariç 144 sayfa olarak,1924 tarihinde, İstanbul'da Ahmet Kamil Matbaasında basılmıştır.

Mehmet Vehbi Efendi, “*Akaid-i Hayriyye*” kitabına Allah'a Hamd, Resulüne ve ashabına salât ve selamla başlamaktadır. Bu kitabı yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: İnsan için gerçekte ve düşüncede menfaatine en fazla olan akaidi diniyedir. Zira insan gerçek dini inançlar sebebiyle dünyada ve ahirette büyük saadetlere, büyük ikramlara nail olur. Çünkü gerçek inanç, mükellefin kalbini bozuk ahlaktan güzelliğe çevirir; iç dünyasını gizli ve açık bir takım günahlardan temizler. Binaen aleyh İslam inancını açıklama hususunda birçok kitap yazılmıştır. Çünkü âlem hiçbir zaman batıl inançlardan boş kalmadığından her zaman hak taraftarı olanlar kitaplarında kendi zamanlarındaki batıl inançlara verdikleri cevapları toplayıp kitaplarına almıştır. Son zamanda bozuk ahlaka temayül, heva ve hevese uyma çoğaldığı için birtakım batıl inançlar meydana geldi. Nifakve her çeşit günahı işleyebilme revaç bulduğundan, şu zamanın gerekliliğine göre batıl düşünceleri red, karşı görüşte olanların itirazlarına cevaplar vermek, onları susturmak için kitaplar yazılması gerektiğinden İslam milletlerine yardımcı olması emeliyle şu eseri yazmaya başladım. Yanımda bulunan *Mevâkıf* ve *Makâsıd* gibi gerek uzun gerekse özet yazılan İslam inançları kitaplarından özetleyerek ve delillerini inceleyerek eski ve yeni sapık fırkaların reddine ve karşı görüşte olanları susturmak için bu eseri yazdım.⁴³

Kitabın giriş bölümünde, akaid ilminin konusunu, kelim ilminin tarifini, akaid ilminin gayesini, sapık fırkaların, toplu olarak mezheplerin esasını açıklamaktadır.

Mehmet Vehbi Efendi akait ilminin gayesinden bahsederken, bu ilmin faydası taklitten kurtulmak, istidlâl ve tahkîk derecesine yükseltmek, doğru inançla iki dünya

⁴²Resul Öztürk, *Yeni İlm-i Kelam Hareketi ve Mehmet Vehbi Efendi*, 2. Baskı, Eğitim Yayınevi, 2018, s. 64-65

⁴³Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, *Akaidi Hayriyye Tercümesi*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1340-1343/1924-1927. s. 4

saadetine nail olmak; batıl inanç erbabının şüphelerini redle dinin kurallarını sarsıntıdan kurtarmak ve şer'i ilimleri dinin inançları üzerine bina etmektir diye açıklamaktır.⁴⁴

Mehmet Vehbi Efendi kitabın son kısmında ise bazı şeri hükümlerin hikmetleri, nikah, neslin muhafazası, tesettürün hikmetleri, boşanmanın şartları haccın bireysel ve toplumsal faydaları, sigortanın caiz olup olmadığı ve emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünklerin şartlarından bahsetmektedir.

Vehbi Efendi, yaşadığı dönemde dinin sadece itikadi değil, tarihi, ahlaki ve sosyal yönleri de sorgulandığından dolayı eserinde tarihi, ahlaki ve sosyal konulara da geniş yer vermiştir. Bu yönüyle “*Akaid-i Hayriyye*”, Şiblî Numani'nin de arzuladığı yeni kelamın bir örneği niteliğindedir. Kelamın yenilenmesi iddiasında bir başlangıcı temsil ettikleri için söz konusu eserlerin bütün konuları ele alıp dönemin bütün problemlerini çözmeleri beklenemez. Daha çok öncelikli kabul edilen meselelere ve en çok tartışılan konulara tahsis edilen bu eserlerde, tecrübe metoduna ve sosyolojik verilere eskilerden daha fazla kıymet verildiği; bunun yanında kısa, sade ve anlaşılır olmaya özen gösterildiği; siyasi şartlar sebebiyle ihtilaf, cedel ve tartışmalardan olabildiğince kaçınıldığı dikkat çekmektedir.

---

⁴⁴Vehbi Efendi, *Akaid*, s.5

BİRİNCİ BÖLÜM ULUHIYYET

Uluhiyyet lugat olarak ilahlık, tanrılık, ibadet edilen varlık, mabut anlamlarına gelmektedir. İslam dinine göre uluhiyyet makamı, sadece Allah'a aittir.⁴⁵ Kavram olarak Uluhiyyet, ayetlerde ilah bizatihi var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedi hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle her şeyi kuşatan, esirgeyen ve bağışlayan, evrenin yegâne hâkimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan, peygamberi vasıtasıyla insanlara mesaj gönderen en yüce varlıktır.⁴⁶

Allah inancı, İslam'ın ve Allah tarafından gönderilmiş bütün dinlerin esasını oluşturur. İlahi dinlerde iman edilmesi gereken temel esas, Allah'ın varlığı ve tek olmasıdır. Buna iman etmeden diğer inanılacak esasların kabul edilmesine imkan yoktur. Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak, Allah'a iman etmeye bağlıdır.

Din tamamıyla Allah'a inanmayla başlar. İslam Dininin mükelleften istediği, ona yüklediği ilk görev yaratıcısını, her şeyi bilen, idare eden, bütün canlıların ihtiyacını gideren, kendinin ise hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bir olan, ezeli ve ebedi olan Allah'ı bilmek, inanmak, O'na kulluk etmektir.⁴⁷

Bu bölümde, Allah'ın varlığına dair delillerden başlayarak, Allah'ın birliği, Allah'ın isimleri, sıfatları, görülmesi, Allah insan ilişkisi, konularını ele alacağız. Yeri geldikçe bahsedilen konularda Mehmet Vehbi Efendi'nin görüşlerini yansıtacağız.

A) Allah'ın Varlığına Dair Deliller

İnsan zihninin kuruluşunda Yaratıcı'yı arama özelliği mevcut olduğu gibi onun ruhunda yüce kudretli bir varlığa sığınma duygusu, ona güvenme ihtiyacı da vardır. Kur'an-ı Kerimde "*fitratullah*" diye zikredilen ve dedeğiştirilemeyeceği ifade buyrulan özellik budur. Buna "*fitrat-ı ilahiyye, fitrat-ı selime*" de denilmektedir.⁴⁸

⁴⁵ Sözlük Hazırlama Komisyonu, *Dini Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 371

⁴⁶ Coşkun, a.g.e., s. 187

⁴⁷ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Tarih Ekoller Problemler KELAM*, Tekin Kitabevi, 8. Baskı, Konya 2014. Sayfa 156-157

⁴⁸Bkz. Topaloğlu Bekir, Allah'ın Varlığı, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi) 1985 cilt: XXI, sayı:1, s. 3-10; Bkz. Bahçeci Muhittin, Allah'ın Varlığını İsbât Eden Manevi Deliller, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı:3, s. 251-268; Bkz. Coşkun İbrahim, Âmidî'nin (ö.631/1233) "İsbât-ı Vacib"

Allah'ı bilmek için gerekli delillere bakmak, her erişkin kişi için Ehl-i Sünnete göre şeri olarak vaciptir. Zira Cenab-ı Hak Kur'an'da "*Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!*"⁴⁹ Yani sen Allah'ın rahmetinin eserlerine bak gör ki kuruyup ölmüş, ölü durumunda olduktan sonra yeryüzünü otlar ve ekinlerle Allah Teâlâ nasıl ihya eder buyurmuştur. İşte "bak" emri vucub için olduğundan bu ayet, Allah'ı bilmek için, yaratılmış bu âleme nazar etmenin vacip olduğuna delalet eder. Yine "*Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur.*"⁵⁰ ayeti de ibretle bakmanın gerekliliğine delalet etmektedir. Mehmet Vehbi Efendi, insanın Allah'ın varlığını düşünmesi gerektiğini bunu yapmaz ise kendisine yazık edeceğini belirtir. Allah'ı bilmek için delillere bakmak ve istidlalde bulunmanın vacip olduğuna delalet var görüşündedir.⁵¹

Mehmet Vehbi Efendi, bu konuya "*Celâleddin ed-Devvâni*"nin görüşlerini aktardıktan sonra şu bilgileri veriyor: Rasulullah ilk dönemde ashabını vesıradan insanları nazar ve tefekkürle sorumlu tutmayıp, yalnız diliyle ikrar etmeyi ve dini hükümleri yerine getirmeyi iman için gerekli görmüştür. Çünkü kişi evvela ikrar etmek ve ahkâma boyun eğmekle emrolunur. Sonra vaazda ve karşılıklı konuşmalarda, sairde Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatları hakkında gerekli olan itikad ve istidlal tedrici olarak öğretilir.⁵²

Kelamcılara göre mükellef üzerine vacip ilk olan şey, Allah'ı bilmek için nazar ve istidlalde bulunmasıdır.⁵³ Mehmet Vehbi Efendi, "*Mevâkıf*"ta beyan olunduğu üzere Eş'arî'ye göre, mükellef rüştüne erdiğinde her şeyden evvel vacip olan şey bilerek ve iradeli bir şekilde Allah'ı bilmektir. Zira Allah'ı bilmek dini inancın esasıdır. Çünkü bütün her şey Allah'ı bilme üzerine bina edildiğinden kul için her şeyden evvel Allah'ı bilmek gerekliliği görüşündedir.⁵⁴

"De ki: Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Ya da işitme ve görme melekesini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriye çıkaran, diriden ölüyü çıkaran

---

Delili ve Klasik Delillere Getirdiği Eleştiriler, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2006, cilt: VIII, sayı:1, s. 1 - 20

⁴⁹ Rum, 30/50

⁵⁰ Muhammed, 47/19

⁵¹ Vehbi, *Akaid*, s. 13

⁵² Vehbi, *Akaid*, s. 13

⁵³ Vehbi, *Akaid*, s. 13

⁵⁴ Vehbi, *Akaid*, s. 14

kim? Her türlü işi kim yürütüyor? “Allah” diye cevap verecekler. Öyleyse O’na ortak koşmaya sakınmıyor musunuz? de”⁵⁵

Mehmet Vehbi Efendi, gökten ve yerden rızık verenin kim olduğu, işitmeyi ve görmeyi kimin sağladığı, ölüden diriyi çıkararak ve diriden ölüyü çıkararak kim olduğu, bütün işleri kimin yürüttüğü sorulduğunda, cevabın “Allah” olduğunu müşrikler kabul etmektedirler. Bunu sözlerinde söylüyorlar. Ancak inançlarında ve davranışlarda bu gözüküyor. Onlar normal zamanlarında Allah’a eş koşarlarken darda kaldıklarında sadece Allah’a yönelmektedirler.⁵⁶ Yani müşrikler, Allah’ı her şeyin sahibi, yaratıcısı kabul ettikleri halde davranışlarıyla bunu inkar ediyorlardı. Putlardan kendilerine fayda geldiği ve zararlardan uzak tuttuğuna inandıkları için putlardan da yardım istiyorlardı. Zira Allah her şeyin sahibi ise ondan başkasından yardım dilenmezdi.

“İnkâr edenler gökler ve yer bitişikken onları ayırdığımızı ve her şeyi sudan yarattığımızı görmezler mi? Hala inanmayacaklar mı? Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulsunlar diye vadiler, yollar açtık. Gökyüzünü korunmakta olan bir tavan yaptık. Onlarsa hala delillerinden yüz çevirirler. O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.”⁵⁷

Mehmet Vehbi Efendi, Allah Teâlâ gökyüzü ile yeryüzü arasında hava ve diğer gazlarla doldurarak gökyüzünden yağmurlar yağdırarak, insanın faydalanacağı nimetler yaratmıştır. Bütün bunlar Allah’ın birliğine büyük delildir. Bütün bunlara bakıp da Allah’ın varlığını kavrayamayanları Allah azarlamaktadır.⁵⁸ Yeryüzünde yaratılan diğer varlıkların da insana çok büyük nimet olduğunu bunların da Allah’a delalet ettiğini belirtmiştir.⁵⁹ Mehmet Vehbi Efendi, Allah’ın insana birçok nimet verdiğini saymaya devam ederek insanın dinlenmesi, uyuması, rahatlamaları için geceyi; geçimlerini sağlaması için gündüzü yarattığını söylemiştir. Allah güneş ve ayı yarattı. Bunlara bir yörünge verdi ve bu yörüngede seyretmektedirler. Güneşin ve ayın ayrıca insan bedenine fayda sağladığı, diğer canlılara da hertürlü fayda sağladığını anlatmıştır. Meyvelerin olgunlaşması, hububatın ermesi, işlenir hale gelmesi bunlar sayesinde gerçekleşir. Âlemi

⁵⁵ Yûnus, 10/31

⁵⁶ Konyalı Mehmet Vehbi, Hulâsatü’l- Beyân Fi Tefsiri’l- Kur’an, Üç Dal Neşriyat, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1968, 4.Baskı, VI/2199

⁵⁷ Enbiyâ, 21/30-33

⁵⁸ Vehbi, *Tefsir*, IX/3416

⁵⁹ Vehbi, *Tefsir*, IX/3417

yaratılan kudretin varlığına ve büyüklüğüne delil olduğu için akıllı olan her kişinin bunu düşünerek Allah'ın büyüklüğünü idrak edip iman etmesi gerekmektedir demiştir.⁶⁰

“Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça göstereyim ve biz dilediğimizin rahimlerinde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır. Bu böyledir, çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter.”⁶¹

“Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindedir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin. Şayet kibirlerine yediremezlerse bilsinler ki rabbinin katında bulunanlar bıkip usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih etmektedirler. O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölümlere de can verir. O her şeye kâdirdir.”⁶²

Mehmet Vehbi Efendi, bu ayetleri Allah'ın varlığına, birliğine, yaratmasındaki sanatına, kudretine, büyüklüğüne, delalet eden ayetler olarak tefsir etmiştir. Gece, gündüz, güneş, ay Allah'ın varlığına delalet eder. Gece, gündüz insanın yararınadır. Güneş, ay bir yörüngede gider. Yörüngesini bozup başka gezegenlerin yörüngesine girmezler, var edildikleri günden beri bu düzene uymaktadırlar. Ayın, güneşin faydasına, büyüklüğüne bakarak, bunlara tapılmaması ve ibadet edilmemesi Allah Teâlâ tarafından istenmektedir. Bütün bu aciz varlıkları yaratan, bu düzeni kuran Allah'tır demiştir. Netice olarak Mehmet Vehbi Efendi gecenin, gündüzün, ay ve güneşin Allah'ın varlığına delalet ettiğini söyleyerek, insanın başka varlıkları ilah olarak kabul etmemesi ve onlara ibadet etmemesi gerektiğini söylemiştir.⁶³

İnsan kendisini yoktan var eden ve kendisine sonsuz nimet veren Yüce Yaraticısını, zatını ve mahiyetini merak edegelmiştir. Yeryüzünde görünen ve gözle

⁶⁰Vehbi, *Tefsir*, a.g.e.,IX/3419

⁶¹ Hac, 22/5-6

⁶² Fussilet, 41/37-39

⁶³ Vehbi, *Tefsir*, a.g.e.,XII/5065

görünmeyen ayetleriyle, eserleriyle ve sıfatlarıyla bütün varlık alemini kuşattığı halde Allah'ın zatı ve mahiyeti hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu sebebe binaen Allah Teâlâ hakkında birçok sorular türetmiştir. Bazı tereddütlere yol açan bu tip soruların insanların zihnini meşgul edeceğini bilen Peygamber Efendimiz, bu konuda sahabeyi ikaz etmiş ve bu tür sorularla karşılaştıklarında ihlas suresini okumalarını istemiştir. Sonrada insan zihnini meşgul eden şeytandan Allah'a sığınmalarını emretmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) bütün müminlerde doğru bir Allah tasavvuru oluşsun diye Ayetel Kürsiyi sürekli okumamızı murat etmiştir.⁶⁴

İnsanoğlunun meraklı bir yapısı olduğu için kendisini yaratan Allah Teâlâ'nın sadece zatını ve mahiyetini değil, kendisine yakın olup olmadığını, Allah'ı aradığında nerede bulacağını, Allah'a seslendiğinde sesini işitip işitmeyeceğini merak etmiştir.⁶⁵ Allah Teâlâ *“Kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben, muhakkak onlara pek yakınam. Beni çağıran, bana dua eden kişiye çağırdığı, dua ettiği anda icabet ederim. Artık onlar da benim çağırma koşunlar, bana inansınlar da doğru yolu bulsunlar.”*⁶⁶ Kullarına daima yakın olan ve onların herhalinden haberdar olan, onları kuşatan, insanın gizli konuşmasını, kalbinden geçenleri bile bildiğini belirtmiştir.⁶⁷ *“Yoksa onların gizlediklerini ve gizli gizli konuştuklarını işitmedik mi sanırlar? Hayır Elçilerimiz, ne dediklerini, ne yaptıklarını yazıp durmada.”*⁶⁸

Mehmet Vehbi Efendi, Allah'ın varlığını ıspatlamayla ilgili kelamcılarının ve filozofların delillerini akaid kitabında açıklamıştır. Bu konuyla ilgili yazdıkları şöyledir. *“Kelamcılar, Allah Teâlâ'nın varlığını âlemin hudûsü, imkânı ve âlemin parçalarının bir kısmının diğer kısmıyla olan ilişkisiyle ıspat ederler. Onlar şöyle derler: Âlem sonradan olmuştur ve her hâdisin bir muhdisi yani var edeni gereklidir. Dolayısıyla âlem için bir var edici gereklidir. O halde bu Var Edici'nin Allah olduğu kabul edilirse Allah'ın varlığı ıspat edilmiş olur. Sonradan var edilen şeyin mümkün varlıklardan olduğu düşünüldüğünde de aynı delil getirilir. Çünkü o mümkün varlık için de bir var edici gereklidir. Eğer bu var edici Vacibu'l Vücut olan Allah ise maksat gerçekleşmiş olur. Eğer onun da mümkün olduğu düşünülürse aynı delil tekrarlanır. O zaman ya o mümkün olan var edici mümkünün aynı olur ki devir gerekli olur. Ya da bu durumun sonsuza*

⁶⁴ Bilim Kurulu, *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Özgün Matbaacılık, Ankara 2014, 1.Baskı, Cilt 1, Sayfa 209

⁶⁵ Bilim Kurulu, a.g.e.,I/211

⁶⁶ Bakara, 2/186

⁶⁷ Bilim Kurulu, a.g.e.,I/211

⁶⁸ Zuhruf, 43/80

kadar devam etmesi gerekir ki o zaman teselsül olur. Bunun her ikisi de batıl olduğundan dolayı âlemin var edicisinin Vacibu'l Vücûd olması gereklidir demiştir. Aynı şekilde “âlemin mümkün oluşu” ile de Allah’ın varlığı ispat edilir. Şöyle ki: Âlem mümkündür. Her mümkünün varlık sahasına çıkması için bir etken gereklidir. Buna göre âlem için bir müessir lazımdır demiştir.”⁶⁹ “Eğer o müessir Vâcibu'l Vücûd ise Allah’ın varlığı ispat edilmiş olur. Eğer müessirin mümkün olduğu farz olunursa aynı delil tekrar edilir. O zaman ya öncekinin aynısı olur ki devir lazım gelir, ya da bu durum sonsuza kadar gider ki teselsül olur. Bunun her ikisi de batıl olduğuna göre müessirin mümkün olması da batıl olur. Öyle ise müessirin zatı gereği vacip olması gerekir ki istenen de bu demiştir.

Mehmet Vehbi Efendi, kelamcıların görüşlerini yazmaya devam ederek şunları aktarmaktadır. Allah’ın varlığını ispatta Kelamcıların kullandıkları üçüncü delil âlemin unsurlarının birbirleri ile olan ilişkileridir. Mesela bitkilerin yeryüzü ve yağmurun gökyüzü ile olan ilişkisinde bunların birbirleri ile olan ilişkilerini bilen birisinin var olmasının gerekliliğidir. Çünkü bunun aksinin olması mümkün iken asla aksi görülüyor. Şimdi eşyanın bir kısmının diğer bir kısmı ile ilişkisini belirleyen zat ya Vâcibu'l Vücûd ya da mümkünü'l- vücûttur. Eğer Vacibu'l Vücûd olduğu kabul edilirse maksat gerçekleşmiş olur. Eğer mümkünü'l vücûd olduğu varsayılırsa o zaman sözü o mümkünü belirleyen zata yöneltiriz. O da ya Vâcibu'l Vücûd olur ki o zaman maksat matlup gerçekleşmiş olur ya da mümkünü'l vücûd varsayılırsa o zaman sözü onu belirleyen zata yöneltiriz. Bu defa ya bunu icat eden önceki mümkünün aynı olur ki devir gerekir, ya da o mümkünün diğer mümkünü icat etmesi suretiyle sonsuza kadar gider ki teselsül gerekir. Devir ve teselsül ise batıldır. Şu batıl durum mevcudun mümkün olmasına lazım geldiğinden mevcudun mümkün olması da batıl olur. Dolayısıyla var edicinin Vâcibu'l Vücûd olması gerçekleşmiş olur ki istenen de budur. Özetle hiçbir mümkün yani hiçbir mahlûk hiçbir şeyi icat edemez, mahlûkatı icat eden zat sadece Vâcibu'l- Vücûdtur.

İşte bu açıklanan delillerin tamamının aslı âlemin hâdis olmasıdır. Âlemin hâdis oluşu dinî kurallar ve şer’î temeller ile sabit olduğundan dolayı dinimizin olmazsa olmazlarından.”⁷⁰ “Çünkü yaratıcının varlığını, peygamber gönderilmesini ve diğer ahiret hallerini ispat etmek, âlemin sonradan yaratılmış olmasına bağlıdır. Çünkü eğer âlem hâdis olmazsa bir yaratıcının varlığına ihtiyaç olmadığı gibi ahiretin olması da söz

⁶⁹ Vehbi, Akaid, Osmanlıcadan Sad. ve Not. Resul Öztürk, Eğitim Yayınevi, Konya s. 27

⁷⁰ Vehbi, Akaid, s. 28

konusu olmaz. Çünkü ahiretin varlığı âlemin harap olmasına bağlı olduğundan dolayı âlem kadîm ve mevcut durumuyla bâki olunca ahirete de gerek kalmaz. Aynı şekilde, yaratıcı olmazsa peygamber göndermez. Öyle ise yaratıcının olmaması, peygamber göndermemek ve ahiretin var olmaması bâtıldır. Bu butlanı gerektiren şey olan âlemin kadîm olması da bâtıldır. Kısacası âlem hâdistir. Çünkü âlem kadîm olsaydı onda değişkenlik olmazdı. Halbuki âlemin her gün milyonlarca olaya maruz kaldığı açıkça görülmektedir. Âlemi oluşturan şeyler cevherlerde ve arazlardan olduğuna göre âlemin bütün unsurları hâdistir. Âlemin hâdis oluşu değişkenliği ile sabit olduğu gibi Fail-i Muhtar'ın eseri olmasıyla da sabittir. Âlemin hudûsu ispat edilince her hâdisin bir var edeni gereklidir. O halde âlem için bir var eden gereklidir. İşte O da Vâcibu'l Vücut olan Allah'tır. Bundan dolayı âlem önceden yok iken sonradan Allah'ın kudreti ile var olmuş bir hâdistir. Âlemin sonradan oluşu konusunda önceki ve sonraki Müslümanlar ile diğer semavî din mensuplarının tamamı ittifak etmişlerdir. Ancak felsefecilerden bir gurup âlemin kıdemini iddia ederek peygamberleri, şeriatlarını ve ahireti inkâr etmişlerdir. Günümüzde de onları taklit edenler vardır. Ancak onların bu iddiaları kesinlikle naklî ve aklî delillerle batıldır. Naklî delil şudur: *“Her şeyi yaratan Allah'tır.”*⁷¹ Bunun gibi birçok ayet âlemin hudûsunu ispat ettiği gibi çok hadisler de ispat etmektedir. Yani Allah Teâlâ ezelde vardı ve kendisiyle beraber hiçbir şey yoktu demektir. Ezelde bulunmayıp şimdi var olan şey de elbette hâdistir.⁷²

Âlemin sonradan var edildiğine ilişkin aklî delillere gelince, daha önce açıklanan deliller gibi âlemin sonradan var edildiğine ilişkin akli deliller sayılmayacak derecede çoktur. Çünkü âlemin her tarafı ve insanın bizzat kendisi nefsi âlemin hudûs olduğuna ilişkin delillerle doludur. Hatta âlemin kıdemini iddia eden bir felsefeci bile kendi nefsinin kadîm olduğunu iddia edemez. Çünkü falan yıl dünyaya geldi ve ondan önce yoktu. Bundan dolayı kendisinin hâdis olduğunu zorunlu olarak itiraf etmeye mecburdur. Halbuki kendisi kadîm olduğunu iddia ettiği âlemden bir parçadır. Öyle ise parçası hâdis olan şeyin tamamının hâdis olması gerektiği için, âlemin kıdemini iddia ettiği halde kendisinin sonradan olduğunu söylemek iddiasının tutarsızlığını göstermektedir ki bu iddia bâtıldır. Çünkü âlemin kadîm olduğunu iddia eden kişinin kendisinin de kadîm olduğunu iddia etmesi gerektiğinden dolayı kendisinin hâdis olduğu gerçeğinden dolayı bu iddia açıkça batıldır. Bu nedenle felsefecilerin âlemin kıdemi hakkında ileri sürdükleri

⁷¹Enam, 6/101

⁷²Vehbi, *Akaid*, s. 29

deliller aklen ve ilmen değersiz birer yanılmaca ve aldatmacadan ibarettir. Eğer türünün kadîm olduğunu iddia ederse bu iddia da batıldır. Çünkü ferdin sonradan olması türün sonradan olmasına delalet ettiğinden dolayı ferdi hâdis olanın türü de hâdistir.

Âlemin sonradan var edilmesini Allah Teâlâ'nın varlığına delil getirmek; eserin varlığından müessirin varlığına gidildiğinden dolayı "*burhân-ı innî*" şeklindeki bir istidlaldir. Bu da bilginlerin makbul ve güzel bir istidlal yöntemidir. Celaleddin ed-Devvânî'nin Haşiyelerinde deaşıklığı gibi bir bedevi: "*Deve dışkısı deveye delalet eder*" diyerek burhân-ı innîye örnek vermiştir. Yani devenin dışkısı deveye ve ayaklarının izi yürüyen kimseye, ki bu iki eser basit olmalarına rağmen, müessirlerine delalet ederler de burçları bulunan gökler, yollar ve büyük dereleri bulunan yeryüzü, ki bu iki eseri büyük olmalarına rağmen, Latîf-i Habîr olan Vâcibu'l Vücûd'a delalet etmezler mi demektir.⁷³

Allah'ın varlığını ispatta ikinci meslek filozofların mesleğidir. Şöyle ki varlıkların özel durumlarına bakılmaksızın âlemde mutlaka bir varlığın var oluşu kesindir. Eğer o varlık Vâcibu'l Vücûd ise istenilen gerçekleşmiştir. Eğer o varlık mümkün varlık ise zati gereği olması zorunlu olan (*vâcib li zâtihî*) bir var ediciye ihtiyacı vardır. Ve eğer onu var edenin de mümkün olduğunu varsayarsak o da başka bir var edene muhtaç olur. Bu durum, ya sonsuza kadar giderek teselsül olur ya da önceki var edenin birine döner ki devir olur. Hem devir ve hem de teselsül bâtil olduğuna göre bunları varlık sahasına çıkaran var edicinin mümkün olması da batıldır. Öyle ise var edicinin vâcib li zâtihî olması ispat edilmiş olur.

Her selim fitrat sahibi yukarıda sıralanan delillerin tamamına tanıklık eder. Çünkü bu varlık âleminin varoluşunda şüphe yoktur. Herkes her anda bitmez ve tükenmez varlıkları görmektedir. Bundan dolayı eşyanın gerçek varlığını inkâr eden kimse bizzat kendisini inkâr etmiş olur. Bu ise gülünç iddia ve inattan başka bir şey değildir. Çünkü kendisi de varlıklardan bir varlık olduğu konusunda kim şüphe eder? Âlem var olduğuna göre, her var olan için zati gereği olması zorunlu olan (*vâcib li zâtihî*) o varlıktan hemen önce var olması zorunludur.

Allah Teâlâ'yı ispatta diğer meslekler, âlemin varlığına ve mümkün olduğuna işaret ettiğinden ve açıklanan bu iki mesleğe yakın olduğundan ayrıca ele alınmayacaktır. Çünkü açıklanan deliller, Sâni-i Hâkim'in varlığına kesin bir şekilde delalet ettiği için başka şekillerde tasvir ve ispata gerek yoktur. Şu kadar ki bu aklî delilleri destekleyen

⁷³Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 30

nasları vermek okuyucuları aydınlatmaya hizmet edeceğinden dolayı burada bazı ayet ve hadisleri zikretmek faydalı olacaktır.⁷⁴ Çünkü felekler, yıldızlar, dört unsur (hava, toprak, ateş ve su), madenler, hayvanlar, bitkiler gibi varlıkları aşikâr olan cisimler dünyasının her birinin sonradan olması mümkün varlıklar olması, yaratıcının varlığına delil olduğu gibi, sıfatlarının ve durumlarının değişmesiyle de delil olduğuna Cenâb-ı Hak birçok ayette bildirmiştir. Mehmet Vehbi Efendi, tefsirinde olduğu gibi akaid kitabında da Bakara Suresindeki ayeti alarak Allah'ın varlığına, kudretine ve vahdaniyetine delil olarak sunmuştur.

Mehmet Vehbi Efendinin üzerinde durduğu ayetlerden biri de şudur: “*Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?*”⁷⁵ O, bu ayetin tefsirinde şu bilgileri vermektedir: “İlmin her alanında ve kendi nefislerinde varlığımıza, kudretimize ve birliğimize delalet eden ayet ve alâmetlerimizi biz insanlara elbette gösteririz demektir. Bu ve bunun gibi ayetlerle Cenabı Hak, ulvî ve süflî bütün âlemlerle, kısaca bütün mevcudatla yaratıcının varlığına delil bulmanın gereğine yöneltmiştir.”⁷⁶ “Bu İstidlalin tamamının ana yapısı mümkün olan her şeyin bir var ediciye ve sonradan olan her şeyin de bir sonradan var ediciye muhtaç olmasıdır ve bu da zorunludur. Her fitrat buna şahadet eder. Bunca hayret verici varlıkları barındıran âlemi böyle eşi benzeri olmayan hikmete uygun bir şekilde yaratan Zât'ın Hakîm, Kadîr, Alîm, Fâili Muhtâr ve Ğaniyyi Mutlak olup hiçbir şeye muhtaç olmaması; aksine herkesin ve her şeyin O'na muhtaç olması zorunlu olarak gereklidir. Çünkü azıcık akli olan kimse düşünürse bu kâinatı yaratanın zatı gereği olması zorunlu olan (*vâcib li zâtihî*) olduğunu ve bu kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu bilir. Çünkü eğer vâcib li zâtihî olmazsa o da başka bir yaratıcıya muhtaç olacağından sonunda zorunlu bir varlığa dayanmak gerekmektedir. Eğer zorunlu bir varlığa dayanılmazsa birçok kere izah edildiği gibi ya devir ya da teselsül gerekli olur. Bunlar ise batıldır ve Allah'ın varlığını ispatta kullanılmazlar. Çünkü bir mümkün diğer mümkünü, o bir diğerini... Sonsuza kadar icat etse gitse bundan Vâcibu'l Vücûd ispat edilmez. Öyleyse Vâcibu'l Vücûd'un varlığını ispat etmek teselsülün iptaline bağlıdır. Bu nedenle kelam ilminde büyük âlimler bir takım burhanlarla teselsülün batıl olduğunu ispat etmişlerdir. Teselsülün olamayacağını gösteren delillerin en meşhuru “*burhân-ı tatbik*”tir.

⁷⁴ Vehbi, *Akaid*, s. 31

⁷⁵ Fussilet, 41/53

⁷⁶ Vehbi, *Akaid*, s. 32

Mehmet Vehbi'ye göre burhân-ı tatbîk şöyledir: Mesela mümkün varlıkların hangi türden olursa olsun iki zincir varsayılır. Biri diğerinden noksan olan bu iki zincirin (*halkaları*) birbirine uygulandığında biri diğerinin hizasına denk getirilir. Daha sonra noksan zincirin halkası diğerine denk getirilir. Sonuna kadar bu işleme devam edersek bu sefer noksan zincirin uzun zincire eşit olması gerekir. Bu ise zorunlu olarak bâtıldır. Eğer noksan olanın son bulunduğunu kabul edersek uzun olan zincire ancak fazla miktarı gider ve o da son bulur. Böylece maksat gerçekleşmiş olur.⁷⁷ “Çünkü mümkün varlıkların yani kâinatın hangi tabakasından olursa olsun bir mümkünün diğerini icat ettiği farz edilirse, ezel tarafına doğru gidildiğinde, mesela Zeyd'i babası Amr, Amr'ı babası Ömer, Ömer'i babası Bekir, Bekir'i babası Hasan icat ettiği ve ezel yönünde böylece birbirini icat edip gittiği varsayıldığında sonsuza kadar gitmesi gerekir ki bu teselsüldür. Teselsül de burhân-ı tatbîk ile batıl olduğuna göre zincirlemenin ilerisine gitme ihtimali olmayan bir Vâcib'te son bulmak gerekir ve istenen de böylece gerçekleşmiş olur. Çünkü istenen vâcibin varlığının ispat edilmesidir.

Ya da zincirleme sonsuza kadar gitmez. Önceki mümkünlerden birine döner ve devir olur. Devir de batıldır. Devir, bir şeyin kendi üzerine başka bir şeyi öncelemeyi ve kendi kendisini icat etmesini gerektirdiğinden dolayı bâtıldır. İşte vacibin varlığını ispat, devir ve teselsülün batıl olduğunu göstermek için kelim âlimleri birçok delil sunmuşlardır. Biz burada okuyucuyu yormamak için yalnız Burhan'ı tatbik ile yetindik. Şurasını bilmek gerekir ki burhan-ı tatbik var olan şeylerde geçerlidir, yoksa sanal durumlar için geçerli değildir. Çünkü sanal olarak sonsuza kadar gidilir. Ancak bu durum kurgudadır (*tasavvur*), dış âlemde varlığı söz konusu değildir. Çünkü dış dünyadaki varlığı bir sınıra kadar sayılır ve o sınırdaki kalmak gerekir. Kurguya (*tasavvur*) gelince onun sonu yoktur. Kurgunun hükmü de yoktur. Allah ve O'nun belirlemeleri de böyledir. Mesela Allah'ın olması düşünülmeyen (*mümteni*) şeyleri bilmesi bu türdendir. Halbuki olması düşünülmeyen (*mümteni*) şeylerin dış dünyada varlıkları söz konusu değildir. Bu nedenle bu konuda zincirleme geçerli değildir. Çünkü dış dünyada zincirlemede kullanılacak bir durum yoktur. Halbuki zincirlemede, varlığı dış dünyada gerçekleşecek bir durumun olması gerekir. Açıklanan bu delillerle Allah Teâlâ'nın varlığı ispat edilince onun yokluğu (*ademi*) düşünülemez. Dolayısıyla ezeli ve ebedi olduğu da böylece ispatlanmış olur. Çünkü eğer ezeli olmazsa o zaman hâdis olunca da bir var ediciye

---

⁷⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 33

muhtaç olur. O var edeni de hâdis farz etsek o da başka bir var edene muhtaç olur. Öyle ise bir vâcipte durmak gereklidir.”⁷⁸

B) Allah'ın Birliği

Allah'ın birliği İslam inancının temelini oluşturmaktadır. İmamı Azam tevhidin izhini şöyle yapmıştır. “Allah’u Teâlâ zatında birdir. Fakat bu birliği sayı cihetinden değil, ortağı bulunmamak yönündendir.”⁷⁹ Birliğini sadece sayı olarak kabul etmemek gerekir. Kendinden sonra bir var edicinin bulunduğu düşüncesini ortadan kaldırmak içindir. Zira adet manası üzerine düşünülünce, başka sayılar da akla gelir. Cenab-ı Hakkın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi, benzeri ve ortağı yoktur.

Allah'ın birliği konusunda Kur'an'a baktığımızda birçok ayet ve sure görürüz. İhlas suresi bunlardan biridir. Allah Teala şöyle buyurur: “*De ki: O Allah birdir. Her şey ve herkes O'na muhtaçtır. Doğurmaz ve doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk değildir.*”⁸⁰ Vehbi Efendi, ayetlerin mealini verdikten sonra bu sure ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: “*Ahad*” lafzı; Allah’a ait özel bir sıfat olup ispatta Allah’tan başka bir kimseye kullanılması caiz değildir. Allah’ın birliğine özen göstermek için zamir şan kullanılmıştır. Zamiri şandan sonra gelen cümlelerin insan duygularında çok büyük etkisi vardır.⁸¹ Ey peygamber, sen müşriklere şöyle söyle: sizin sorduğunuz şerefli zat, Allah’tır. O, Allah ki ehadiyetle sıfatlandırılmıştır. Bu sıfat bütün kâmil sıfatları toplayıcı niteliktedir. Bütün yaratılmışların, yaratıcısı olduğuna delelet etmektedir.⁸²

Burhanı Temanu, alıkoymak, engellemek, mani olmak anlamındaki men kökünden türeyen ve birbirine engel olmak, karşı koymak manasına gelen temânu ile burhân kelimesinden oluşan bir terkiptir. İrade çatışması varsımına dayanarak Allah’ın birliğini ispat eden delildir.⁸³ Burhan-ı temânu deliline Allah Teâlâ “*Gökte ve yerde, Allah’tan başka bir mabut, daha olsaydı gök de bozulup mahvolurdu, yer de. Şüphe yok ki arşın Rabbi Allah, onların söyledikleri şeylerden yücedir, münezzehtir.*”⁸⁴ kavli şerifiyle işaret etmiştir. Yani yeryüzünde ve gökyüzünde Allah’tan başka ilah olmuş olsa

⁷⁸ Vehbi, *Akaid*, s. 34

⁷⁹ Numan b. Sabit Ebu Hanife, *Fıkıh-ı Ekber*, Ali el-Kârî Şerhi, Tercüme Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, 3. baskı, Kalem Matbaası, İstanbul 1981. s. 50

⁸⁰ İhlas, 112/1-4

⁸¹ Vehbi, *Tefsir*, XV/6613

⁸² Vehbi, *Tefsir*, XV/6614

⁸³ Topaloğlu, Çelebi, a.g.e., s. 52

⁸⁴ Enbiya, 21/22

yerle gök bozguna uğrardı, düzenden çıkardı. Halbuki düzensizlik yok şu halde ilahta birden fazla olma yok demektir. Bu ayeti celile delil olarak iknaîdir. Çünkü hâkimin birden çok olmasında yekdiğerineengel olmak âdettir. Bu akli delillerle Allah'ın birliğinin sabit olduğu gibi naklî delillerle de sabittir. Çünkü Allah'ın bir olduğuna dair açık ayetler ve Peygamberimizin hadisleri pek çoktur. Bu cümleden olmak üzere Allah Teâlâ *“Allah'ınız, bir Allah'tır ondan başka tapacak yok, Rahman ve Rahim odur.”*⁸⁵ Yani sizin mabudunuz birdir. Zira ibadet ettiğiniz gerçekten olmadı ancak Rahman Rahim olan Allah Teâlâ oldu demektir. Mecusiler ve Seneviyye ilah ikidir demektir. Biri hayrı yaratır, diğeri şerri yaratır demeleri batıldır. Zira *“Allah her şeyin yaratıcısıdır.”*⁸⁶ ayetiyle hayrı ve her şeyi halk eden hâlık ancak Allah Teâlâ olduğu sabit olmuştur.⁸⁷

Mehmet Vehbi Efendi Allah'ın birliğine yönelik klasik delilleri kendi üslubuyla şöyle izh eder: Allah Teâlâ'nın vücudu sabit olunca bir olduğunu ispat etmek lazım gelir. Zira ilahta sayının fazla olması bu âlemin yaratılmasında ittifak ederler bu ise batıldır. Çünkü bir varlık bağımsız iki aletle yani iki mucitle yaratılması gerekir kibu da batıldır.⁸⁸ Veyahut ikiden birinin kudretiyle mevcut olur diğeri ihtiyâç olmaz bu ise tercih bilamüreccih diğeri üstünlüğünü haklı çıkaracak bir durum yokken aynı konumdaki iki delilden birini ve onun gerektirdiği hükmü diğeri tercih etme olduğundan batıldır.⁸⁹ Veyahut ikiside kâdir olur. Böyle olunca birbirine engel olurlar. Eğer ikisinin istediği gerçekleşmiş olsa, iki zıttın bir araya toplanması gerekir veyahut biri diğeri üstün gelir. Üstün gelenin istediği şey meydana gelir diğeri istediği gerçekleşmez. Şu halde isteği yerine gelmeyen elbette ilah olamaz. Örnek olarak, iki ilahtan biri güneşi doğudan getirmek ister, diğeri batıdan getirmek ister. Şu halde ikisinin isteği gerçekleşse iki zıttın bir arada olması gerekir. Veyahut birinin istediği olur, diğeri istediği olmaz. İstedini gerçekleştiremeyenin aczi sabit olduğu cihetle ilahta olamaz. İşte şu suretle Allah'ın birliğini ispata ilmi kelimde, burhanı temanı denir.⁹⁰

“Allah, için üçüncüsüdür diyenler elbette kafir olmuştur. Oysa yalnız bir tek ilah vardır başka ilah yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan inkar

⁸⁵ Bakara, 2/163

⁸⁶ Zümer, 39/62

⁸⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 23

⁸⁸ Vehbi, *Akaid*, s. 22

⁸⁹ Topaloğlu Bekir, Çelebi İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul 2010. Sayfa 313

⁹⁰ Vehbi, *Akaid*, s. 23

edenlere acı bir azap dokunacaktır."⁹¹ Mehmet Vehbi Efendi, Allah Teâlâ'yı, Hz. İsa'yı, annesini ilah olarak kabul edenlerin şirke düştüklerini, üç şeyin bir şey olmayacağını, hâdis olan Hz.İsa'nın ve annesinin ilah olmadıklarını belirtmiştir.⁹²

Kur'an'da birçok ayeti kerime Allah'ın birliği, ondan başka ilah olmadığı, yeryüzünde başka ilahlar olsaydı yeryüzünün fesada uğrayacağını vurgulamaktadır. Bu ayetlerden bir kısmını aldık ve Vehbi Efendi'nin yorumlarıyla aktardık. Benzer ayetlerde de Mehmet Vehbi Efendi'nin yorumları genel olarak aynıdır.

C) Allah'ın İsimleri

Esmâ kelimesinin anlamı, isimler anlamına gelen isim kelimesinin çoğuludur. Hüsna kelimesi en güzel anlamına gelmektedir. Esmâü'l-Hüsna bu iki kelimedenden oluşmuş bir terkiptir. Esmâü'l-Hüsna, en güzel isimler anlamına gelmektedir. Esmâü'l-Hüsna Allah Teâlâ'nın isimleri olarak kabul edilmektedir. Allah Teâlâ'nın bütün isimleri, bir bütünün parçası olan ve insanın zihnindeki Allah tasavvurunu tamamlayan unsurlardan biridir. Veya bu isimler, bir okyonustan çıkıp bütün kainata hayat verdikten sonra yine aynı yere dökülen sayısız ırmaklar gibidir. O'na yönelenler, ancak yolculuğa başlayınca sonsuzluğu fark eder, vuslat anını zamana ve rakamlara sığdıramayacaklarını anlarlar. Bunun içindir ki, bütün yolların ve bütün yolculukların son noktası olan Allah, kendini kulunun anlayışına ve idrakine bırakır.⁹³

Mehmet Vehbi Efendi, Allah Teâlâ'nın alemi şahsisi (*özel ismi*) olan Allah lafzı her lisanda söylenmesi caiz olduğundan dinin iznine ihtiyaç yoktur. Allah Teâlâ'nın aslını, mahiyetini (*künhünü*) bu dünyada idrak olunmadığından zatından bir isim alınarak Allah'ı onunla zikir etmek mümkün değildir. Zatı İlahiye'nin cüz'ü olmadığından cüz'ünden bir isim alınması dahi mümkün değildir.⁹⁴ Ama sıfat ve fiiller dışında isim alınması ve Allah üzerine atf etmek caiz olur. Esmâ-i Hüsna bu kabildendir. İşte kelamcıların ayrılığa düştüğü konu Allah'ın sıfatları ve Allah'ın fiillerinden alınan isimdedir. Mu'tezile ve Kerrâmiye'ye göre Allah Teâlâ'ya atfedilecek isimde mananın sıhhati yeterlidir. Dinin iznine ihtiyaç yoktur.

⁹¹ Mâide, 5/73

⁹² Vehbi, *Tefsir*, III/1282

⁹³ Bilim Kurulu, a.g.e., I/223

⁹⁴ Vehbi, *Akaid*, s. 44

Eş'arilere göre Allah Teâlâ'nın sıfatlarından ve fiillerinden alınacak isim gerek noksanlık çağrıştırsın, gerekse noksanlık çağrıştırmasın Cenab-ı Hakka verilmesinde elbette Şâriin iznine muhtaçtır. Matüridilere göre noksanlık çağrıştırsa, Allah Teâlâ üzerine atfediliyorsa Şâriinin iznine muhtaçtır. Eğer noksanlık çağrıştırmıyorsa Şâriinin iznine muhtaç olmaz. İşte bu esaslara binaen Allah Teâlâ'ya ârif denmez. Çünkü marifet gafletten sonra bilinmeyi gerektirdiği için noksanlık çağrıştıtır. Böylece Allah'a fakîh denmesi de sahih değildir. Çünkü fakîh, bilgisizlikten sonra bilmeyi işaret etmesinden dolayı, delillerden hükümler çıkarmayı da işaret ettiğinden dolayı Cenab-ı Hakka Fakîh denmezdeğerlendirmesini yapmıştır.⁹⁵

Bazıları, Allah'a herhangi bir isim nisbet etmenin, zatı ilahiyye ile aynı vasfı taşıyan diğer her bir varlık arasında benzerlik meydana getireceğini zannederek söz konusu isimleri O'ndan başkasına izafe etmişlerdir. Halbuki bununla benzerlik olşsaydı zatı bütün sıfatlardan soyutlamak suretiyle de hasıl olurdu. Ayrıca isimlendirmenin reddedilmesi halinde zatı ilahiyye ile herhangi bir isim altına girmeyen yani mevcut olmayan şeyler arasında da benzerlik meydana gelir.⁹⁶

Bir gurup İslam mensubu, Allah'ın kendisiyle nitelendirileceği zatı sıfatının, yahut da sayesinde tanınacağı isminin olabileceğini kabul etmeyip, bunun benzeşme doğuracağını ileri sürmüştür.⁹⁷ Mâtürîdî'ye göre aslolan şudur ki: Allah'ın, kendileriyle isimlendirildiği "*Allah, Rahman*" gibi isimleri, ayrıca şeyleri "*bilmek*", onlara "*güç yetirmek*" gibi nitelendirildiği zatı sıfatları mevcuttur. Ne var ki bizim O'nu nitelememiz ve isimlendirmemiz, zaruri olarak gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşebilmektedir. Çünkü bu niteleme ve isimlendirme ancak duyulur âlemedenenle şekillendirildiği için ifadede benzeşmeyi gerektirir. Biz insanlar, başka bir imkâna sahip bulunmadığımızdan, Allah'ı zikrettiğimiz şekilde isimlendirmekteyiz.⁹⁸

*"En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın; onlar yaptıklarının cezasını çekeceklerdir."*⁹⁹ Mehmet Vehbi Efendi, Allah Teâlâ'ya ait Esmâ-i Hüsna'nın olduğunu, o Esmâ-i Hüsna ile kendisini ismlendirdiğini, Allah Teâlâ kendisinin veya peygamberinin

⁹⁵ Vehbi, *Akaid*, s. 45

⁹⁶ Muhammed b. Muhammed EbûMansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, Tercüme, Bekir Topaloğlu, İSAM, İstanbul 2014. S. 97

⁹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s. 160

⁹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s. 161

⁹⁹ A'raf, 7/180

izin verdiği isimlerle Allah'ın zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hak yoldan çıkarak, Allah'ın ismini mahlûkata, mahlûkatın ismini Allah'a verenleri dinden çıkmış olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁰ Allah Teâlâ'yı zikretmek şeriat tarafından söylenen esma-i hüsnâ ile olur. Allah'a dua edecek insanın bu isimleri zikrederek Allah'a dua etmesi gerekir. Bunlardan başka bir isimle yapılan duanın caiz olmadığı görüşünü belirtir.¹⁰¹

Kur'an'ın her ayetinde, Hz. Peygamber'in her hadisinde, bizzat lafızda veya lafzın hemen bir adım ilerisinde, mananın dönüp dolaşıp kendisine geldiği, sözün anlatmakla bitiremediği, bitiremeyeceği isim ve sıfatların, bizi O'na ulaştıran bu yolların belli bir sayısı ve sınırı var mıdır? Kudreti, kemali ve hikmeti sınırsız olan bir varlığın isimleri doksan dokuz ile mi sınırlıdır? İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre doksan dokuz, en çoğa ve hatta belki sonsuzluğa delalet eden bir rakamdır.¹⁰²

Allah Teâlâ beşer için hem kurtarıcı ve yardım edici, hem de karşısında korku duyulan bir varlık olarak tecelli eder. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hakk'a karşı vazifelerini yerine getirme hususunda insan, Yaraticısının adını bilmek zorundadır. Bu bakımdan insan açısından Esmâü'l Hüsna'nın önemi büyüktür.¹⁰³

D) Allah'ın Sıfatları

Sıfat, Allah'ın zatına nisbet edilen bir kavramdır. Kur'an ayetlerinde bulunan bu kavramlar kelime çeşidi olarak isim, fiil, masdar veya zarf şeklinde olduğu gibi Arapça'daki sıfat kalıplarından biriyle de kullanılmıştır. Kura'an-ı Kerim'de sıfat kelimesi geçmemektedir.

Allah'a nisbet edilen isim ve sıfatlar, O'nu nitelendiren ve O'nu insan anlayışına yaklaştıran kavramlardır. Kur'an ayetlerinde yer alan bu kavramları tereddütsüz kabul eden Kelam Âlimleri ayetle sabit olmayan bir kavramı Allah'a izafe etmenin meşruiyetini tartışmışlardır. Ayetlerin nitelendirdiği genel uluhiyet anlayışına ters düşmemek şartıyla, bunu meşru görenler olduğu gibi, doğru bulmayanlar da olmuştur. Gazzâlî ile Râzî'nin kabul ettiği görüşe göre isim ile vasıf birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Naslarla sabit

¹⁰⁰ Vehbi, *Tefsir*, V/1809

¹⁰¹ Vehbi, *Tefsir*, V/1811

¹⁰² Bilim Kurulu, a.g.e., I/222

¹⁰³ Bkz. Yurdağür Metin, Esmâü'l Hüsna ve Bu İsimlerin İnsan Açısından Önemi, Diyanet İlmî Dergi, 1984, cilt: XX, sayı: 3, s. 43-50

değilse bir ismi Allah'a nisbet etmek meşru değildir. Bununla birlikte uluhiyete ters düşmeyen bir kavramla onu nitelendirmek mümkündür.¹⁰⁴

Mehmet Vehbi Efendi, bilmek gerekir ki kelim ilminde ilahi sıfatlar ile murad, ilim, kudret, irade, gibi kelimelerin asılları kastedilmektedir. Yoksa âlim, kâdir gibi kendisi türemiş şekiller değildir. Allah Teâlâ'nın sıfatı zatına lazımdır. Şu halde Allah Teâlâ'nın âlim olmasından kasıt, ilimin kendisinde olması ve ilimle muttasıf olmasıdır. Allah'ın sıfatları zatıyla kâim, kadimdir. Zâtı üzerine zâid zatının aynı değildir. İlahi sıfatlar zatının aynı olamaz. Çünkü manaları başkadır. Sıfat mevsufun aynı olamaz. Zâtının gayrı da değildir. Çünkü zâtından ayrı düşmez. Zira ezelen ve ebeden zatıyla kâimdir.¹⁰⁵

Gerçi Mu'tezile'ye göre Allah'ın sıfatları zatının aynıdır. Eğer zatının aynı olmasa taaddüd-i kudemâ (*birden çok ilahların varlığı*) olması lazımdır. Bu ise batıldır demişlerse de bu iddiaları reddedilmiştir. Çünkü sıfatların kademinden taaddüd-i kudema olması lazımdır. Fakat imkansız yani mümkün olmayan değildir. Zira imkansız, mümkün olmayan bizzat birden çok ilahların varlığıdır. Kadim sıfatların çokluğu muhal olmaz. Çünkü sıfat zâtı ile kadim değildir. Belki Allah'ın Zâtı ile kâim olmak suretiyle kadimdir.¹⁰⁶

Allah Teâlâ'nın sıfatları iki kısımdır. Birincisi Zati Sıfatları ki ilim, kudret gibi olmaması imkansız olandır yani zorunludur. Çünkü Allah Teâlâ'dan ilim kaldırıldığında cehalet, kudret kaldırıldığında aczi lazım gelir. Bu ise muhaldir. İkincisi fiili sıfatlar ki nefyinden muhal lazım gelmez. Yaratma, büyütme, rızık verme, sıfatları gibi Cenab-ı Hakkın yaratmamasından bir noksan meydana gelmez ki muhal lazım gelsin. Allah Teâlâ'nın zâtî sıfatı sekizdir. Hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam tekvin'dir. Fiili sıfatları, eşyayı halk, hayat sahibi olanlara rızık vermek, İbda (*yoktan var etme*), ifna (*yok etme*), öldürme gibi ilahi fiillerdir. Bunların tercih olunanı tekvindir. Tekvin sıfatı Maturidilere göre kadim ve Eş'arilere göre hâdistir.¹⁰⁷

Allah'ın sıfatları, ezelde yaratılmış değildir. Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olduğunu söyleyen yahut bu konuda duraklama gösteren yahut şüpheye düşen kimse

¹⁰⁴ Fahreddin Râzî; *Allah'ın Aşkınlığı (esâsu't- takdîs fî ilmi'l- kelâm)*, Çeviren İbrahim Coşkun, İz Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 2011. s. 12-13

¹⁰⁵ Vehbi, *Akaid*, s. 51

¹⁰⁶ Vehbi, *Akaid*, s. 51

¹⁰⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 51

kafiri billahtır. Zira kul, Allah'ın zatını ve bütün sıfatlarını şanına yakışır şekilde tanımak zorundadır.¹⁰⁸

Mehmet Vehbi Efedî eserlerinde ilahi sıfatlar konusunda Ehl-i sünnet alimlerinden farklı düşünmez. Biz bu bakımdan İmam Eşâ'ri'nin kabul etmediği İmam Maturidi'nin ise kabul ettiği tekvin sıfatı ile mutezile ile ehli-sünnet arasınada en çok tartışma konusu olan kelam sıfatı hakkındaki görüşünü vermekle yetineceğiz.

Tekvin: Yok olan bir şeyi varlığa çıkarmak manasınadır. Bu anlamıyla tekvin Matüridilere göre Allah Teâlâ'nın zatıyla kâim, ezeli, kadîm sıfatlarındandır. Busıfatbütün fiilî sıfatların aslı ve kaynağıdır. İlahi irade mümkün olan şeyleri bu sıfatı ile meydana getirir. Binaenaleyh yaratma, rızıklandırma, hayat verme, öldürme gibi yani bir kimseyi yaratmak ve rızık vermek ve ölüyü diriltmek; diriyi öldürmek gibi bütün fiiller, tekvin sıfatı kapsamındadır. Bu sıfatın kademine akıl ve nakil şahadet etmektedir. Zira Cenab-ı Hak zâtını ezelde hâlik olmasıyla tanımlamıştır. Ezelde hâlik olması ezelde mükevvin (*yaratıcı*) olmasını gerektirir. Şu halde mükevvinin aslı ve kendisinden türetilen kelime olan tekvin ezelde Vacip Teâlâ ile kâim olan kadîm bir sıfattır. Tekvin sıfatı kudret sıfatından ayrıdır. Şöyle ki kudretin belirtisi, bir şeyi işlemek veya terk etmekle ortaya çıkar. Eğer bir şey, bir eylem yapılmamışsa o şeyin varlığının ortaya çıkması gerekmez. Şu halde kudret bir şeyin var olması için imkân-ı zatî gibidir. İrade o şeyin varlığına imkânı istidâdî menzilindedir. Zira irade o şeyin varlığını tercih eder. Tekvin sıfatı o şeyin varlığı için gerçekleşmenin olabilirliği kapsamındadır. Zira o şey hariçte tekvin sıfatıyla vaki olur. Çünkü tekvin var etmekle aynıdır.¹⁰⁹

Kelam: Harfler ve ses cinsinden olmayan ve sükût eksikliğine zıt olan Cenab-ı Hakkın zatıyla kâim olan kadîm sıfatlarındandır. Zira Allah Teâlâ emir eder, nehiy eder ve haber verir. Emretmek ve nehyetmek şanına layık olan zatın konuşması da şanına layık olacağı âşikardır. Hayat sıfatıyla muttasıf olan zat için bunun zıttı olan, söylememek ve lal olmak noksanlıktır. Allah üzerine noksanlık muhaldir. Allah Teâlâ'nın kelam-ı nefsi sıfatı ezelde zatıyla kâimdir. Ezelde olmayan sonradan indirilen semavi kitaplar bu kelama delalet eden lafızlar ve harflerdir. Kelam-ı ezelinin taallukatı itibariyle ezelde olmayan emir, nehiy, haber, nida, gibi kısımlara ayrılır. Kelam-ı İlahi ikiye ayrılmaktadır. Birincisi: Kelam-ı Nefsî ki kadîmdir. İkincisi: Kelam-ı lafzî ve hâdisdir ki rasülü kiram

¹⁰⁸ Ebu Hanife, a.g.e., s. 75

¹⁰⁹ Vehbi, *Akaid*, s. 55

üzerine indirilen kutsal kitaplar bu kabildendir.¹¹⁰ Şu halde Kelam-ı Nefsî, Kelam-ı Lafzînin kaynağı ve aslıdır. Binaen aleyh Mutezile'nin, İlahi kelamın harfler ve seslerden ibaret, Zatı İlahiye ile kâim değil dedikleri ve iddiaları reddedilmiştir. Allah'ın kelamı onların itikadında, levhi mahfuz ve Cibrîl ve Şecere-i Musa gibi şeylerle kâim ve Allah Teâlâ kelamını onlarda yaratır demişlerse de bunun batıl olduğu meydandadır. Zira Mütakellim: Kelam kendisiyle kâim olan zata denir. Yoksa başka bir şeyde kelam icad eden kimseye mütakellim, yani söz söyleyen ve emreden denemez. Mutezile Allah Teâlâ'nın Kelam-ı Nefsîsi yoktur. Kur'an tertip, tanzim, Arapça indirilmesi ve işitilmesi gibi durumlar sonradan meydana gelme belirtileri olduğundan, Kelam-ı Lafzî ve hâdistir. Buna cevap Kur'an'ın bu özelliklere sahip olması Allah'ın zâtı ile kâim olan anlamının kadîm olmasına engel olmaz. Zira bu özellikler, hâdis olan lafzın özellikleridir. Yoksa kadîm olan mananın özellikleri değildir. Allah'la kâim olan Kur'an'ın anlamı kadîmdir ve mahluk değildir. Binaen aleyh hafızların zihninde nakşolunmuş, mushafalarda yazılı ve lisanlarda okunan Kur'an hâdis ve Allah'ın yaratmasıyla mahluktur. Şurası bilinmelidir ki Allah Teâlâ'nın zatıyla kâim olan kelamı tektir. Farklılık ancak dış dünyadadır. Çünkü Tevrat, İncil, Kur'an gibi Kelam-ı Lafzînin yazılması ve çoğaltılması, Zatı İlahiye ile kâim olan mananın da yazılması ve çoğaltılması gereklidir. Zira bu harflerin yazılması, seslerden mürekkep olan lafızlardadır.¹¹¹

E) Allah'ın Görülmesi

Ru'yetullah ifadesi, ru'yet (*görmek*) ve Allah kelimelerinden oluşan bir isim tamlamasıdır. Kısaca "*Allah'ın görülmesi*" manasındaki bu terkip, İslam literatüründe ve özellikle Kelam ilminde bir terim olarak "*cennet ehlinin Allah'ı görmesi*" diye tanımlanır.¹¹²

Mehmet Vehbi Efendi, Allah Teâlâ'yı kulların gözleriyle görmesi aklen caizdir. Zira görmekte aklen bir mani yoktur. Çünkü araz (*sonradan meydana gelen özellik*), cevher ve Allah Teâlâ arasında görmeye illet olan yeterli ortaklık vardır. Şu halde, var oluş, diğer varlıkları görmekte illet ve sebep olunca Allah Teâlâ'nın var oluşu da görülmesine sebep olur. Binaen Aleyh her harici varlık görüldüğü gibi Vacip Teâlâ'da

¹¹⁰ Vehbi, *Akaid*, s. 56

¹¹¹ Vehbi, *Akaid*, s. 57

¹¹² Bkz. Akdemir Hikmet, Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, cilt: IX, sayı: 3, s. 7-26.

görülür. Çünkü varlığı haricidir ve uluhiyyetin özellikleri arasında ru'yete engel bir şeyi de yoktur.¹¹³

Şeran AllahTeâlâ'yı ru'yetin cevazına delil Hazreti Musa'nın rabbinden "*Rabbim! Bana görün; sana bakayım.*"¹¹⁴ sözüyle Allah Teâlâ'dan görünmesini istemesidir. Çünkü eğer ru'yet caiz olmasa idi ru'yeti istemek abes olurdu. Allah için caiz olmayan bir şeyi Hazreti Musa'nın bilmemesi lazım gelir. Bu ise muhaldir. Zira peygamberler bu gibi abes ve cehaletten münezzehtir. Allah'ın ahirette görülmesi, cisimlere mahsus niteliklerden, mekandanve herhangi bir yönden münezzehtir şekilde naklen vaciptir. Zira Allah Teâlâ kendini kullarının ru'yeti hakkında "*Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parılayacaktır.*"¹¹⁵ buyurmuştur. Yani o günde cennet ehlinin yüzleri mutluluktan parlayan ve sevinçli oldukları halde Rablerine bakacaklar demektir. Rasulullah "*Şüphesiz ki sizler, şu Ay'ı görmekten hiçbiriniz mahrum olmaksızın görmekte olduğunuz gibi Rabb'inizi de göreceksiniz.*"¹¹⁶ buyurmuştur. Yani siz rabbinizi gecenin on dördünde kameri gördüğünüz gibi görürsünüz demektir. İşte bu ayet ve hadis ahirette elbette ru'yetin vaki olacağına delalet ederler. Şu kadar ki hadiste "*Cenab-ı Hakkın ru'yetini ayın ru'yetine teşbih*" şüphesiz görülme konusundadır. Yoksa ayın üst tarafımızdan görüldüğü gibi AllahTeâlâ'da bir mekandan ve cihetten görülecek demek değildir. Zira Allah Teâlâ mekandan ve cihetten münezzehtir. Ru'yete muhalefet eden Mu'tezilenin zuhurundan evvel icma-ı ümmetle sabit olmuştur. Allah Teâlâ'yı görmek dini deliller olan ayet, hadis ve icma-ı ümmetle sabittir. Allah'ın görülmesi erkekler, kadınlar ve cinlerin mümin olanlarını kapsar. Çünkü bunların tamamı dini hükümler bakımından eşittir. Hepsidini Allah Teâlâyı bu dünyada görmek bir niteliği gerektirdiğinden, nitelik de Allah için muhal olduğundan dolayı Allah'ın uyku halinde dahi görülmesi kelamcılarının geneline göre caiz değildir. Binaen Aleyh bazı kimselerin Allah Teâlâ'yı rüyada gördüklerini iddiaları reddedilmiştir.¹¹⁷ Zira Cenab-ı Hak, ulul azam rasül kiramdan Hazreti Musa'ya "*sen beni asla göremezsin*"¹¹⁸ buyurunca evliyanın da göremeyecekleri anlamına gelir.

¹¹³ Vehbi, *Akaid*, s. 60

¹¹⁴ A'raf, 7/143

¹¹⁵ Kıyâmet, 75/22-23

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Mütercim Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988, X/337

¹¹⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 61

¹¹⁸ A'râf, 7/143

Mutezile, Allah Teâlâ'nın ahirette de görülmesini inkâr eder. Derler ki: görmenin şartı görülecek şeyin bir keyfiyetle nitelikte, olması ve bir mekanda ve cihette olması, gören ile görülen arasında mesafe bulunmasıdır. Halbuki bunun küllisi Allah Teâlâ üzerine muhaldir. Binaen aleyh ru'yet de muhaldir. Bu şüphelerine cevap: bu şartlar dünyaya mahsus sıradan şartlardır. Ahiret dünyayla kıyas olunmaz ve bu konudagaibin şahit üzerine kıyaslanması caiz değildir. Çünkü Cenab-ı Hakkın ahirette ru'yeti müteşabihat konularındandır. Zira bu dünya ile ölçmek mümkün değildir. Binaen aleyh şeriat sahibi haberine iman etmek gerekmektedir. Dünyada insan bünyesi, duyguları ve suuru, Cenab-ı Hakkı görmeğe tahammül edecek yapıda değildir. Fakat ahiret, hiçbir yönüyle dünyaya kıyas kabul etmez.¹¹⁹

Mutezilenin ru'yeti inkârlarına nakli delilleri “*Gözler O’nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder.*”¹²⁰ ayetidir. Yani Allah Teâlâ’yı gözler idrak etmez demek, Allah’ın kühünü gözler idrak etmez demektir. Kühünü idrak etmemekten vücudunu görmemeği gerekli kılmaz. Şu halde gözler kühünü tamamıyla idrak etmez demektir. Yoksa mutlaka görmez demek değildir.¹²¹

“*Hayır doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir.*”¹²² Mehmet Vehbi Efendi, bu ayeti tefsir ederken, kafirlerin ihanetine delalet eder demiştir. Bu dünyada Rablerini göremezler. Çünkü bu kişiler günahlarının çokluğu ile batılı seçmişlerdir. Belkide Allah’ı görememekle kalmazlar daha sonra Cehenneme girerler. Müellif ayrıca Fahri Razi ve Ebssuud gibi müfessirlerin bu ayetin müminlerin Allah’ı göreceklarine işaret ettiği görüşünde olduklarını söylemiştir. Niçin bu ayet Allah’ı göreceklarine delalet eder? Çünkü kafirlerin zem edilmesi, ru’yetten mahrum olmaları, iman ehlinin ru’yetle şerefleneceklerine delalet eder demiştir.¹²³

İnsanlar bu dünyada, organ olan gözle Allah Teala’yı elbette göremeyecekler ancak büyük ödül olarak öbür dünyada göreceklidir. Bunu merak eden bir gurup sahabe Resulullah’a gelerek, “*Ey Allah’ın Resülü, biz kıyamet gününde Rabbimizi görebilecek miyiz?*” diye sormuşlardı. Resulullah, “*Siz on dördüncügecede ayı görmek için itişip kakışarak birbirinize zahmet verir misiniz?*” diye sorduğunda sahabiler: “*Hayır Ya Resulallah*” diye karşılık vermişlerdi. “*Siz güneşin önünde hiçbir bulut yokken onu*

¹¹⁹ Vehbi, *Akaid*, s. 62

¹²⁰ En’âm, 6/10

¹²¹ Vehbi, *Akaid*, s. 62

¹²² Mutaffifin, 83/15.

¹²³ Vehbi, *Tefsir*, XV/6382.

görme hususunda birbirinize sıkıntı verir misiniz?” dediğinde, “Hayır, Ya Resulallah!” demişlerdi. Bunun üzerine Allah Resulü, “Siz (cennette) Rabbinizi, işte böyle göreceksiniz.”¹²⁴ buyurdu.¹²⁵

Bu konuda İmamı Mâtürîdî, Allah’ın görülmesi gereklidir, haktır. Ancak bu görme idraksiz ve tefsirsiz olacaktır. İdraksiz ne demektir? Yani sınırsız; çünkü O, sınırlara, yan ve taraflara sahip olmaktan münezzehtir. Tefsirsiz ne demektir? Yani görenin karşısında olmaktan, ona göre belli bir mesafede bulunmaktan ve göz ışınlarının kendisine ulaşmasından münezzehtir.¹²⁶

Mehmet Vehbi Efendi, Allah’ın görülmesini kabul eden görüştedir. Allah’ın görülmesi ahirette olacaktır. Ahiret hayatı başka bir boyut olmasından, bu dünya ile kıyaslanmaması gerektiği görüşündedir. Görüşünü nakli delillere dayandırmaktadır. Mutezile’nin Allah’ın görülemediği konusundaki görüşüne de cevap vererek, kendi görüşünü ayet ve hadislerle destekleyerek tekrar etmiştir.

F) Allah – İnsan İlişkisi

1. İrade-Kudret-Kesb

İrade; canlıdan herhangi bir şekilde fiilin var olmasını gerektiren sıfattır. Gerçekte irade daima ma’duma, yokluğa talluk eder.¹²⁷ Kudret; hayat sahibinin bir şeyi yapmaya ya da terk etmeye iradesiyle hakim olduğu sıfattır.¹²⁸ Kesb; sözlük anlamı, toplamaktır. Rızık aramak, manalarına da gelir. Kesb, fayda sağlamaya ve zararı defetmeye müteveccih fiildir. Allah’ın fiili kesb olarak nitelenemez.¹²⁹

Konuyla ilgili Teftazânî, insanın filleri Allah’ın takdiri ve kaderi iledir. Takdir, her bir yaratılanın, kendisinde bulunan, güzellik-çirkinlik, fayda-zarar, içinde bulunacağı zaman-mekan ve hakkında düzenleneceği sevap-günah, mükafat-ceza gibi sınırlarla tahdid ve tespit etmektir. Burada takdirden maksat, Allah Teâlâ’nın iradesini ve kudretini umumileştirmek ve her şeye şamil kılmaktır. Allah’ın iradesi ve kudreti cebir ve ikrah

¹²⁴ Ebu-l Hüseyin Müslim ibn’l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nişâbü’rî, Sahîh-i Müslim ve Tercemesi, Mütercim Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İsyambul 1988, I/251

¹²⁵ Bilim Kurulu, a.g.e., I/ 215.

¹²⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s. 139.

¹²⁷ Gölcük, Toprak, a.g.e. s. 247

¹²⁸ Gölcük, Toprak, a.g.e. s. 250

¹²⁹ Gölcük, Toprak, a.g.e. s. 257

altınada değildir. O, her şeyi kendi takdiri ve hür iradesiyle yapar ve yaratır demektir.¹³⁰ İnsanın kudretini ve iradesini bir iş yapmaya sarfetmesi “*kesb*” kazanmaktır. Bunun peşinden Allah Teâlâ’nın fiili ve işi icad etmesi “*halk*” yaratmaktır.¹³¹

Ebu Hanife’ye göre, kulların seçimleri vardır. Şayet yaptıkları davranışlar, işler ibadet ise yaptıklarından dolayı sevap kazanırlar. Eğer isyan ederlerse bundan dolayı da cezalandırılırlar.¹³²

Ebu Hanife’ye göre, kulların işlerinin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır demek, yani iradesine uygun olarak Allah, kulların işlerini yaratır. Allah istemese kullar hiçbir iş yapamazlar. “*Allah, her şeyin yaratıcısıdır*” kulun işi de şey mefhumuna dahil olduğuna göre, Allah tarafından yaratılmıştır.¹³³

Mehmet Vehbi Efendi’ye göre kulun iradesini yöneltmesinden sonra, Allah’ın o fiili meydana getirmesi halktır. Yaratma ile kesp arasındaki farka gelince kesp aletle; yaratma aletsiz vuku bulur. Kesp kudretin mahallinde vaki olur ama yaratma kudretin mahallinde olmaz. Çünkü Cenabı Hak Zeyd’in fiilini halk eder. Şu halde halk Zeyd’in fiilindedir. Onu halk eden kudret ise Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Yoksa halkın mahalli olan Zeyd veya Zeyd’in fiili değildir demiştir. Matüridiyye Mezhebine göre, cüzi irade mevcut ve madum değildir. Belki mevcutla madum arasında hal kabilinden bir vasıta vardır. İtibari şeyler gibidir. Binaen aleyh hariçte varlığı olmadığından Allah Teâlâ’nın mahluku değildir. Şu halde kul iradesini kendi kesp ettiği iradesiyle işlediği fiili üzerine ceza tertip eder demiştir.

Şurası bilinmelidir ki fena fiili kulun kesbinin kötü olması, aynı fiili Allah’ın yaratmasının kötü olmamasıdır. O fiilin kötü olduğu ve dünyada kınama, ahirette azap icap ettirdiği, Allah tarafından açıklandıktan sonra terk edilmesini gerektiren deliller meydana iken, kulun onu irtikap etmesi ve yasak olduğunu bilerek işlemesi elbette fenadır. Ama Allah Teâlâ kulun iradesi ve kesbi üzerine yarattığı gibi mülkünde tasarruf sahibidir ve o fiili yaratmasında bir mâni ve yasaklayan yoktur. Yaratmasında hâkimdir. Biz seni bundan nehiy ettik niçin işledin diyecek bir kimse olmadığı gibi fiili çeşitli hikmeti içine almaktadır. Bizim o hikmeti ve maslahatı idrak edemediğimizden onun hikmetten hâli olması anlamına gelmez. Nasıl ki birçok zararlı ve pis cisimleri yaratmada,

¹³⁰ Sa’duddin Teftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi* (Şerhu’l Akâid), 6. Baskı, Hazırlayan Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013. Sayfa 162

¹³¹ Teftazânî, a.g.e., s. 165.

¹³² Ebu Hanife, a.g.e., s. 117

¹³³ Ebu Hanife, a.g.e., s. 137

bazı kimse hakkında zararlı görülse de birçok kimseler hakkında faydaları dahi görülür. Binaen aleyh başlangıçta fena ve zararlı addettiğimiz şeyin sonunda birçok faydasının olduğu inkâr edilmez bir hakikattir.¹³⁴

Kulun fiilinde dört merteye vardır. Birincisi güç yetirilebilen her şeye ilgisi bulunan küllî iradedir. Bu küllî irade kulda daima bulunur. İkincisi sebeplerin ve aletlerin selameti mertebesidir. Bu teklifin illetidir. Çünkü sebepler ve aletlerde selamet olmazsa teklif olmaz. Üçüncüsü kulun küllî iradesini belli bir fiile yönlendirmesidir. İşte bu yönlendirme cüzi iradedir. Dördüncüsü kulun iradesini yönlendirmesiyle Allah'ın o fiile mahsus kulun kudretini yaratmasıdır ki kelim ilminde buna fiille beraber güç yetirme (*istitaat ma'alfil*) denir.

İşte kulun fiili ile beraber Allah'ın halk ettiği istitaat budur ve istitaat fiil ile beraber halk olduğundan kul fiilini halk etmiş olamaz. Çünkü Allah Teâlâ fiil zamanında o fiile bu kudreti halk etmemiş olsa kul onu işleyemez. Kulu iradesini kendisi gerçekleştirmiş olduğundan fiilinde mecbur değildir. Ama sebeplerin ve aletlerin sağlamlığı manasına istitaat fiilden önce kulda vardır. Acize teklif lazım gelmez. Çünkü sebeplerin sağlamlığı manasındaki teklif kudrete bağlıdır. Bu manaca kudret, teklif zamanında mevcuttur.¹³⁵

2.Ecel

Kişinin ecelinin değişip değişmeyeceği, Maktulün eceliyle ölüp ölmediği kelamda çokça tartışılan konulardandır. Mu'tezile kâtil katlesebebiyle ölünün ecelini kestiğinden dolayı, maktul ecelinden önce vefat etmiştir. Binaen aleyh eğer kâtil öldürmemiş olsa idi öldürülen Allah'ın takdir ettiği belli bir ecele kadar yaşamış olurdu. Eğer öldürülen eceliyle ölmüş olsa idi kâtil dünyada zemme ve ahirette azaba müstahak olmazdı.

Ehl-i sünnet alimleri Mutezilenin konu ile ilgili iddialarını şöyle rededer: Kâtile dünyada kısas ve ahirette azabın gerekli olması, Allah'ın yasaklamış olduğu bir fiili işlemiş olmasındandır. Kâtil, öldürmeyi kendi iradesiyle işlemesinden dolayı (*kesp ettiği*) kınamaya ve azaba müstahak olmuştur. Bazı ibadetin ömrün artmasına sebep olmasına gelince o ibadetle beraber azıcık ömrün fazileti o ibadetin, temiz olan çok ömrün fazileti gibi olur. O ibadeti yapmakla ömürde çok ömür gibi bereket hâsıl olur demektir. İşte şu açıklamadan anlaşıldığı üzere insan için ecel birdir. Asla ecelde birden fazlalık yoktur.

¹³⁴ Vehbi, *Akaid*, s. 30

¹³⁵ Vehbi, *Akaid*, s. 65

Binaen aleyh insan hangi sebeple vefat ederse etsin Allah'ın takdir ettiği belli bir ecel ile vefat eder.¹³⁶

Teftazânî'ye göre, ecel vakit ve vade manasına gelir. Tabîî bir şekilde ve herhangi bir müdahale olmaksızın ölen de katl suretiyle vefat eden de kendi eceliyle ölmüş olur. Bunda ihtilaf yoktur. Zira bir adamın eceli, öldüğü zamandır. Her iki surette de insan öleceği vakitte vefat etmiştir.¹³⁷ Ebu Hanife'ye göre, öldürülen kişi eceli ile ölmüştür. Allah bilmiş, takdir etmiş ve hükmetmiştir ki, bu kimse hastalık sebebiyle ölecek, o kimse de öldürmek sebebiyle ölecektir; bu bina enkazı altında ölecektir, öteki yaşlılık sebebiyle, beriki boğulma, diğeri yanma sebebiyle ölecektir, bir diğeri de ruhunu kabzetmek suretiyle sebepsiz olarak ölecektir; bu, zehirlenecek o kolera hastalığına yakalınarak, öteki kederlenerek ölecektir. Allah Teâlâ hayatı da ölümü de yaratmıştır. Ve her ikisinin sebeplerini de yaratmıştır.¹³⁸

Ecel terimi, klâsik kader düşüncesinde kuvvetli bir yer tutmaktadır. Denilebilir ki ecel terimi, ezeli yazgı algısı içerisinde formatlanmış olan kadercî düşüncenin bütün değerlerini de içerisinde barındırmaktadır.¹³⁹

Mehmet Vehbi Efendi de öldürülen kişinin kendi eceliyle öldüğü görüşünde olup ona göre de öldürülen kişi öldürülme bile başka bir sebepten ölecekti. Zira öldürülen veya ölen kişinin ilmi ilahide eceli bellidir. Ecelin değişmesini iddia etmek ilahi hükümde değişmeyi gerektirir, bu ise batıldır. Ecelin takdim ve te'hiri kabul etmediğini Allah Teâlâ "*Her ümmetin bir süresi vardır. Süresi gelince onlar, ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler.*"¹⁴⁰ ayetiyle beyan etmiştir.

3.Rızık

Rızık Allah Teâlâ tarafından, canlılara verilen ve canlılar tarafından yenilerek tüketilen şeyin ismidir. Rızık bazen helal, bazen haram olabilir. Rızık bu şekilde tarif etmek, rızık, canlının aldığı gıdadan ibarettir, şeklinde tarif etmekten daha iyidir. "Gıda almak ve daha başka suretle faydalansınlar diye Allah Teâlâ'nın, hayvanlara sevkettiği

¹³⁶ Vehbi, *Akaid*, s. 66

¹³⁷ Teftazânî, a.g.e., s. 184

¹³⁸ Ebu Hanife, a.g.e., s. 326

¹³⁹ Bkz. Okumuş Namık Kemal, *Ezeli Yazgı Bağlamında Ecel Düşüncesinin Anonim Çerçevesi Üzerine Bir Derkenar*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- Sayı:IX Nisan 2013

¹⁴⁰ A'raf, 7/34

şeylerdir.” tarzında tarif eder. Bu tefsir, yeme, içme, giyinme, ev, ev eşyası gibi şeyleri de rızık kavramının şumülüne alan çok daha geniş muhtevalı bir tariftir.¹⁴¹

Rızık kavramı klasik kelimada kader veya insan fiilleri konuları çerçevesinde ele alınmıştır. Rızık kavramını tanımladıktan sonra kaderle/insan fiilleriyle ilişkisi kurularak incelenmiştir. Rızık kavramının tanımları yapılmış, rızıkla ilgili ayetlerin tefsiri yapılmıştır.¹⁴²

Ehl-i Sünnet’e göre rızık haram ve helal olarak Cenab-ı Hakkın hayvan için yarattığı ve o hayvanın faydalandığı şeyidir. Binaen Aleyh Ehl-i Sünnet’e göre, helal rızık olduğu gibi haram dahi rızıktır. Zira Allah Teâlâ “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah’a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık kitaptadır.*”¹⁴³ buyurmuştur.¹⁴⁴ Yani yeryüzünde bütün canlının, rızıkı Allah Teâlâ’ya aittir. Şu halde her hayvanın yediği kendi rızığıdır. Birçok insanın yediği haramdır. Eğer haram rızık olmamış olsa ömrü boyunca daima haram yiyen kimsenin rızıklandırılmaması lazımgelir. Bu ise ayete münafidir (*zıttır*). Binaen aleyh her canlı haram ve helal kendi rızıkını yediğinden hiçbir canlı diğerinin rızıkını yiyemez. Haram, haram olmasına varid olan dini delil veyahut ayni ve nevi cinsinin haram olduğuna icma-ı ümmet vaki olan veyahut hakkında had ve ta’zir varid olan şeyidir. Haramın sebebi zina ve mecusunin kestiği hayvan gibi gerek gizli zararlar ve gerekse zehir ya da şarap gibi açık zararlar olsun eşittir.

Mu’tezile’ye göre haram rızık olmaz. Eğer haram rızık olsa irtikap eden kimseye dünyada kınama ve ahirette azap gerekmezdi demişlerse de bu iddiaları dahi merduttur. Zira haramı işleyen kimse yasak olan şeyi kendi seçimiyle işlediğinden kınamaya ve cezayı hak etmiştir. Haramı kazanma yolunda harcadığı için kudretini kötüye kullanmıştır. Halbuki o kudreti helali kazanma yolunda olsa idi Allah Teâlâ rızıkını helal olarak yaratırdı. Dünyada övülen ve ahirette sevaba ulaşan mesut kişilerden olurdu. Zira rızıkını helâlinden kazanmaya çaba sarf etmek İslam Dininde ibadettir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Teftazânî, a.g.e., s.185

¹⁴²Bkz. Muhit Mert, Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, cilt: XLVI, sayı: 1, s. 1-19; Bkz. Coşkun Ahmet, İmam Maturidi’nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri, Ebû Mansur Semerkandî Matüridî (862-944), 14 Mart 1986 - Kayseri, 1986, s. 165-178

¹⁴³ Hûd, 11/6

¹⁴⁴ Vehbi, *Akaid*, s. 66

¹⁴⁵ Vehbi, *Akaid*, s. 67

Mehmet Vehbi Efendi'ye göre insanın rızıkında ve defnedileceği yerde yanlışlık olmaz. Çünkü Allah bütün canlının, nerede olursa olsun ihtiyacını bilir buna göre rızıklarını yaratır.¹⁴⁶ Ancak bütün canlılar çaba sarf ederek, kendine yararlı olanı bulur. Hiçbir hayvan diğerinin rızıkına tecavüz etmez.¹⁴⁷

“Göklerin ve yerin anahtarları onundur. Dilediğine rızık açar ve kısar. O heşeyi bilendir.”¹⁴⁸ her şeyi yaratan Allah, yeryüzü ve gökyüzü hazinelerinin anahtarları da kendindedir. Rızıkın sebebi olan yağmuru yağdıran, taneleri yerden bitiren Allah istediği kulun rızıkını bol istediğini dar eder. Şu halde rızık hususunda herkesin durumuna uygun olan onun hakkında hayırlı olandır. Aynı işi aynı sebepler doğrultusunda yapan iki kişiden biri çok kazanmakta diğeri kazanamamaktadır. Sonuç ne olursa olsun kul sebeplere sarılarak çalışması gerekir. Hazine onundur. İstedine verir hiç kimse karışmaya yetkisi yoktur. İtiraz etmekte caiz değil demiştir.¹⁴⁹

Sonuç olarak Mehmet Vehbi Efendi, haramın da helalin de rızık olduğu görüşündedir. Mu'tezile'nin haramın rızık olmadığı görüşüne katılmamaktadır. Rızık veren Allah'tır. Dilediğine rızık çok verir, dilediğine rızık az verir. Aynı çalışma ve aynı sebeplere sarılan iki kişinin rızıkını farklı verir demiştir.

4.Hüsün ve Kubuh

Hüsün ve kubuh meselesi, kelimelerin önemli problemlerinden biri olmakla beraber İslam felsefesi, usul-i fıkıh ve ahlak gibi disiplinler tarafından da işlenmiş, hakkında müstakil risaleler yazılmıştır.¹⁵⁰

Eşyanın, fiillerin iyisini ve kötüsünü insanın bilmesi lazımdır ki yaptığı işin ve söylediği sözün iyi veya kötü olduğunu bilmelidir. Binaen aleyh hüsün-kubuh (*güzellik-çirkinlik*) şeriatla bilirse de Allah'ı bilmek ve yüceltmek ve noksanlıklardan tenzih gibi bazı meselelerde hüsnü ve Allah'a tazimi terk etmek ve kullarına zulüm etmek gibi bazı eşyanın kubuhu akıl ile dahi idrak olunur. Binaen aleyh dinin söylediğini işitmeyen bir kimseye Allah'ı bilmekle mükelleftir. Zira Allah'ı bilmenin hüsnü akıl ile bilindir şeriate ihtiyaç yoktur. Akıl hüsnünü ve kubuhunu idrak edemeyeceği fiillerin hepsinde, hüsn

¹⁴⁶ Vehbi, *Tefsir*, VI/2287

¹⁴⁷ Vehbi, *Tefsir*, VI/2288

¹⁴⁸ Şûrâ, 42/12.

¹⁴⁹ Vehbi, *Tefsir*, XIII/5116

¹⁵⁰ Bkz.Çelebi İlyas, Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998-1999, sayı: 16-17, s. 55-90; Bkz. Şerafüddin Muhammed, Mu'tezile ve Hüsün-Kubuh, hazırlayan: Kamil Güneş, Lütfi Cengiz, Cem Zorlu, Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],2001, cilt: I, sayı: 1, s. 259-270

kubuh din ile bilinir. Aklın hükmü yoktur. Kulun tercih ettiği filler dünyada övülmeyi ve ahirette sevaba müteallık olmak manasında hüsün ve dünyada kınamaya ve ahirette azaba müteallık manasınca kubuh olması Matüridiler ve bazı Eş'arilere göre şeraitle bilinir akıl ile bilinmez. Yani o fiilin iyi ve kötü olmasında hakim, şeraitin sahibi olan Allah Teâlâ'dır. Şu halde Allah Teâlâ'nın emir ettiği her şey hüsün, nehiy ettiği her şey kubuhur. Binaen aleyh Allah Teâlâ emir edergüzel olur, nehiy eder çirkin olur. Bir fiil kulun seçimine nazaran güzel ve çirkin olma ihtimali olduğundan kul akli ile bilemediği cihetle o fiili işlemek veya terk etmek arasında tereddütte olur. Şu halde kul fiilini şeriat hükümlerine tatbik eder. Eğer emredilenden ise işler, nehiy edilenden ise terk eder. İlahi hükümde aklın yetkisi yoktur demiştir.¹⁵¹

Mehmet Vehbi Efendi tefsirinde konuyla ilgili ayetleri yorumlarken, Allah'a iman edip, imanlarını güzel davranışlarla sağlamlaştıran kimselerin ecirlerinin zayı olmayacağını belirtmiştir. Çünkü Yüce Yaratıcı amellerin sevabını verir kulun elini boşa şıkarmaz demiştir.¹⁵²

Maturidi okulunda genel anlayış fiillerin aklen iyi ve kötü oluşlarının kavranabileceği merkezindedir. Akıl, ilmin ve bilgisizliğin, kemal, olgunluk ve eksiklik anlamında, güzel ve çirkin olduğunu idrak eder. Akıl, adaletin güzelliğini, zulmün çirkinliğini dekavrar. Bir amaca göre; fiilin iyi ve kötü olduğu yine aklın kavradığı güzellik ve çirkinliklerdendir. Zeydin ölümü, dostlarına göre acı ve kötü, düşmanlarına göre ise iyidir ve güzeldir.¹⁵³

Mehmet Vehbi Efendi hüsün ve kubuh şeraitle bilinir. Ancak Allah'ı bilmek, yüceltmek, ta'zim etmek için hüsnü; Allah'a ta'zimi terk etmek, insanlara zulüm etmek gibi kubuh davranışlar akılla da idrak edilebilir görüşündedir.

5.Hidayet ve Dalalet

“ Ey Muhammed! sen sevdiğini doğru yola iletmezsin, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. O yola geleceklere daha iyi bilir.”¹⁵⁴ Mehmet Vehbi Efendi bu ayetin tefsirinde şu bilgileri veriyor: Peygamber de olsa Allah dilemedikçe hiç kimse bir başkasını doğru yola erdirtmez. Lakin kulların yeteneklerini bilen Yüce Yaratıcı hidayet

¹⁵¹ Vehbi, *Akaid*, s. 63

¹⁵² Vehbi, *Tefsir*, VIII/3120

¹⁵³ Ömer Neseî, “El- Akâidü'n Neseîyye”, Tercüme ve İzah: Bekir Sırmabıyıkoglu, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 51

¹⁵⁴ Kasas, 28/56

verir. Peygamberin yapacağı şeyin sadece tebliği olduğunu belirtir. Tebliğ peygambere vaciptir. Zira, hidayet vermek ve doğru yola sevk etmek Allah'ın iradesine bağlı demıştır.¹⁵⁵

Hidayet-dalalet meselesi, bir yandan yüce Allah'ın iradesi ve ilahi takdirle, diğer yandan insanın iradesi ve dolayısıyla sorumluluğu ile ilgili bir konu olduğundan öteden beri insanların çokça ilgisini çekmiştir.¹⁵⁶ Mehmet Vehbi Efendi, hidayet ve dalâleti kulunun kesbiyle Allah'ı Teâlâ halk eder görüşündedir.

6.Kaza ve Kader

Mehmet Vehbi Efendi kader ve kaza konusunda klasik kelim kitaplarındaki tartışmaları özetlemektedir. Konu ile ilgili ayetleri tefsir ederken geniş malumat vermektedir.

Mesela “*Biz her şeyi bir kader, bir düzene, ölçüye, plana göre yarattık*”¹⁵⁷ ayetini şöyle yorumlamaktadır: Ezelde takdir edilen şeyin ve zamanın aksine hareket ve vucut bulması imkansızdır. Bu ayet kaderin vucuduna kesinlikle delalet ettiğinden İslam Şeriatinde kadere iman vaciptir. Kaderi inkar eden kimse kafir olur demıştır.¹⁵⁸

Mehmet Vehbi kaza ve kader ile ilgili klasik bilgileri sunduktan sonra ilave olarak kaderi tembelliğe kılıf edinenleri ikaz mahiyetinde şunları söylemektedir: “Şurası bilinmelidir ki kaza ve kadere iman sebeplere başvurmaya mani değildir. Ancak kaza ve kadere iman Cenab-ı Hakka tevekkül etmekten ve güvenmekten ibarettir. Müslümanlar, kazâ-i ilahi ve kader-i sübhani neden ibaret olduğunu bildiklerinden her şeyden önce sebeplere başvururlar. Dinin açıkladığı yönde yapacağı bütün işlere başvururlar, çalışmalarını tamamladıktan sonra, Cenab-ı Hakka tevekkül edip güvenerek haklarında kaza-i ilahiyenin ortaya çıkmasını beklerler. Ortaya çıkan ne olursa olsun onu takdire havale ederek kalpleri müsterih olur. Yoksa Avrupalıların zannettikleri gibi kadere iman Müslümanları tembelliğe sevk etmez bilakis kaderine karşı çalışmaya ve gayrete sevk eder.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Vehbi, *Tefsir*, X/4121

¹⁵⁶ Bkz. Bulut Mehmet, *Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995, sayı: 9, s. 229-260; Bkz. Türkan Galip, *Kelâmî Paradigmanın Güçlüğü: Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kelamında Hidayet ve Dalalet Kavramlarının Anlaşılması*, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012\1, sayı: 15, s. 269-285

¹⁵⁷ Kamer, 54/49

¹⁵⁸ Vehbi, *Tefsir*, XIV/5686

¹⁵⁹ Vehbi, *Akaid*, s. 138

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET

İslam inancının temel konularından biri de nübüvvettir. İslama göre, akıl sahibi insanın, Allah'ın emrettiği şekilde davranması gerekmektedir. Davranışlarını istenilen şekilde gerçekleştirdiğinde başarılı, emirleri yerine getirmediğinde başarısız bir dünya hayatı ve imtihanı geçirmiş olacaktır. Rehber olarak da peygamberler gönderilmiştir. İslam inancına göre kişi aklıyla Yüce Yaratıcısını bulabilir. Ancak yaratıcısına karşı görevleri nelerdir bunu bilemez. Yaratıcısı ile bağımlı gerçekleştiren peygamberlerdir. Geçmişte olduğu gibi bugün de peygamberleri devre dışı bırakmak isteyen guruplar bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki kelamın konusu olmuş, kelam kitaplarında uzun uzadıya açıklamalara gidilmiştir.

Din, sadece Allah-insan ilişkisini düzenleyen gizli ve mücerret bir kabul değildir. O, aynı zamanda insanın hemcinsleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini belli ölçülere bağlayan manevi değerler bütünüdür. Zira Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlığa gönderdiği vahyin hedefi, insan aklını, gönlünü ve inancını her türlü şüphe ve şaibeden arındırmak *ihlas*, insanın Yaratıcı'sına karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlamak *takva* ve insanlık için Yüce Allah'ın tayin ettiği ölçülere göre bir dünya hayatı tesis etmektir *İslam*. Böylece bir taraftan kâinatı müşahade ederek ve inceleyerek tabiatın düzenini keşfetmekle emrolunan insanoğlu, diğer taraftan bu düzeni yaratan Allah'a teslim olmaya, kulluk ve taatıyıda bu teslimiyetini göstermeye davet edilmiştir. Bu davet, tarih boyunca Allah tarafından insanlar arasından seçilen peygamberler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Hz. Adem'den (a.s.), Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar tarihin çeşitli zamanlarında, farklı bölgelere birçok peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerin çoğu, kendilerini uyarmakla görevlendirildikleri toplumların içinden seçilmişlerdir. Allah'ın elçilerinin insanüstü vasıflara sahip melekler arasından değil de insanlar arasından seçilmiş olmaları, zaman zaman inkârcılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu şaşkınlığı yaşayanlara karşı Kur'an, peygamberlerin birer melek olmadıklarını, çarşı ve pazara giden, yiyip içen birer insan olduklarını hatırlatmıştır. Din, insan içindir ve bir insan aracılığıyla insanlığa getirilmiştir. İlahi bildirimler ancak insan bir peygamber vasıtasıyla insan hayatında karşılığını bulabilirdi. Bunun için de dini insanlara tebliğ

etmekle görevli olan elçiler, bu dinin nasıl yaşanacağını ve hayata aktarılacağını bizzat göstererek halklarına önderlik etmişlerdir.¹⁶⁰

İnsanın her türlü maddi ihtiyacına karşılık olarak yeryüzünde çeşitli nimetler var eden Cenab-ı Hakk'ın, onun ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını göz ardı etmesi düşünülemez. Allah (c.c) bildirimlerini vahiy olarak bilinen özel bir iletişim yoluyla elçilerine iletmiştir. Peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan ilahi bildirimler, bizzat peygamberlerin örnekliliğiyle görünür ve yaşanır kılınmıştır.¹⁶¹

A)Rasul ve Nebi Terimleri

Türkçe'de Arapça rasul ve nebi karşılığı farsça kökenli haber getiren anlamına "Peygamber" kelimesi kullanılır. Rasul kelime olarak, gönderilmiş, elçi, risalet, mesaj ve sözü taşıyan anlamındadır. Nebi ise kelime olarak, haber anlamına gelen veya yükseklik anlamına gelen kelimelerden türetilmiştir. Nebide yol anlamı da vardır.¹⁶² Rasul terim olarak, Allah'ın kendisine vahyederek tebliğe memur ettiği, kendisine kitap ve yeni bir şeriat verdiği kimsedir. Nebi terim olarak, Allah'ın vahyettiğinden insanları haberdar eden kimse olup kendisine ait müstakil bir şeriatı olmayıp önceki şeriatla amel eden ve insanlara bunu izah edendir.¹⁶³

Mehmet Vehbi Efendi, nübüvvet ve risaletin anlamları ve aralarındaki farkı, peygamberler hakkında caiz olan, caiz olmayan şeyler ve bilumum peygamberlere gerekli olan özellikler hakkında açıklama yapılacaktır diyerek konuya giriş yapmıştır. Risaletin dini manası şu şekildedir: Allah'ın akıl sahibi olan kulları arasında bir tür elçiliktir. Peygamber, insan aklının idrak edemediği dinî ve dünyevî şeyleri gidermekle ve dinin hükümlerini tebliğ ile görevli bir elçidir. Nübüvvet haber manasına ise de nebi Allah tarafından hükümleri tebliğ için gönderilen zattır. Rasul ile nebi arasında fark, Rasul daha özeldir. Zira Rasul ile beraber yeni şeriatın olması şarttır. Nebide ise yeni şeriat şart değildir. Binaen aleyh her rasul nebidir ve lakin her nebi rasul değildir.¹⁶⁴

Şurası bilinmelidir ki insan için gerekli ve zaruri hallerinden olan yemek, içmek, gülmek, ağlamak, acımak, ağrımak, hastalık, acıkmak, susamak, yorulmak, zayıflamak, yaşlanmak gibi durumlarının hepsi nebiler hakkında da geçerlidir. Bu gibi durumların

¹⁶⁰ Bilim Kurulu. a.g.e., I/50

¹⁶¹ Bilim Kurulu. a.g.e., I/51

¹⁶² Gölcük, Toprak, a.g.e. s. 307

¹⁶³ Gölcük, Toprak, a.g.e. s. 308

¹⁶⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 68

peygamberlerde olması nübüvvetlerine mani değildir. Çünkü insanlıkları nübüvvetlerine mani olmayınca insandaki arızalar da mani olmayacağı öncelikle sabittir. Belki insanlığın geçici durumlarının çoğu peygamberler ininsan olduklarını teyit eder ve haklarında asla noksanlık oluşturmaz demiştir.¹⁶⁵

Peygamberler de diğer insanlar gibi hasta olurlar. Diğer insanlarda ortaya çıkan arızalar peygamberlerde de ortaya çıkar. Hatta bu kabilden, bizim nebimizde bazı zamanda hasta olmuş ve tedavi edilmiş, hacamat yaptırmış ve Uhud Savaşında müşrikler dişini kırmış ve yüzünü yaralamışlardır. Şu kadar ki peygamberlerde ortaya çıkan insanlık hallerinin birçoğu, ümmetlerine bilfiil o örnek hadisenin dini hükümlerini öğretmek için ortaya çıkar. Mesela bizim Peygamberimizden namazda şaşırmasıyla sehiv secdesinin öğretilmesi ve secdenin nasıl yapılacağı, meşruiyeti açıklanmıştır.¹⁶⁶ Başka bir örnek, Peygamberimiz yolculuk yapmıştır. Allah'ın yolculukta olan sıkıntılara mükafat olarak namazın kısaltılması, diğer dini ruhsatları açıklamak içindir. Binaen aleyh peygamberlerde görülen insanlık durumlarının çoğu ümmetleri hakkında lütuf ve hikmettir. Ümmetler, peygamberlerine uyduklarında kendilerine bela isabet ettiğinde sabrı öğrenir ve teselli olurlar. Bir nimete kavuştuklarında şükrü öğrenirler. Kulluk vazifelerini de peygamberlerden öğrenirler. Harikulade birçok mucizelerin peygamberlerin ellerinde ortaya çıktığı halde kendilerine isabet eden acıları, sıkıntıları kendilerinden kurtaramadıkları o harikuladelerin ancak Cenab-ı Hakk'ın yaratmasıyla ortaya çıkıp, kendi kudretleriyle olmadığını göstermektir. Peygamberlerin insan olduklarına inanmak gereklidir. Çünkü insana peygamber ancak insandan olur demiştir.¹⁶⁷

*“Senden önce hiçbir rasul ve nebi göndermemiştik ki o, temenni ettiği zaman şeytan onun temennisine bir düşünce atmış olmasın. Fakat Allah, Şeytanın attığını siler, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah alimdir, hakimdir.”*¹⁶⁸ Mehmet Vehbi Efendi, nebi ile resul arasında fark olduğunu bu ayetle delillendirmektedir. Resülden sonra nebiyi zikretmek aralarında fark olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, resul özel nebi

---

¹⁶⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 68

¹⁶⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 68

¹⁶⁷ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 69

¹⁶⁸ Hac, 22/52

geneldir. Resule yeni şeriat verilir, nebi de yeni şeriat olamsı gerekmez. Kendinden önceki resulün şeriatını takip eder demiştir.¹⁶⁹

İnsanlar Allah'a kul olmak için yaratılmıştır ve âhirette bu konuda sorguya çekileceklerdir. Allah insanlara acımasından dolayı, bu dünyadaki imtihan konusunda yalnız bırakmayarak, insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için peygamberleri rehber olarak göndermiştir.¹⁷⁰

B)Peygamberlerin Sıfatları

Mehmet Vehbi Peygamberlerin sıfatlarından bahsetmiş konu ile ilgili klasik bilgileri kendi uslubuyla açıklamıştır. Peygamberler özel olarak terbiye ettiği kimselerdir. Özel olmaları sebebiyle de bazı özellikler olması gerekmektedir. İşte bunlara peygamberlerin sıfatları denilmektedir.

1-**Sıdk**(*doğruluk*): Mehmet Vehbi Efendi, bütün peygamberlerde bulunması gerekli sıfatlardan birincisi, doğruluktur. Zira onlar Allah tarafından mucizeleriyle tasdik edildiklerinden onların doğru olmaları vaciptir. Eğer onlar için yalan caiz olsaydı, Cenab-ı Hakkın yalanlarını tasdik etmesi gerekirdi ki bu muhaldir. Binaen aleyh enbiyadan asla yalan sadır olmaz. Çünkü ömründe bir kere yalan söylemiş olsalar sözlerine itimat kalmazdı demiştir. *“Eğer o (Muhammed)bazı laflar uydurup bize iftira etseydi. Elbette onun sağ elini kuvvetini alırdık. Sonra onun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.”*¹⁷¹ Peygamberler kendilerinden din adına bir şey söylemezler, Peygamber yalan da söylemez. Zira yalan ve diğer günahlardan korunmuşlardır.¹⁷²

2- **Emanet** (*güvenilir olmak*): Mehmet Vehbi Efendi, peygamberlerde bulunması gerekli sıfatlardan ikincisi emanettir. Çünkü din işleri ve dünya işlerinde emanet vacip olduğundan peygamberlerden asla güvensizlik söz konusu olmaz. Zira ümmetlerinin kendilerine uymaları vacip olduğundan dolayı eğer güvensizlik caiz olsaydı Allah'ın güvenilmeyen birisine uymayı emretmesi söz konusu olurdu ki bu ise batıldır. Güvensizlikleri caiz olmadığından dolayı peygamberliklerini ortaya koymadan önce ve sonra küfürden, yalandan ve bilumum nefret verecek şeylerden ve alçaklıklardan, büyük

¹⁶⁹ Vehbi Efendi, *Tefsir*, IX/3561

¹⁷⁰ Bkz. Önal Recep, Kur'an'daki Nebi-Resul Kavramlarına Teolojik Yaklaşım, Kalam Araştırmaları Dergisi, 2013,cilt: XI, sayı: 1, s. 329-350; Bkz. Adam Hüdaverdi, Nübüvvet Dair İki Mesele: Nebi İle Rasul Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1996, sayı: 1, s. 57-106

¹⁷¹ Hâkka, 69/44-47

¹⁷² Vehbi Efendi, *Tefsir*, XV/6123

günahlardan, insan tabiatına aykırı olan şeyleri işlemekten korunmuşlardır demiştir.¹⁷³ Çünkü bu gibi şeyleri işlemek onların peygamber olarak gönderilmelerindeki maksada aykırıdır. İnsanların onlara uymaları vacip olduğundan bu gibi şeylerin işlenmesini görünce insanların uymaları geri durmalara; sevgileri nefrete; uygun bulmaları muhalefete dönüşür.

3-Tebliğ: Peygamberler hakkında vacip olan sıfatlardan üçüncüsü tebliğdir. Zira tebliğ etmekle emir olundukları ahkâmı, tebliğ etmek onlar üzerine vacip olduğundan tebliği lazım olan ahkâmı gizlemek onlar için caiz değildir. Binaen aleyh gizlemeleri imkânsızdır. Çünkü onlar dinin kurucusu ve şeraitin düzenleyicisidir. Eğer tebliği lazım olan ahkâmı saklamak caiz olsa gönderilmelerindeki maksat elden kaçar. Bu ise batıldır. *“Ey Elçi! Rabbinden sana indirilene duyur. Eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını duyurmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kafirler topluluğunu yola iletmez.”*¹⁷⁴

Bütün peygamberler kendilerine Allah'tan gelen vahyi/bilgileri tehditler alsalar da kınansalar da asla gizlememişler veya ona ilavede bulunmamışlardır.

4-Fetanet(Zeki Olmak): Mehmet Vehbi Efendi, peygamberlerde bulunması gereken sıfatlardan dördüncüsü fetanettir. Fetanetin zıttı olan beladet (*ahmaklık, aptallık*) onlar hakkında mümkün değildir. Çünkü onlar memur oldukları ahkâmı tebliğ edince bir takım düşmanlar ve itiraz edenler zuhur eder. Onları ilzam (*susturma*) fetanetle yani zekâ ile olur. Binaen aleyh iddia ettiği şeyi açıklama ile isbat ve hasmını kesin delille ilzam (*susturmak*) etmek peygamberliğin gerekliliğindedir demiştir.¹⁷⁵ Eğer aptallık onlar için caiz olsa peygamber olarak gönderilmelerindeki maksatelden kaçar. Bu ise caiz değildir. Halbuki görevlerigereği vazifeleri halkı doğru yola teşvik etmek, dini ve dünyevi menfaatleri açıklamak; zararlı şeylerden kaçınmalarını sağlamaktır. Bunların hepsi zeki olmakla alakalıdır, fetanete muhtaçtır. Hz. İbrahim'in Nemrut'u susturması ve Hz.Musa'nın Firavun'u aciz kılması ve bizim Nebimizin Kureş'in Reislerini susturması fetanetlerine kati deliller cümlesindedir. Şu esase binaen peygamberler, peygamberlikte eksiklik vehmine düşürecek şeylerden korunmuşlardır. Binaenaleyh sağırılık, baras (*Tedavi edilmesi mümkün olmayan ve vücutta beyaz lekeler meydana getiren bir hastalık*) illeti gibi nefret verecek ayıptan ve kibir, riya, hased, kin tutmak, öfkeden çıldırmak gibi

¹⁷³ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 69

¹⁷⁴ Mâide, 5/67

¹⁷⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 70

kötü ahlaktan vesair beşeri noksanlıkların hepsinden uzak ve bütün insani faziletlerle donatılmışlardır. İşte şu esasa binaen bir kimse peygambere küfür etse veyahut ayıplasa veyahut nefesine ve dinine, nesebine bir noksan atıf etse veyahut tahkir (*aşağılama*) etse o kimsenin hükmü öldürülmektir. Bir kimse peygamberden birine söverse o kimseyi öldürülmesi gerekir demiştir.

Peygamberler, dünya ehlinin dini ve dünyevi işlerini düzenlemeye memur olduklarından dolayı, dünya siyasetini ve ahiret hallerini bilirler. Kulların işlerinde gaflet ve ahmaklık onlar için caiz olmadığından enbiya “*dünya işleri hakkında bir şey bilmezler*” demek caiz olmaz. Zira onlar daima ilahi nur ile münevver ve ilahi tecelliler ile meşgullerdir. Binaen aleyh zahir hallerine arız olan, insani arızalar ve belalardan etkilenmezler. Onların imanı tafsilidir, icmali değildir. Zira onlar şeriat kanunlarını tesis, dini hükümlerini ümmetleri arasında tahkim ettiklerinden dini meseleleri ve dini hükümlerini birer birer bilirler. Bazı ahkâmda ictihatları caiz ve ictihatlarında hata ihtimali haklarında noksan olmaz.¹⁷⁶ İctihatlarında hata olsa hata üzere devam etmezler. Belki vahiy ve ilhamla uyarılırlar. Zira hata üzerinde devam etseler hatanın din olması gerekir bu ise batıldır. Peygamberlerin bazısı bazısından daha üstündür. Zira Allah Teâlâ “*Rasülü kiramdan bazısını bazısı üzerine biz üstün kıldık*” buyurmuştur.¹⁷⁷

İsmet: Günah işlemekten korunmak anlamına geçmektedir. Peygamberler günah işlemezler bazen hataya düşme durumu olur. Kelam literatüründe peygamber zelleleri olarak geçmektedir. Müellifimiz kitaplarında bu konuya girmemiştir.¹⁷⁸

D)Peygamberlerin Mucizeleri

Mucize, peygamberlere Allah tarafından bahşedilen, onların peygamberliğini kanıtlayan ve diğer insanları da bir benzerini meydana getirmekten aciz bırakan, olağanüstü olaylar diye tarif edilir. Peygamberler tarihine bakıldığında biri peygamberliğin ispatı, diğeri bunu inkâr edenlerin helakı olmak üzere mucizelerin iki şekilde verildiği görülür. Nitekim Kur'an-ı Kerim, önceki peygamberlerin nübüvvetini ispat sadedinde cereyan eden mucizeleri, bunları görenlerin takındıkları tavırları ve Yüce

¹⁷⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 71

¹⁷⁷ Bakara, 2/253

¹⁷⁸ Vehbi, *akaid*, 72 vd; Bkz. Akçay Mustafa, *Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2 cilt: XIII, sayı: 24, s. 1-33; Bkz. Yıldırım Zeki, *Kur'an'da Peygamberlerin İsmeti*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, sayı: 19, s. 87-118

Allah'ın buna karşılık onları cezalandırmasını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Nitekim Hz. Musa'nın kıssası bu konudaki en mufassal anlatıyı oluşturur.¹⁷⁹

Mehmet Vehbi Efendi'ye göre mucize, peygamberlik iddiasında bulunan zatın davasının doğruluğunu göstermek ve ispat kastıyla getirdiği harikulade şeylerdir. Yedi şartı vardır. Birincisi, mucize Allah'ın fiili olup kulun fiili değildir. İkincisi, mucize harikulade olmasıdır. Çünkü harikulade olmasa itiraz edenleri susturamaz ve onları aciz bırakamaz. Üçüncüsü, karşı tarafın meydan okuması mümkün olmamalıdır. Dördüncüsü, peygamberlik davasında bulunan zatın elinde ortaya çıkması lazımdır. O mucizenin Allah tarafından o zatın peygamberliğini tasdik için halk olunduğu bilinmelidir. Beşincisi, mucize peygamberin davasına uygun olarak ortaya çıkmalıdır. Zira mucize davasına uygun olmasa doğruluğuna delalet etmez. Altıncısı, iddia edileni yalanlamamalıdır. Yedincisi, davadan (*iddiadan*) önce olmayıp davaya yakın olmalıdır. Mevakıf şerhinden alıntı yaparak, beyan olunduğu vecihle davadan evvel tasdik makul değil demiştir.¹⁸⁰

Mehmet Vehbi Efendi, mucizeden dışında olağanüstü halleri şurası bilinmelidir ki olağanüstü, harikulade durum altıdır diyerek sözlerine başlamaktadır: Birincisi irhasât ki Peygamber, peygamberliğini izhar etmezden önce o nebinin elinde ortaya çıkan olağanüstü durumdur. İkincisi, keramet ki veli elinde ortaya çıkan olağanüstü durumdur. Evliyanın kerameti haktır ve vukuuna delil de çoktur. Mesela Hazreti Meryem nezdinde ortaya çıkan yaz gününde kış ve kış gününde yaz meyvelerinin ortaya çıkmasıdır.¹⁸¹ Hazreti Süleyman'ın veziri Asaf bin Berhaya'nın uzak mesafeden Belkıs'ın tahtını göz açıp yumuncaya kadar getirdiği ve Ashab-ı Kehf'in kerametleri gibi. Bunların hepsi Kur'an'la sabittir. Binaen aleyh inkâra mecal (*güç, kuvvet*) yoktur. Keramet, veli olan kuluna Cenab-ı Hakkın ikramıdır. Veli, ilmiyle amel eden, taata devam eden, günahlardan sakınan ve dünya lezzetlerine ısrardan yüz çeviren kimsedir. Veli olan kimse elinde birçok keramet zuhur etse dahi nebi mertebesine ulaşamaz. Peygamber, vahiy ile müşerref olduğundan dolayı Allah'a daha yakındır ve ihlas ile Allah'a yönelişin sınırına ulaşmıştır. Peygamber, melekût (*Ruhlar âlemi, birşeyin iç yüzü, aslı, esası*) alemini müşahede eder, alemi ıslah için gönderilmiştir. Peygamber, ahiret ve dünyanın düzenini sağlamakla görevlidir. Tam bir ilimle ve amelle mücehhez ve sevabının fazlalığı ile Allah yanında değerli ve gelecek konusunda güvenilir kişilerdir. Velide bu sayılan şeylerden

¹⁷⁹ Bilim Kurulu. a.g.e., I/578

¹⁸⁰ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 87

¹⁸¹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 87

hiçbirisi olmamakla beraber nebi masumdur (*günahlardan korunmuştur*), veli ise masum değildir. Peygamber, tabi olunan, uyulan, veli tabidir uyan kişidir. Velinin veli oluşu peygamberin dinini benimsemesi sayesinde. İşte bu delillerin hepsi peygamberin daha faziletli olduğudur. Veli her ne kadar büyük ve keramet sahibi olsa dahi nebi mertebesine varamayacaktır. Üçüncüsü, şiddetli ve sıkıntılı zamanlarda sıradan insanların elinde ortaya çıkan ianât'tır (*yardımlardır*). Mesela denizde şiddetli fırtınaya tutulan geminin batmak üzere iken aksine bir durumun ortaya çıkarak geminin kurtulup içinde olanların kurtuluş bulması Allah'ın yardımı kabilindedir. Dördüncüsü, ihanettir ki kafirin elinde davasına muhalif olarak ortaya çıkan olağanüstü durumdur. Müseyleme'tü'l Kezzâb'da ortaya çıktığı gibi. Çünkü Müseyleme “*Ben peygamberim ve peygamberliğime şu keçi şehadet edecektir*” dedi. Keçide sen “*yalancı melunsun*” dedi.¹⁸² Beşincisi istidrâç'tır ki davasına uygun kafirin elinde ortaya çıkan olağanüstü durumdur. Firavunda, benzerlerinde vaki olduğu ve decalde vaki olacağı gibi. Altıncısı mucizedir ki istediğini yapma gücüne sahip, Cenab-ı Hakkın fiilidir ve mucizede peygamberin bir müdahalesi yok demiştir.¹⁸³

Mehmet Vehbi Efendi mucizeyi değerlendirirken kategorize etmiştir. Mucize iki çeşittir demiştir. Birincisi, haber kabilindedir ki Rasûlullah'ın gaipten haber vermesidir. Mesela Rasûlullah, Hazreti Osman'a isabet edecek beladan ve Kisra ile ashâbı arasında cereyan edecek olaydan, Kisra'nın hazinesini ashâbı ganimet olarak alacaklarından, ashâbının deryadan iki defa gazaya gidip ilkinde Bint-i Milhan'ın da beraber olacağından haber vermesidir. Haber verdiği şeylerin hepsi haber verdiği şekilde ortaya çıktı. Kur'an gaipten haberle doludur ve hepsi aynı şekilde vaki olmuştur, olacaktır. İkincisi, filler kabilindedir ki İbn Numan'ın gözü Uhut Savaşında yere düştükten sonra Rasûlullah yerine koydu ve evvelkinden daha ziyade parlak görür oldu. Rasûlullah'ın mucizesi gayet çoktur ve saymakla tükenmez ve en büyüğü Kur'an'dır. Çünkü peygamberlerin mucizeleri genellikle kavimlerinin iftihar ettikleri şeylerin cinsindedir. Olur ki aciz olduklarının ortaya çıkması halinde peygamberlerini tasdikle iki dünya saadetine ulaşırlar. Mesela Hazreti Musa zamanında sihir ileri gittiği ve insanlar onunla iftihar ederlerdi. Hz.Musa'nın asası sihri geçersiz kıldı ve insanlar aciz kaldılar. Hazreti İsa zamanında fen, tababet ileri gitti ve insanlar onunla iftihar ederlerdi lakin anadan gözsüz doğanları tedavi ve ölüleri diriltemediler. Hazret İsa Allah'ın izniyle gözsüzlerin gözlerini

¹⁸² Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 88

¹⁸³ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 89

iade, ölüleri diriltmek onları aciz bıraktı. Bizim nebimiz zamanında arap kavminin fesâhat ve belâgatı ileri gitti. Kur'an'ın fesâhati ve belâgatı onları aciz bıraktı. Hatta bir ayetin bile mislini getirmekten aciz oldular demiştir.¹⁸⁴ Mehmet Vehbi Efendi, çünkü Kur'an'ın nazmı, ayetlerin başları ile sonları, gaipten haber verilenlere uygun olarak gerçekleşmesidir. Kur'an'dan evvel ve sonra beşer için böyle muntazam bir kelama rastlanmamıştır ve rastlanamaz. Kur'an, insan gücünün üstünde ve bütün akılları hayrette bırakmış kıyamet gününe kadar baki bir mucize olduğunu, diğer peygamberlere nasip olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁵

Her ne kadar inkârcılar mucizeyi peygamberden isteseler de aslında mucize göstermek peygamberin elinde değildir. Allah dilerse onu dilediği peygamberine verir. Bu açıdan mucize isteğinin muhatabı Allah'tır. Çünkü onların inkârlarının konusu, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla bildirdikleridir. Bunun içindir ki Yüce Allah, elçilerini tarihin hiçbir döneminde inkârcılar karşısında yardımsız bırakmamış, onları kendi dönemlerinde yaşayan insanların aşına oldukları ve duyulara hitap eden (*hissi*) harikuladeliklerle desteklemiştir. Yukarıda anlatılan Hz. Musa'nın yere attığı asasının bir yılana dönüşüp sihirbazların göz yanıltması oyuncaklarını yutması, Hz. İsa'nın kuş şeklinde yoğurduğu çamura üflemesi ve bunun Allah'ın izniyle kuşa dönüşmesi, anadan doğma bir körün gözlerini açması, alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi hep bu kabil harikulade olaylardır.

Bunların dışında Kur'an'da elçilerine bahsettiği farklı mucizelerden de bahsedilir. Hz. Süleyman'a kuşdilinin öğretilmesi, onun kuşlardan, insanlardan ve cinlerden müteşekkil bir ordusunun olmasıdır. Hz. İbrahim'in, atıldığı ateşte yanmaması, Hz. Musa'nın asasıyla kayaya vurması neticesinde kayadan on iki pınarın fişkırması, gökten kudret helvası ile bildircin eti indirmesi ve kavminin gölgelenmesi için bulut getirmesi, Hz. İsa'nın, kavminin evlerinde sakladıklarını veyedikleri yiyecekleri onlara haber vermesi, gökten yiyecek dolu bir sofrayı indirmesi bunlardan bazılarıdır. Önceki ümmetlerden bazıları, mucize kabilinden harikulade olaylara şahit olmalarına ve peygamberlerin bütün uyarı ve ikazlarına rağmen dalalette ısrar ettikleri ve kendi elleriyle kendilerini helaka sürükleyecek işler yaptıkları için helak olmuşlardır. Semud kavmine peygamber olarak gönderilen Hz. Salih, bu konudaki en bariz örneklerden birisidir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 89

¹⁸⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 90

¹⁸⁶ Bilim Kurulu. a.g.e., I/580

Ona Allah tarafından mucize olarak deve verilip, kavmine o deveye asla bir kötülük etmemeleri tembih edildi. Fakat onlar bütün uyarılara rağmen inkârda ısrar edip o deveyi kestiler ve Salih Peygamber'den kendilerini tehdit ettiği azabı getirmesini istediler. Bunun üzerine, Allah onları şiddetli bir sarsıntıyla helak etti. Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla bu tür hadiselerde helak; korkunç gürültü, şiddetli fırtına, zelzele ve tufan gibi olağandışı felaketlerle gerçekleşmiştir. Nuh kavminin tufanla, Ad ve Medyen halkının korkunç bir gürültüyle, Semüd ve Lut kavminin sarsıntıyla, Firavun ve ordusunun denizde boğulmak suretiyle yok olmaları bunun örneklerindedir.¹⁸⁷

Peygamberimizin şahsıyla ilgili mucizesi, nakledilmiştir ki kişi bir onun yüzüne bir de dolunaya bakıyor ve Peygamber'in dolunaydan güzel olduğu ortaya çıkıyordu. Onun miskten daha hoş kokulu ve ipekten yumuşak olduğu, ayrıca terinin alınıp güzel kokuya karıştırıldığı darivayet edilir. Rasulullah'ın fizyonomisi herhangi birinin, benzeriyle vasıflandırıldığı bilinmeyen bir güzellik ve yakışıklılıkla nitelendirilmiştir.¹⁸⁸

Peygamber'in, peygamberliğini ispat eden hususlardan biri de hissi mucizeleridir. Ayın ikiye bölünmesi, ağacın Resül'ün huzuruna gelmesi ve taşın kendisine selam vermesi gibi; bunların hepsi şöhrat bulmuş ve ashap tarafından bilinmiştir. Sonra da birçok insanın az bir sudan içip kanması, Peygamber'in duasıyla düşmanlarının kuraklık ve kıtlığa maruz kalması, ardından kendisinden yardım dileyip yağmura ve bolluğa kavuşmaları, ayrıca az bir yemekle çok insanın doyurulması, Beytül Makdes olayı, hicret esnasında gizlendiği Sevr mağarasına gidip kendisini arayanların gözlerini Allah'ın görmez hale getirmesi, kütüğün inlemesi, huzurunda devenin halinden şikayetçi olması, kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu yine kendisine haber verilmesi, hicret esnasında Rasulullah'ı takip eden kişinin atının yere gömülmesi bu mucizelere örnektir.¹⁸⁹

Mehmet Vehbi Efendi bazı insanların farklı, olağanüstü durumlar sergilediklerini belirtiyor. Bunların mucize olmadığını, mucizenin sadece peygamberlere has özellik olduğunu belirtmiştir. Peygamber olmayan kişilerde ortaya çıkan durumları açıklamıştır. Peygamberlerde ortaya çıkan olağanüstü durumlar yani mucizeler, Allah'ın peygamberlere yardım etmesidir. Peygamber olmayan kişiler hangi türden olursa olsun olağanüstü bir şey gösterirse gösterebilir; peygamberlerden üstün değil demidir.

¹⁸⁷ Bilim Kurulu. a.g.e., I/581

¹⁸⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s. 308

¹⁸⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 310

D) Evliyanın Kerameti

Veli mümkün olduğu nisbette Allah Teâlâ ve sıfatları hakkında marifet ve bilgi sahibi olan, ibadet ve taatlara sürekli olarak riayet eden, günah ve kötülükten daimi surette kaçınan (*nefsani ve süfli arzulara*) hazlara, şehvet ve hırsla dalmaktan uzak kalan kişidir. Velinin Kerameti; peygamberlik davası ile ilgili bulunmamak şartıyla, ondan zuhur eden harikulade hadiselerdir. Kerametın hakikat ve mahiyetinin delili, sahabe ve onlardan sonra gelenlerden zuhur edip de tevatür derecesine ulaşan ve onun için de inkârı imkansız olan harikulade hadiselerdir.¹⁹⁰

Keramet, Allah'ın salih kullarına ihsan ettiği harikulade hallerdir. İstidrac ise inanmayan, günahkar insanlarda ortaya çıkan bir haldir. Mutasavvıflar, kerametın caiz olduğuna Kur'an ve Hadislerden delil getirmişlerdir.¹⁹¹ İlk sūfler kerameti ilahi bir ikram ve lutuf olarak görmekle beraber abartılmasına da ısrarla karşı çıkmışlar, keramet gösterilerine ve keramet satanlara ağır eleştiriler yöneltmişlerdir.¹⁹²

Mehmet Vehbi Efendi keramet konusunda da şunları söylüyor. Veli elinde ortaya çıkan olağan üstü haller, evliyanın kerameti haktır vukuuna delilde çoktur.¹⁹³ Mesela Hz.Meryem nezdinde zuhur eden yaz gününde kış; kış gününde yaz meyvelerinin bulunmasıdır. Hz.Süleymanın'ın veziri Asaf b. Berahy'nın uzak mesafeden Belkıs'ın tahtını göz açıp yumuncaya kadar getirmesidir. Ashab-ı Kehf'in kerametleri gibi bunların cümlesi Kur'an nassı ile sabittir. Dolayısıyla inkâr edilemez. Keramet, veli olan kuluna Cenab-ı Hak ikramıdır. Veli: Âlim ve ilmiyle amel eden, taata devam eden gūnahtan sakınan, dünya lezzetlerinde uzak duran kimsedir. Veli olan kimse elinde birçok keramet zuhur etse dahi nebi mertebesine ulaşamaz. Çünkü nebi vahiy ile müşerref olmuştur. Nebi tabi olunan, veli tabidir. Veli her ne kadar büyük ve keramet sahibi olsa dahi nebi mertebesine ulaşamaz. Dolayısıyla velilik nübüvvetten faziletlidir demek küfürdür.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Teftazânî, a.g.e., s. 250

¹⁹¹ Bkz. Yıldız Abdulvahap, Kerâmet ve İstidrâc, HÜ. İlh. Fakl. Der, 2009, cilt: 14, sayı: 21, s. 41-64

¹⁹²Bkz. Uludağ Süleyman, Keramet - II, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2005, cilt: VI, sayı: 15, s. 7-35; Bkz. Şimşek M.Sait, Keramet, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, sayı: 3, s. 105-116; Bkz. Gülle Sıtkı,Veliflik ve Keramet, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, 1998, cilt: I, sayı: 3, s. 59-61

¹⁹³ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 87

¹⁹⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 88

E) Kadınlar ve Peygamberlik

Mehmet Vehbi Efendi, peygamberlerin ilki Hazreti Âdem, sonuncusu bizim peygamberimizdir. Hz. Âdem'in peygamberliği kitap, sünnet ve icma-ı ümmetle sabit olduğundan peygamberliğini inkâr eden kâfir olur. Peygamberlerin hepsi Allah tarafından kendi zamanlarına ait dinî hükümleri ümmetlerine tebliğ etmekle görevlendirilmişlerdir.¹⁹⁵ Peygamberlikte erkek olma şarttır. Zira peygamberlerin tamamı erkektir, kadından peygamber yoktur. Cenab-ı Hak peygamberlerin hepsinin erkek olduğunu beyan için *“Biz senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını elçi göndermedik. Sorun zikir ehline, eğer bilmiyorsanız.”*¹⁹⁶ buyurmuştur. İşte bu ayet peygamberlerin erkekten olup, kadından olmadığına açıkça delil görüşündedir.¹⁹⁷

Mehmet Vehbi Efendiye göre kadın cezalar ve kısas gibi dini hükümleri yerine getirilmesini sağlayamaz. Peygamberlikte daima göz önünde olmayı gerektiren insanlarla iç içe olma ve tebliğ durumundan dolayı örtünmeyi gerektiren kadınlık ile peygamberlik arasında uyum yoktur. Peygamber ümmetine ibadeti bilfiil göstererek öğretecek ve beraber namaz kılacak, oruç tutacak ve diğer ibadetleri eda edecektir. Halbuki kadınların bazı zamanlarında bunlara mani birçok halleri var görüşündedir.¹⁹⁸

*“Senden önce de kentler halkından, yalnız kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka, elçi göndermedik. Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Korunanlar için ahiret yurdu daha iyidir. Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*¹⁹⁹ Mehmet Vehbi Efendi bu ayeti kadınlardan ve çöl ehlinden peygamber gönderilmeyeceğine delil getirmiştir. Tefsirinde, peygamberlerin erkeklerden gönderileceğini belirtmiştir.²⁰⁰

Peygamberlerin cinsiyeti konusunda Maturidilerle Eş'ariler arasında anlaşmazlık vardır. Ehl-i Sünnet'in iki kolu da peygamberlerin erkeklerden olduğunu kabul eder, ancak Eş'ariler kadınların da peygamber olabileceğini benimser.²⁰¹

Peygamber ancak erkeklerden olur diyen Maturidiler bunun için Kur'an'dan şu ayetleri delil getirirler. *“Senden evvel (peygamber olarak) şehirler halkından kendilerine*

¹⁹⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 95

¹⁹⁶ Nahl, 16/43

¹⁹⁷ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 95

¹⁹⁸ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 96

¹⁹⁹ Yûsuf, 12/109

²⁰⁰ Vehbi Efendi, *Tefsir*, VII/2594

²⁰¹ Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 335

*vahyettiğimiz bir takımadamlar gönderdik”*²⁰² “*(Ey Muhammed) Doğrusu senden önce de kendilerine vahyettiğimiz bir takımadamlar gönderdik.*”²⁰³ Bu ayetlerden anlaşıldığına göre bütün peygamberler erkektir.²⁰⁴

F) Hz Muhammed’in Fazileti ve Son Peygamber Olması

Mehmet Vehbi Efendi, Peygamberimizin ilmi ve ameli çok, ahirette Allah Teâlâ’ya yakınlık ve derecesinin yüksek olması bakımından bütün peygamberlerden daha faziletli olduğunu açıklar.²⁰⁵ Rasûlullah’ın en büyük mucizesi olan Kur’an kıyamet gününe kadar bakidir. Diğer peygamberlerin mucizelerinden kıyamet gününe kadar baki olan yoktur. Baki olan mucizenin elbette menfaati çok olduğu cihetle sahibinin mucizesinden devam olmayanlardan daha faziletli olduğuna tereddüt yoktur. Rasûlullah’ın bütün insanlara ve cinlere gönderilmesi, ümmetin ümmetlerin hayırlısı olması ve âlemlere rahmet olarak gönderilmesi peygamberimizin üstünlüğünü gösterir demiştir.²⁰⁶

Mehmet Vehbi Efendi Peygamberimizin üstün olmasının gerekçelerine devam ederek, yaratılışı ve ahlak yönünden; dini, ahlaki güzellikleri kendinde toplaması, ilim, yumuşak huylu olmak, sabır, şükür, adalet, iffet, züht ve takva, tevazu, af edici, onurlu, sahavet, mertlik, ismet ve haya, vakar ve yaratılmışlara şefkat, hakka tazim, güzel edep, insanlarla ilişkilere riayet, O’nun üstünlüğünü göstermektedir. Yaratılışındaki mükemmellik, suretinde güzellik, aklının kuvveti ve anlayışının sıhhati, dilinin belagat ve fesahati, hareketlerinin dengeli olması, nesebinin şerefi, kavminin izzeti, peygamberin daha faziletli olduğuna delalet eder. Çünkü şu sayılan vasıflardan biri veya birkaçı ümmetten bir kimsede bulunsa insanlar arasında değerli ve yüksek olduğu gibi insanlar arasında güzel sözle anılır. Uzun sürede ismi unutulmaz ve insanların kalbinde yer eder. Belki darbı mesel olarak anılır. Şuhalde bu vasıfların hepsini kendisinde toplamış olan zat bu vasıfları hepsini kendinde toplamayanlardan daha faziletli olmaz mı? Bununla birlikte bu vasıflara çalışmakla veya başka bir sebeple ulaşılmaz. Ancak Cenab-ı Hakkın peygamberlikle ve kitap vermekle taltif etmesiyle olabilir. Çünkü peygamber olmayan bir kimsede bu kadar övülen özelliklerin toplanması genellikle mümkün olamaz demiştir.

²⁰² Yusuf, 12/109

²⁰³ Nahl, 16/43

²⁰⁴ Gölçük- Toprak, a.g.e., s. 336

²⁰⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s.98

²⁰⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 99

Mehmet Vehbi Efendi, Rasûlullah'ın en faziletli peygamber olmasına delalet eden delillerin hepsinde isminin bulunmasıdır. Ezanda, kelime-i tevhitte Allah'ın ismine yakın olması ve Rasûlullah'a itaatın, Cenab-ı Hakka itaatla aynı olması ve Cenab-ı Hakkın diğer peygamberlere kendi isimleriyle hitap ettiği halde bizim peygamberimize övgüyü çağrıştıran “Ya Eyyühe'r Rasûl” veya “Eyyühe'n Nebi” gibi tazim lafızlar ile hitap etmesi Peygamberimizin üstün olduğunu gösterir demiştir.²⁰⁷

Mehmet Vehbi Efendi, Rasûlullah'ın diğer peygamberlerden üstün olduğunu gösteren delillerden birisi de miracıdır. Bizim peygamberimize vaki olmuş diğer peygamberlere vaki olmamıştır. Rasûlullah'ın miracı; Mekke'den Kudüs'e kadar olanı Kur'an'la sabit olduğundan inkârı kati surette küfürdür. Kudüs'ten dünya semasına kadar meşhur hadislerle sabittir. İnkâr eden kafir olmaz, bid'at ehlinden olur. Dünya semasından Allah'ın dilediği makamlara mirac haberi ahad ile sabit olduğundan inkâr eden fasık olur demiştir.²⁰⁸

Mehmet Vehbi Efendi, Peygamberimizin şeriatı bütün şartlardan daha faziletlidir. Şeriat-ı Ahmediye'nin geçmiş dinlerin hepsini nesh ederek kıyamete kadar baki olması, insanların ve cinlerin hepsini kapsaması bütün şeriatlardan daha faziletli olduğuna delalet eder.²⁰⁹ Rasûlullah, Hatmü'l Enbiya (*son peygamber*)'dir. Rasûlullah'ın son peygamber olduğuna inanmak vaciptir demiştir. Zira Cenab-ı Hak “*Muhammed, sizin erkeklerinizden birinin babası değildir, fakat Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir.*”²¹⁰ buyurmaktadır.

Dinler insan aklına uygun, özelliklerine mutabık ve kabiliyetlerine göre nazil olur. Dinler Allah'ın bir feyzidir. Allah'ın feyzi ise insanların yeteneklerine göre coşar. İnsanlığın terakki ettiği ve tecrübelerinin geliştiği zamanda Cenab-ı Hak, şeriatını insanların dirayetine göre indirmiştir. İnsan aklının, dünyanın sonuna kadar idrak edecekleri ahkâmını, gerçekleşecek olaylara göre dini ve dünyevi ihtiyaçları giderme durumundadır. Kıyamete kadar insan ihtiyacının hepsini açıklama, vaki olacak olaylara mutabık olduğu cihetle Peygamberimizden sonra bir peygambere ve şeriatımızdan sonra bir şeraite ihtiyaç kalmamıştır. Peygamberimiz insan üzerine gelmiş ve gelecek sıkıntıların hepsini açıkça işaret etmiştir. Peygamberimiz şeriat vazifesini eksiksiz yerine

²⁰⁷ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 99

²⁰⁸ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 100

²⁰⁹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 101

²¹⁰ Ahzâb, 33/40.

getirdiğinden şeriat kaideleri gayet sağlam ve tutarlıdır.²¹¹ Bin üçyüz senedir hiçbir kaidesine asla yumuşama olmamış ve hükümleri her asra hitap etmiştir. Her zaman kaidelerini tatbik etmek mümkündür.²¹²

Mehmet Vehbi Efendi, peygamberimizin fazileti konusunu ele alırken, bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderildiğini, peygamberimizin yaratılışındaki ve ahlakındaki üstün özelliklerini belirtmiştir. En faziletli insan ve peygamber olmasından dolayı dini delillerde ismi anılmıştır. Allah diğer peygamberlere isimleriyle hitap ederken, peygamberimize “*Ya Eyyühe’r Rasül*” gibi tazim ifadesiyle hitap etmiştir. Miraç hadisesi de peygamberimizin faziletini ve üstünlüğünü göstermektedir görüşündedir. Peygamberimizin son peygamber oluşunu nakli delillere dayandırarak, son peygamber olduğuna inanmak vacip demiştir.

G) Hilafet ve İmamet

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu dünyadan ayrılır ayrılmaz müslümanların en önemi iş olarak imamete bakmaları, hem bu işi icma ile bir sonuca bağlamaları ve Hz. Ebu Bekir’i, Hz. Peygamber’in yerine halife seçmeleri, konunun önemini ortaya koyar. Sahabe bu işi ayetler doğrultusunda çözüme kavuşturmuştur. Kur’an’da adaletin yerine getirilmesi, düzenlenmesi ile ilgili genel emirlere uymuşlardır. Dolayısıyla İslam Müslümanlara imam veya halife tayinini gerekli kılmıştır. İmam, tabi olanlara ve namazdaki imamete nisbetledir. Halife, Hz. Peygamberin yerine geçmeye nisbetledir.²¹³

Mehmet Vehbi Efendi, peygamberlerin en faziletli insanlar olduklarına icma-ı ümmet vaki olduğundan veliyi peygamberlerden üstün tutmak küfürdür demiştir.²¹⁴ Mehmet Vehbi Efendi peygamberlerden sonra insanların en faziletlisini hilafet sırasına göre değerlendirmiştir. Halifelerin faziletini, özelliklerini sayarak sıralamıştır. Ebu Bekir (r.a) insanların en faziletlisidir. Çünkü Hz. Ebu Bekir, ilk önce Rasülullah’a iman ve peygamberliğini tasdik etmiştir. İslam’ın yükselmesine herkesten daha fazla hizmet etmiştir. Müşriklerin müslümanlara en şiddetli şekilde eziyet ettikleri zamanlarda canını fedaya hazır olarak, mağarada peygamberimizin arkadaşı olmuştur. Hz. Ebu Bekir’i övmek için ayet nazil olduğu gibi birçok hadis rivayet olmuştur. Dinden küfre dönenler Hz. Ebu Bekir zamanında ezilmiş ve yıkılmıştır. İslam hükümlerinin temelleri onun

²¹¹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 116

²¹² Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 117

²¹³ Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 393

²¹⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 135

zamanında atılmıştır. Binaen aleyh Rasûlullah, peygamberlerin en faziletlisi olduğu gibi Hz. Ebu Bekir de insanların en faziletlisi demiştir.²¹⁵

Mehmet Vehbi Efendi Hz.Ebu Bekir'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ömer (r.a.)'dır. Hz. Ömer, Rasûlullah'ın dinini yüceltti ve ortaya çıkmasında O'na hayırlı bir yardımcı olmuştur. Hatta Müslüman olduğu gün Mekke'de dört yüzden fazla kimse iman etmiştir. Peygamberlerin en faziletlisi olan fahri kâinata hayırlı bir yardımcı olmuş, İslam'ın işlerini düzenlemiş ve halkın siyasetini tanzim etmiştir. Âlemde adalet ve iyiliğin temellerini kurmuştur. Halifeliği zamanında Kısraları ezmiş ve yıkmıştır. Doğu ve Batı yönlerinden birçok fetihlere nail olmuştur. Onun hakkında ayet ve hadisler varit olmuştur.

Hz. Ömer'den sonra insanların en faziletlisi, Hz. Osman (r.a.)'dır. İbni Ömer ve Hz. Ali gibi birçok büyük sahabe Rasûlullah zamanında Hz. Osman'ın üçüncü mertebede fazilet sahibi olduğunu beyan etmişlerdir. Halifeliği zamanında İslam sancağı semaya kadar yükselmiştir. Din uğrunda iki kere hicret etmiştir.

Hz. Osman'dan sonra insanların en faziletlisi, Hz. Ali (r.a.)'dır. İlim ve amelde ashab-ı kiramın önde olmuştur. Çocuklardan Rasûlullah'a en önce iman eden Hz. Ali olmuştur. Menkıbe ve siyer kitaplarında zikredilmiştir. Halifelerin tertipleri de buna göre vaki olmuştur. Hilafette tertip, faziletlerin de tertibine delalet eder demiştir.²¹⁶

Mehmet Vehbi Efendi Hz. Ebu Bekir'in sahabe olduğu Kur'an nassı ile sabit olduğundan sahabe olduğunu inkâr eden kâfir olur. Hz.Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerini inkâr da küfürdür. Bunların üzerine icma-ı ümmet vaki olmuştur. Hz.Osman ile Hz. Ali'nin halifeliklerini inkâr bidattir. Hz.Ali'nin faziletine dair Şia taifesinin ekser rivayetleri yalandır. Eğer Hz.Ali'nin, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer (r.a.) dan daha faziletli olduğuna dair Rasûlullah'tan bir tek rivayet olsa idi ashab sukut eder miydi? O rivayetlerle delil etmezler miydi? Bu gibi taassuplarla uğraşmak akıl dışı, faydasız şeylerdir. Bu gibi şeyler zarurat-ı diniyyeden değildir. Bunlarla uğraşmak vakit kaybıdır demiştir.²¹⁷ Mehmet Vehbi Efendi Akaid-i Hayriyye'de, Hz.Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini inkar küfürdür diyor. Hz. Osman ile Hz.Ali'nin halifeliklerini inkar bidattir diyor. Halifelerin faziletlerinden bahsediyor. Bu görüşleri verdikten sonra, bu gibi şeyler zarurat-ı diniyyeden değildir diyerek çelişkiye düşmüş oluyor.

²¹⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 136

²¹⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 136

²¹⁷ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 137

Halifelik otuz yıldır. Otuz yıl süren bu halifelikten sonra meliklik ve hükümdarlık vardır.²¹⁸ Müslümanlara, yasama ve yargıyı yerine getirecek, cezaları uygulayacak, onların sınırlarını koruyacak, ordularını donatacak, zekatlarını alacak, zorbaların, hırsızların ve eşkıyaların üstesinden gelecek, cuma ve bayram namazlarının kılınmasını denetleyecek, kullar arasında ortaya çıkan tartışma ve münakaşaları önleyecek, yasalara bağlı olan şahitlikleri kabul edecek, velisi olamayan erkek ve kız çocuklarını evlendirecek, ganimet mallarını taksim edecek ve buna benzer, devlet işlerini yapacak bir imam, halife lazımdır.

Teftazani, İmamet konusu aslında itikadi ve kelami bir mesele değildir. Şiiликte imamet ve hilafet iman ve itikadın temel esaslarından kabul edildiği için onları red maksadıyla bu husus kelam ilinin konularına alınmıştır.²¹⁹ Sünnilerin bilhassa sonraki Sünniler; dört halifenin, sahabenin, dolayısıyla Resulullah'dan (s.a.v) sonra dünyaya gelen bütün insanların en üstünü olduğuna itikat eder. Halbuki Resulullah (a.s) vefat ettiği zaman Hz. Ali'nin sahabenin en faziletlisi olduğuna, dolayısıyla da hilafetin onun hakkı olduğuna inanan büyük sahabiler vardı. Hz.Ali'yi, faziletçe, sahabenin dördüncüsü kabul etmek, şayet Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattan olmanın bir gereği ise o sahabelerin Sünni değil Şii olmaları gerekirdi. Unutmamak gerekir ki, aşerei mübeşşereden olan Hz. Zübeyr ile Hz. Talha ve Hz. Aişe, Hz.Ali'nin halifeliğine karşı çıkmışlar, onu dördüncü halife olamaya bile layık görmemişlerdir. Cemel savaşı bu görüşün neticesi idi.²²⁰

Şia özellikle Hz.Ali'ye taraftar olanlardır. Onun imamet ve hilafetinin, anlamı açık yahut kapalı nas ve vasiyetle sabit olduğunu kabul ederler. İnançlarına göre imamet, Ali evlatlarından başkasına intikal etmez, eğer ederse bu başkasının bir zulmü veya kendilerinin takıyyeleri sebebiyledir. Şia'ya göre imamet, toplumun menfaat ve maslahatına dayanan, bu sebeple ümmetin iradesine bırakılmış bir husus değildir.²²¹

İmam Maturidi, iktidarın oluşumu, siyaset ve güç ilişkileri, devlet başkanlığında aranan nitelikler, bu niteliklerin dini bakımdan ifade ettiği anlam, hükümdar-ulema

²¹⁸ Neseî , a.g.e., s. 164

²¹⁹ Teftazânî, a.g.e., s. 258

²²⁰ Teftazânî, a.g.e., s. 259

²²¹ Abdülkerim Şehristânî, *Milel ve Nihal*, Literal Yayıncılık, Çeviri Mustafa Öz, 2.Baskı, İstanbul 2011.Sayfa 135

ilişkileri gibi önemli konular üzerinde imal-i fikir etmiştir. Halifeyi Allah değil insanlar belirlemektedir görüşünde olanlar olmuştur.²²²

Peygamberimiz hayatın akışında sahabilere farklı görevler vermiştir. Her sahabenin kendine ait özelliklerin olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda, kesin olarak kimin en faziletli olduğunu sadece Allah Teâlâ bilmektedir. İnsanların bu yöndeki kanaatleri kesin değildir, görüşlerden ibarettir. İtikadi bir konu olsaydı peygamberimiz, halife olacak kişiyi söylerdi. Peygamberimizin direkt olarak söylemediği, sözlerinden ve davranışlarından çıkarımlar yaparak itikadi konu haline getirilmesi yanlıştır. Dört halifenin sıralamasını fazilet konusu olarak değil, siyasi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Mehmet Vehbi Efendi, insanların faziletlisini sayarken özelliklerini vurgulayarak sıraya koymuştur. Buna göre en faziletli Hz.Ebu Bekir sonra Hz.Ömer sonra Hz.Osman sonra Hz. Ali demiştir. Halifelik sıralaması da bu fazilete göre düşüncesindedir. İnsanların farklı özelliklerinin olduğunu görmekteyiz. Peygamberimizin ashabı da farklı özelliklere sahip kişilerden oluşuyordu. Kesin olarak kimin üstün olduğu Allah katındadır. Ehl-i sünnet kaynaklarında, imamet ve halifeliğin itikadi bir mesele olmadığı belirtilmektedir. İtikadi bir mesele olmuş olsaydı Peygamberimiz konuyu açıklığa kavuşturur görüşü vardır.

---

²²² Bkz. Özen Şükrü, Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-, 22-24 Mayıs 2009 – İstanbul 2012 s. 524-548; Bkz. Baktır Mehmet, Cahız'a Göre Hilafet, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2012, cilt: XVI, sayı: 2, s. 89-105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİRET VE AHİRET HALLERİ

Sözlükte ahiret “ilk” anlamındaki “evvel” kelimesinin zıddı olup “son” demektir. Terim olarak “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek ölüm sonrası hayat” diye tanımlanabilir.²²³ Ahiretin imkanı ve varlığının ispatı, ahirete inanmanın gerekliliğini beyana mütealliktir. Çünkü ölümlerin diriltilmesi mümkün olunca, öldükten sonra tekrar yaratılmaya kadir olunacağına şüphe yoktur. Çünkü yaratmada başlangıç ile son arasında fark yoktur. Binaen aleyh ilk olarak halk etmek caiz olunca son olarak yaratmak caiz olacağı öncelikle sabittir ve cisimlerin dünyada hayat sahibi olunca, ahirette hayata neden sahipolmasın. Elbette hayata sahiptir.²²⁴

Dirilme şu şekilde olacaktır, insanın ömrünün başlangıcından sonuna kadar baki olup vefatında toprak içinde dağılması ve karışmış güzel parçalar, her parçanın eski yerine konmasıyla cismin tamamlanması ve ruhunun iade olunmasıyla olur. Veya parçaları tamamıyla yok olup tekrar iade etmesiyle olur. Veya peygamberlerin ve bazı evliyanın asli cisimlerinin çürümediğinden aynen bedene ruhunu iade suretiyle olur. Her üç durumda da haşır cismani olacaktır. Zira insan bedenle ruhtan ibarettir. Bedenden ayrılan ruh diri ve bakidir. Beden yeniden yaratılacak ve ruh tekrar bedene iade edilecektir. Bu durum kesin naslarla sabit olduğundan yeniden dirilmeyi cismani olarak kabul etmeyen kafir olur. Zira cismani haşire inanmak zarureti diniyedir. Cismani haşiri ispat için Cenabı Hak “De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O her yaratmayı bilir.”²²⁵ buyurmuştur.²²⁶

Ahiretin olacağına inanmak imanın şartlarından. İnkâr eden kâfir olur. Çünkü ahiret, olması mümkün olan ve Peygamberimizin haber verdiği bir şeydir. Peygamberimizin haber verdiği her şey elbette olacaktır. Ahiretin olacağını haber veren naslar, asla yorum kabul etmez. Ahiretin gerçekleşmesi kesindir. Gerçekleşmesine bir engel yoktur. Elbette insan tabiatı görmediği şeyi inkâr etmeye meyyaldir. Mesela elektrik keşif olunmadan önce bir kimse İstanbul’dan, Hindistan’a bir dakikada haber gönderilecek dese, biz bunu hemen inkâr ederdik. Zira keyfiyetini tasavvur edemediğimiz

²²³ Süleyman Toprak, Âhirete İman, İnaaç Kitapları Serisi-6, DİB Yayınları, s.18

²²⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 125

²²⁵ Yâsîn, 36/79

²²⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 126

gibi müşahedemize de muhalif idi. Zaman geçtikçe biz bunu bilfiil gördük. Şu halde bir şeyi bizim tasavvur edemememiz o şeyin olmamasını gerektirmez.²²⁷

Mehmet Vehbi Efendi'ye göre insan beden ve ruhtan ibarettir. Beden yeniden yaratılacak ve ruh iade edilecektir. Dolayısıyla haşr, ruh ve bedenle birlikte cismani olacaktır. Bu durum naslarla sabit olduğu için haşrın cismani olduğunu kabul etmemek küfürdür. Cismani haşre iman zarureti diniyyeden görüşüdedir.

A) Kabir Hayatı

Kabir hayatına “*Berzah Âlemi*”, “*Berzah Hayatı*” da denilmektedir. “*Berzah*” lügat olarak, iki şey arasındaki engel, mâni'a, hâil ve ayırıcı hudut anlamına gelmektedir.²²⁸ “*Berzah Âlemi*” diye anılan kabir hayatı ölümden sonra başlayıp mahşer günü, ölümlerin yeniden canlandırılmasına (*ba's*) kadar devam eder. Berzah âleminde bulunan insanlar kabre konulsun veya konulmasın, bu hayatı yaşayacaklardır.²²⁹

Mehmet Vehbi Efendi ahiretin başlangıç yeri kabirdir ki dünya ile ahiret arasında berzahdır(*geçittir*) demiştir. Kabirde iman ehline nimetin lezzetini, küfür ehline de azabın zahmetini tadacak kadar hayat verileceği, Kur'an ayetleri ve peygamberin hadisleri ile sabittir. Zira Vacip Teâlâ “*Allah'a nasıl nankörlük edersiniz ki, siz ölümler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek,yine diriltecek; sonra ona dödürüleceksiniz.*”²³⁰ buyurmuştur. Zira öldükten sonra hayat, kabirdedir. Sonra ölüm kabirdedir. Sonra dirilme kıyamettedir. İşte bu ayet öldükten sonra kabirde hayat verileceğine delalet eder.

Kabirdeki hayatın ruhun bedene gönderilmesiyle mi yoksa ruh iade olmaksızın nimeti veya azabı tadacak kadar bir nevi hayat verilmek suretiyle mi olacağı konusunda ehl-i sünnet ile mutezile arasında görüş ayrılığı vardır. Müellifimiz bu konuda da önceki ehl-i sünnet alimlerinin görüşlerini kendi uslubuyla teyid etmektedir. Ona göre kabir hayatında nimet verilmesi veya azap çektirilmesinin gözle görülmesi gerekmez. Zira su içindeki mikropları görmediğimiz gibi kabir içinde ölüye eza edecek akrepler ve yılanlar vesair diğer eza veren şeyler olabilir. Çünkü bizim onları görmememizden onların olmaması anlamı çıkmaz.²³¹

²²⁷ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 127

²²⁸ Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 446

²²⁹ Toprak. a.g.e., s. 32

²³⁰ Bakara, 2/28

²³¹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 128

Kabirden murat, dünya ile ahiret arasında ölünün geçireceği zaman ve mekan olduğundan, kabir hayatında toprağın altına defin olunmak şart değildir. Binaen aleyh ölüyü hayvanlar yese de karnında bulunsa, boğulup su içinde kalsa veyahut ateşte yansa kül olsa yine azap veya nimeti tadacaktır. Hayat bulacaktır. Uykuda rüya buna çok güzel bir misal ve şahittir.²³² Zira bir insan uyku halinde birçok yerler gezer ve seyrederek. Birçok kimselerle sohbet eder. Kalbi sevinçli ve mutlu olur veyahut elem verecek birçok garip şeyler görür. Korkar ve azap çeker. Yırtıcı hayvanın hücumundan kaçır, bağıırır, çağırır, halbuki yanında oturanların hiç haberi olmadığı gibi bir harekette görmezler. Binaen aleyh ölüyü günlerce beklesek bile ölü azap olsa bizim haberimiz olmaz. Bizim haberimizin olmamasından onun azap olmaması anlamına gelmez. Mehmet Vehbi Efendi kabir azabının varlığı ile ilgili nakli delilleri vererek konuyu sonlandırmıştır.

B) Kıyamet ve Alametleri

Sözlükte kıyamet “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasına gelir. Terim olarak kıyametin iki manası vardır, biri tabiat nizamının bozulması, diğeri de ölen veya yok olan her şeyin yeniden diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesidir.²³³

Mehmet Vehbi kıyametin olacağına inanmanın vacip olduğuna dikkat çekerek konuya girmektedir. Âlem sonradan yaratılmıştır. Sonradan olan her şey fanidir. Harap olacaktır. Vacip Teâlâ “*Ve çünkü o duruşma saati mutlaka gelecektir, onda şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları diriltecektir.*”²³⁴ buyurmuştur. Kıyametin gerçekleşeceği naklen vacip olduğu gibi aklen de vaciptir. Zira kıyamet ve ahiret olmasa asinin isyanı, zalimin zulmü yanına kar kalacaktır. Dolayısıyla isyan ve zulme teşvik olduğundan ahiretin olmaması batıldır. İsyân edenleri cezalandırmak Allah’ın adaletindedir. Ahiret olmasa itaat eden ile isyan eden eşit olması gerekir. Bu ise batıldır.²³⁵

Mehmet Vehbi Efendi, kıyametle ilgili birçok ayeti yorumlayarak, zelzelenin kıyametten önce olacağı, içinde yaşadığımız âlemin dengesinin bozulacağını, güneşin batıdan doğacağını belirtmiştir.²³⁶ Kur’an-ı Kerim, kıyametin kopması ve kıyamet günü neler yaşanacağı konusunu ayetlerle bildirmiştir. Kıyamet sahneleri anlatılarak, inananların yapacaklarını ve yapmayacaklarını iyi değerlendirmelerini, bunların

²³² Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 128

²³³ Toprak. a.g.e., s. 42

²³⁴ Hac, 22/7

²³⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 126

²³⁶ Vehbi Efendi, *Tefsir*, IX/3497

sonuçlarının olduğunu açıklamıştır. Kıyametin mutlaka kopacağı ama zamanı konusunda kimsenin bilgisinin olmadığını sadece Yüce Yaratıcının bilgisi dâhilinde olduğunu yine ayetler bize anlatmıştır.

Kıyamet alametleriyle ilgilenen alimler içki, zina, adam öldürme gibi günahların artması, ayrıca kadın nüfusunun erkeklere oranla çoğalması, zenginliğin artması gibi gelişmeleri kıyamet alametleri olarak zikretmiş ve bunlar için bazı hadis rivayetlerinden delil getirmişlerdir.²³⁷

Ebu Hureyre'den rivayet edilen “*İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz.*” hadisi, çığırından çıkmış bir zamanalgısına kuvvetli bir gönderme yaparak, Kur'an'ın “*Kıyametin kopması bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah herşeye hakkıyla gücü yetendir.*” şeklinde tarif ettiği bu zamandaki kırımına ve söz konusunun ardındaki sonsuz hayata zihinleri hazırlamaktadır. Günümüzde lüzumsuz meşgalelerin artması, ileri teknoloji sayesinde hayatın her bakımdan hızlanması ve küresel bir köy olarak görülen dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir olumsuzluğun çok kısa bir zaman sonra internet ve telekomünikasyon şebekesi sayesinde tesirlerini binlerce kilometre uzakta hissettirmesi gibi hususlar, adeta hadisin manasını izah etmektedir.²³⁸

Bu zaman dilimi kısa bir süre de olsa yüklendiği işlevin büyüklüğü bakımından insanoğlunun gözünde hep sorgulanır ve önemsenir olmuştur. Pek çok hadis, kıyametin kopmasından önce birtakım olumsuzlukların ortaya çıkacağını haber vermektedir. “*Fiten rivayeti*” olarak anılan ve zaman zaman çeşitli gruplar arasında erken dönem politik mücadelelerin bir tezahürü ve İsrailiyat tartışmalarının bir uzantısı haline getirilmek istenen bu alanın fikri çatışmalarına girmeden, söz konusu hadislerin, insanların kendi elleriyle dünyayı yaşanmaz bir hale sokmalarına karşı bir uyarı olduğu söylenebilir. Bu sıkıntılı sürecin ardından ise, zamana yön veren ve onu ölçtüğümüz gök cisimlerinin yok olacağı, dünya zamanının sıfırlanacağı anlatılmaktadır. İşte izafi zaman algımızın hakiki ve ilahi olan zamana geçişini temsil eden bu kaotik zaman aralığı “*kıyametin kopması*”

²³⁷Toprak. a.g.e., s. 45

²³⁸Bilim Kurulu, a.g.e., I/332

olarak nitelendirilir. Kur'an'ın zamanın oluşmasına etki eden gök cisimlerine atıfla kıyameti ele alması anlamlıdır.²³⁹

İnsanoğlunun birtakım sıkıntılarla karşılaştığında bunu zamana bağlaması kadim bir yanıştır. Bu yanlış, günlük hayatımızda sıklıkla tekrarlanan bir durumdur. Karşılaşılan sıkıntıların sebeplerinin bir tarafa bırakılıp “*ne kötü bir çağ*”, “*ne günlere kaldık*” denilerek en kestirme yolun seçilmesi ve problemin kaynağı olarak izafi bir olgu olan zamanın kabul edilmesi büyük bir yanılgıdır. “*Feleğe küsmek*”, “*feleğin sillesini yemek*” gibi kimi deyimlerde ifadesini bulduğu üzere dünyaya ve zamana işlevi dışında anlam yükleyerek, hayata karşı karamsarlığa kapıldığımız anlar çoktur. Halbuki iyi günlerin geleceğini ifade etmek üzere “*Kara gün kararır kalmaz*” diyen de biziz. Anlaşılan o ki, insanın mayasında varolan peşin hükümlü ve aceleci olma niteliği zaman algısında da kendini göstermekte, modern çağların bir hastalığı olan zamanı kutsama eğilimi ise, aslında tarihin derinliklerine doğru yol bulan bir cahiliye düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁰

Kıyametin kopma anı kesinlikle ileri veya geri alınamayacağına göre, kıyamet alameti olarak ifade edilen hadislerinde Hz. Peygamber'in ferdi ve ictimai alanlarda ahlaki bozulmaya karşı ümmetini uyarmasının anlamı nedir? İnsanlar bu uyarılara uyduklarında erteleme imkanı var mı?²⁴¹

Mehmet Vehbi Efendi kıyametin kopması ve kıyamet sahnesini Kur'an ayetlerini vererek anlatmıştır. Kıyamet kopmadan önce bazı durumların ortaya çıkacağını, bunların da kıyamet alametleri olacağı görüşündedir.

C) Kıyametten Sonraki Haller

Mehmet Vehbi Efendi, ahiret hallerinin hepsi ancak şeriaatle bilinir. Çünü ahiret hallerinin tafsilatını akılla bilmek mümkün değildir. Ahiret halleri konusunda akli dirayette bulunmak olmaz. Ahiret müteşabihat kabilinden olup bu dünyanın halleri ile asla kıyaslanmaz. Ahiret hallerin aslına iman etmek vaciptir. Tafsilatından

²³⁹ Bilim Kurulu, a.g.e., I/332

²⁴⁰ Bilim Kurulu, a.g.e., I/327

²⁴¹ Bkz. Sakallı Talat, Sünnetin Güncel Yorumu: Kıyamet Alametleri İle İlgili Hadislere Verilen Anamlara Eleştirel Bir Bakış ve İlgili Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Farklı Bir Teklif, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü -Sempozyum-, Meram/Konya*, 2008, s. 162-178; Bkz. Raslan Sa'deddin, Kur'an'da İlmi İ'caz (Kur'an'da Kıyamet Alametleri ve Şartları), çeviren: Süleyman Ateş, Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 1970, cilt: IX, sayı: 96-97, s. 140-147

bahsedilmesine gerek yoktur. Kur'an'daki ve hadislerdeki anlatımlar insanların anlamaları içindir demiştir.²⁴²

Mehmet Vehbi Efendi doğru bir yaklaşımda bulunuyor. Ahirette meydana gelecek olan her şey şeraitle bilinir. Yani Kur'an, hadis ne diyorsa odur. Kıyamet sonrası akılla bilmek mümkün olmaz.

1.Yeniden Diriliş ve Mahşer

Sözlükte *haşır* “bir topluluğu bulunduğu yerden zorla çıkarıp bir meydana toplamak” anlamına gelir. Terim olarak kıyamet gününde yeniden diriltilecek varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder.²⁴³

Kur'an-ı Kerimde birçok ayeti kerime yeniden dirilme ve mahşerle ilgilidir. “İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplamayacağını mı sanıyor? Evet toplarız, onun parmak uçlarını toplamaya gücümüz yeter. Fakat insan, devamlı suç işleyerek ilerisini berbat etmek ister. Kıyamet günü nerede? diye sorup durur. Ama göz kamaştığı, Ay tutulduğu, Güneş veay bir araya toplandığı zaman, O gün insan, kaçacak yer neresi der. Hayırsızınacak yer yoktur. O gün varılıp durulacak yer, ancak Rabbinin huzurudur. O gün insanın yapıp öne sürdüğü, yapmayıp geri bıraktığı her şey kendisine haber verilir.”²⁴⁴

Mehmet Vehbi Efendi, ayetin nuzul sebebini şöyle açıklamaktadır. Müşrik olan Adi b. Rebia Peygamberimize soru sorması üzerine, peygamberimiz kıyametten ve insanların kabirlerinden kalkarak dirilmesinden haber verdi. Adi, Ey Muhammed! Bugün kıyameti gözümle görsem dahi seni doğrulamam. Çürümüş kemikleri Allah toplayıp bir daha diriltip adam yapamaz demesi üzerine ayet nazil olmuştur.

Mehmet Vehbi Efendi bu ayete göre haşır cismani olacaktır demiştir. Çünkü, Allah Teâlâ cisim olan kemikleri toplayarak haşredeceğini açıklayarak cevap vermiştir. Dolayısıyla haşırın cisimi olmasına delalet eder demiştir. Haşırın cismani olduğuna inanmak dinin zorunlu olduğu alandır demiştir. Bu itibarla haşırın cisimle olacağını inkar eden kafir olur demiştir. Ruhta haşır yoktur. Ruh bedenden ayrılınca diri olarak baki olduğundan haşre hacet yoktur. İşte ehli-sünnetin itikadı da budemiştir.²⁴⁵

²⁴² Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 130

²⁴³ Toprak. a.g.e., s. 52

²⁴⁴ Kıyâme, 75/3-13

²⁴⁵ Vehbi Efendi, *Tefsir*, XV/6254

“*Rabbine andolsun ki onları ve şeytanları mutlak toplayacağız, sonra onları diz çökmüş vaziyette cehennemde çevresinde bulunduracağız.*”²⁴⁶ Mehmet Vehbi Efendi, bazı insanlar gafletleri sebebiyle ölüp kemik olduktan sonra insan olarak diriltilecek miyim? Bu olmaz gerçekleşmez diyerek haşri inkar eder. Hiç yokken onu ortaya koyan, yaratan Allah’tır.²⁴⁷

“*Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmış?” diyor.*”²⁴⁸ Mehmet Vehbi Efendi inkar edenler, ölen kişinin parçaları farklı yerlerde olması, bunu toplamanın zor olması düşüncesindedir. Allah yaratmanın her türlüünü bilir ayetiyle şüpheleri gidermiştir. İnsanın asli parçalarının neler olduğunu bilince, parça nerede olursa olsun onu toplar. Hatta vahşi hayvanlar, kuşlar yese dahi toplar ve hayat verir yorumunu yapmıştır.²⁴⁹

Kelam kitaplarında ölüm ve sonrası için sıkça kullanılan kavram, toplanmak anlamına gelen "haşr" kelimesidir. Haşr, kavramı hakkında daha fazla bilgi sunulmuştur.²⁵⁰

Vehbi Efendi, haşrin cismani olarak gerçekleşeceği görüşündedir. Cismani haşra inanmak zarûrât-ı diniyyedendir, cismani haşri inkar küfürdür demiştir. Yeniden dirilme ve hesap vermek için haşrolunmak birçok insan için imkansız olarak görülmektedir. Bu geçmişte olduğu gibi günümüz insanı içinde geçerlidir. Yukardaki ayetler yeniden dirilmenin ve hesap vermenin imkansız olmadığını açıklasa da insanların bir çoğu yine de bunu kabul etmemektedir.

2.Hesap, Sual ve Mizan

Mehmet Vehbi Efendi bütün insanlar ve cinlerin amellerinden sorgulanacaklarına inanması vaciptir. Vacip Teâlâ “*Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!*”²⁵¹ buyurmuştur. Her bir ferдин hesaplarının seri bir şekilde sorulacağı, amel defterinin ellerine verileceği haktır. Buna inanmak vaciptir. Çünkü bunların hepsi Kur’an ile sabittir. Allah Teâlâ kullarının amellerini bildiği halde sual ve hesaptaki hikmet; inanç ehlinin faziletlerini ve isyan edenlerin

²⁴⁶ Meryem, 19/68

²⁴⁷ Vehbi Efendi, *Tefsir*, VIII/3242

²⁴⁸ Yâsîn, 36/78

²⁴⁹ Vehbi Efendi, *Tefsir*, XII/4683

²⁵⁰ Bkz. Erkol Ahmet, Seyfüddin Amidi’ye Göre Cismani Haşr, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000, cilt: II, s. 181-209

²⁵¹ Hicr, 15/92-93

saygısızlıklarını herkese bildirmektir. Allah'ın adaletinin tam olmasının ortaya çıkması ve hiçbir kimseye zulüm olmadığını açıklamak için herkesin amelleri tartılması haktır. Buna inanmak vaciptir demiştir. Zira Vacip Teâlâ “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.”²⁵² buyurmuştur.²⁵³

“Kitap ortaya konulmuştur. Suçluların onun içindekilerden korkrak: “Vah bize, bu kitapta ne oluyor, ne büyük ne de küçük hiçbirşey bırakmıyor, her şeyi sayıp döküyor.” dediklerini görürsün. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin kimseye zulmetmez.”²⁵⁴ Vehbi Efendi bütün insanlar rablerine arz olunacaklar. Kitapları önlerine konulacak. Herkesin durumuna göre kitaplar sağından solundan verilecektir. Kendi kusurlarını görünce, bu nasıl kitap ki büyük küçük ne varsa hepsini yazmış diyecekler. Yaptıkları her şeyi orada görecekler yorumunu yapmıştır.²⁵⁵

Cenab-ı Hakk: “ Kimin sevap tartıları hafif gelirse, işte onlar da ayetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır.”²⁵⁶ buyurmuştur. Mizan amellerin tartılması anlamına gelmektedir. Terazi bu dünyada yapılan işlerin yani amellerin ortaya çıkmasının sağlamadır. İnsan aklı bu terzinin ve tartılmanın nasıllığını kavrama gücüne sahip değildir.²⁵⁷

Vehbi Efendi, insanlar ve cinlerin amellerinden sorgulanacaklarına inanması vaciptir demiştir. Her bir ferдин hesaplarının seri bir şekilde sorulacağı, amel defterinin ellerine verileceği haktır. Buna inanmak vacip görüşündedir.

Bu dünyada yaşarken insan olarak bize verilen sorumluluğu yerine getirmeliyiz. İyilikleri ve güzellikleri yapmalı, kötülüklerden uzak durmalıyız. Zira nerde olursak olalım davranışlarımızı kayıt eden meleklerin olduğu bildirilmiştir. İnsanların yapmış olduğu bütün davranışlardan hesaba çekileceği, küçük-büyük ne var ise karşısına çıkarılacağı Kur'an'da bildirilmiştir. İnsanın bütün organları, aleyhine şahitlik edecektir. İnsan niçin aleyhime şahitlik ediyorsun diye organlarına sorduğunda: Herşeyi konuşuran Allah beni de konuşurmakta diye cevap verecektir. Dolayısıyla hesap vermekten hiçbir şekilde kaçış yoktur.

²⁵² Enbiya, 21/47

²⁵³ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 130

²⁵⁴ Kehf, 18/49

²⁵⁵ Vehbi Efendi, *Tefsir*, VIII/3134

²⁵⁶ A'raf, 7/9

²⁵⁷ Teftazânî, a.g.e., s. 206

3. Sırat ve Kevser Havuzu

Sözlükte yol manasına gelen sırat, Cehennem üzerinde bulunan bir yol, bir köprüdür ki mü'minler Cennet'e bu yoldan geçerek ulaşacaklardır. Sıratı geçemeyenler ise Cehennem'e düşecektir.²⁵⁸

Mehmet Vehbi Efendi Sırat haktır ve inanmak vaciptir. Sırat, cehennem üzerinden cennete gidilecek bir köprüdür. Bu köprüden herkes ameline göre geçecektir. Bu köprüden geçemeyecekler kıldan ince kılıçtan keskin olacağı bu sebeple geçemeyenler cehenneme atılacaklardır. Ama iman sebebiyle cennete girecekler sırat büyük bir köprü ve geniş bir yoldur. Binaenaleyh müminler sıratı geçerken sıkıntı çekmeyecekler ve müşkilatla karşılaşmayacaklar demiştir.²⁵⁹

*“İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, rabbinin üzerine aldığı kesin borçtur. Sonra korunanları kurtarırız ve zalimleri öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız.”*²⁶⁰ Vehbi Efendi, haşri inkar edenlerin Cehenneme yollarının uğrayacağını, Cehennemin kenarına ulaşacaklarını söylemekte. Bu ayetin zahirine göre, mü'min olsun kafir olsun Cehenneme gelecekler. Zalimlerin dizleri üzerinde cehennemde kalacaklarını, mümin, müttakileri Allah cehennem azabından kurtaracağını ve cehennem azabını görmeyeceklerini söylemiştir. Cehennem müminlere soğuk ve selametli bir yer olacak, müminler oradan geçeceklerdir. Kafirler orada kalacaklardır. Müminlere cennet yolunun, cehennemde olmasının sebebi; kafirlerin orada kalıp müminlerin kurtulmasıyla kafirlerin azaplarının bir kat daha artmasına sebeptir demiştir. Veya bu ayet vürudla murad; cehennemin yakınına ve sırat üzerine gelmektir. Çünkü sırat, cehennem üzerind bir köprüdür, cennete giden bir yoldur. Cennete gidecekler bu köprüye gelecek ve buradan geçeceklerdir. Sıratı geçemeyenlerin cehenneme gideceğini yorumlamıştır.²⁶¹ Netice olarak, mümin, kafir, iteatkar, isyankar, insanlar cehennemi, kenarından veya sırat üzerinden göreceği sonucu çıkmaktadır.

Teftazani Sırat, Cehennemin üzerinde uzatılmış olan kıldan ince kılıçtan keskin bir köprüdür. Cennetlikler bunun üzerinden geçerler. Cehennemlikler üzerinden geçerken ayakları sürçer ve Cehenneme yuvarlanırlar. *“Böyle bir köprüden geçmek imkansızdır. Geçmenin mümkün olduğu farz edilse bile; bu, Müslümana eziyettir.”*, diyen Mutezilenin

²⁵⁸ Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 481

²⁵⁹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 130

²⁶⁰ Meryem, 19/71-72

²⁶¹ Vehbi Efendi, *Tefsir*, VIII/3247

ekseriyeti Sıratı inkâr etmiştir. Nasda geçen Sırat, köprü manasına değil, yol manasına gelir.²⁶² “*Havz haktır.*” Zira Allah Teâlâ : “*Biz sana kevseri verdik*”²⁶³, buyurmuştur. Peygamber’in de (a.s) şöyle buyurmuştur: “*Benim havzımın bir kenarı, bir aylık mesafedir. Dört açısı ve kenarı birbirine eşittir. Suyu süttten beyaz, kokusu miskten daha hoş, kadehleri gökteki yıldızlardan daha çoktur. Ondandır bir kere içen bir daha ebediyen susamaz.*”²⁶⁴ buyurmuştur.²⁶⁵

Mehmet Vehbi Efendiye göre sırat haktır ve inanmak vaciptir. Sıratın cehennem üzerinde bir köprü olduğunu, herkesin ameline göre buradan geçeceği görüşündedir. Günahkarlara kıldan ince kılıçtan keskin halde olacaktır demiştir. Mutezilenin çoğunluğu sıratı inkar etmişlerdir. Böyle bir köprüden geçmek imkansızdır demiştir. Mutezile nasta geçen sırat, köprü manasında değil yol manasındadır görüşünü kabul etmişlerdir. Mehmet Vehbi Efendi, Peygamberimize mahsus olan Kevser Havuzu haktır ve inanmak vaciptir. Kevser; Resûlullah’ın Cennet’te havuzudur. Veyahut kevserle murad; Kur’andır. Zira Kur’an; hayrı kesiri camidir. Yahut kevserle murad; dini İslâm’dır gibi görüşündedir.

4. Şefaât

Mehmet Vehbi Efendiye göre bazı günahların affedilmesi ve derecelerinin yükseltilmesi için peygamberlerin ve salih kişilerin şefaâtçi olacaklarına inanmanın vacip olduğuna dikkat çekmektedir.²⁶⁶

“*Rabbimiz O Allah’tır ki gökleri veyeri altı günde yarattı, sonra arşa istiva etti. Emri buyruğunu icra eder. O’nun izni olmadan hiç kimse şefaât edemez. İşte Rabbimiz Allah budur. O’na kulluk edin, düşünmüyor musunuz?*”²⁶⁷ Müellifimiz yukarıdaki ayeti delil göstererek herşeyi yaratan, düzenleyen, Allah olduğu için, O’nun izni olmadan hiç kimsenin bir başkasına şefaâtçi olamayacağına dikkat çekmektedir.²⁶⁸

“*Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara*

²⁶² Teftazânî, a.g.e., s. 208

²⁶³ Kevser, 108/1

²⁶⁴ Tirmizî, a.g.e., s. 280

²⁶⁵ Teftazânî, a.g.e., s. 207

²⁶⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 131

²⁶⁷ Yûnus, 10/3

²⁶⁸ Vehbi Efendi, *Tefsir*, VI/2160

asla yardım da yapılmaz.”²⁶⁹ Vehbi Efendiye göre kıyamet gününde kafirlere şefaata ve yardım olmayacaktır. İnsanlar kendi kazandıklarıyla cezalandırılacaklardır.²⁷⁰

Bir kimseden zararın giderilmesi veya bir faydanın sağlanması için aracı olma anlamına gelen “şefaata” kelimesi, Kur’an’da hem dünyevi hem de uhrevî anlamda kullanılmıştır. Bazı alimler şefaatin alanını çok genişletirken bazıları ya çok daraltmış veya tamamen inkar yolunu seçmiştir.²⁷¹ Mehmet Vehbi Efendi, azabın kaldırılması ve derecelerin yükseltilmesi için peygamberlerin ve salih kişilerin şefaati vardır ve inanmak vaciptir. Peygamberimizin şefaati insanlar ve cinleri kapsamaktadır görüşündedir. Tefsirinde konuyla ilgili ayetleri yorumlarken aynı görüşleri dile getirmiştir. Kafirlere şefaata yoktur onlara yardım edici de yok demiştir.

5. A’raf, Cennet ve Cehennem

Sözlük anlamı “sur, kale burcu, dağ ve tepenin enyüksek noktası” olan a’raf, daha çok cehennem ile cennet arasındaki surun yüksek kısmı için kullanılır. İyi ve kötü amelleri eşit olan kimseler bir müddet burada kaldıktan sonra cennete gireceklerdir.²⁷²

Mehmet Vehbi Efendi Cennet ve Cehennemin şu anda yaratılmış oldukları, cennetin derecelerini ve cehennemin derekelerini açıklamıştır. Cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu “o takva sahipleri için hazırlanmıştır.”²⁷³ “Kâfirler için hazırlanmış”²⁷⁴ gibi ayetler konuya delalet etmektedir. Zira gerek cennet gerekse cehennem hakkında rivayet edilen “hazırlandı” mazi, geçmiş fiili ile anlatılmıştır.²⁷⁵ Cennet ve cehennemin geçmiş zamanda yaratıldıklarına delalet etmektedir demiştir. Hazreti Âdem’in cennetten yeryüzüne indiğini beyan eden ayetler cennetin şu anda yaratılmış ve var olduğuna delalet ettiğini, Cennet ehlinin ebedi olarak cennette kalacaklarını, küfür ehlinin de ebedi olarak cehennemde kalacakları görüşündedir. İman edip isyan edenler, isyanları miktarında yandıktan sonra cehennemden kurtulup cennete gireceklerdir. Küfürden başka her günahı Cenab-ı Hak dilerse af eder. Ancak küfür, af kapsamında değildir. Cennet ebedi olduğu gibi cehennem de ebedidir. Binaen aley

²⁶⁹ Bakara, 2/48

²⁷⁰ Vehbi Efendi, *Tefsir*, I/121

²⁷¹ Bkz. Yüksel Emrullah, İslâm’da Şefaata Yetkisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat], 2002, sayı: 5, s. 17-31; Bkz. Çelik Hüseyi, Kuran’da Şefaata, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: III, sayı: 1, s. 283-313; Bkz. Şen Mustafa, Maturidi’nin Tefsiri Bağlamında Şefaata, *EKEV Akademi Der. - Sosyal Bilimler* -, 2018, cilt: XXII, sayı: 73, s. 485-512

²⁷² Toprak. a.g.e., s. 59-60

²⁷³ Âl-i İmrân, 3/133

²⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/131

²⁷⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 130

cennetin nimetleri ve cehennem azapları ebedidir. Asla sona ermez ve yok olmaz görüşünü sunmuştur.²⁷⁶

“İki taraf arasında bir perde ve A’raf üzerinde de hepsini cennetlikleride cehennemlikleride yüzlerindeki işaretleriyle tanıyan, erkekler vardır. Bunlar henüz cennete girmemiş olan, fakat girmeyi bekleyen, cennet halkına “selam size” diye seslendiler. Gözleri ateş halkı tarafına çevirildiği zaman da; “Rabbimiz bizi şu zalim toplulukla beraber bulundurma” dediler. A’raf halkı, yüzlerindeki işaretleriyle tanıdıkları bir takım adamlara da ünleyerek dediler ki: “Ne topluluğunuz ne de büyüklük taslamanız, hiçbir yarar sağlamadı.”²⁷⁷ Mehmet Vehbi Efendi cennet ve cehennem arasındaki örtünün duvar olduğu görüşündedir. A’raf kelimesinin anlamını vererek A’raf, urfun çoğuludur. Urf ise her şeyden yüksek olan bir yerdir. Burada A’rafı cennetle cehennem arasındaki yüksek duvar olarak kabul etmiştir. Yüksek olduğu için herkes tarafından görüldüğü ve bilindiği için A’raf denilmiştir. İbni Abbasın yaptığı A’rafı, cennetle cehennem arasında yüksek ve iki tarafı da gören dağdır açıklamasını yapmıştır. Sonuç olarak cennetle cehennem arasında bir mekandır.

A’rafta bir gurup insanın olacağı, fakat bu insanların kimler olacağı konusunda ihtilaf vardır. İyilikleri ve kötülükleri eşit olanlardır. İyiliği çok olsa cennete, kötülüğü çok olsa cehenneme gider denilmiştir. Başka bir görüş olarak amelde kusuru olanlardır. Belli bir zaman diliminden sonra cennete gideceklerdir.²⁷⁸

Teftazani, “Cennet ve Cehennem haktır” bunların varlığını açıklayan ayet ve hadisler, kimse için gizli kalmayacak kadar apaçıktır ve miktarı da sayılmayacak kadar çoktur. “Cennet ve Cehennem şu anda mahluk ve mevcuttur.”²⁷⁹ görüşündedir. Teftazani, “Cennet, müttakiler için hazırlandı”²⁸⁰ “Cehennem kâfirler için hazırlandı”²⁸¹ gibi ayetlerin zahirinden anlaşılabilir ve Cennetle Cehennem hazırlanmış bir halde bulunduğunu ifade eden mana da bizim için delil görüşündedir.²⁸²

Cehennem ve cehennem azabının ebediyeti veya fenası konusu, hem İslam öncesi sistemlerde, hem de İslam düşüncesinde üzerinde tartışmaların yapıldığı bir konudur.

²⁷⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 131

²⁷⁷ A’raf, 7/46-47

²⁷⁸ Vehbi Efendi, *Tefsir*, IV/1634

²⁷⁹ Teftazânî, a.g.e., s. 208

²⁸⁰ Al-i İmran, 3/133

²⁸¹ Bakara, 2/24

²⁸² Teftazânî, a.g.e., s. 209

Halen mevcut mu konuları tartışılmıştır.²⁸³ Kur'ân'ı Kerim'in A'râf suresinde cennet ve cehennem ehlinin birbirleriyle konuşmalarından bahsedilirken, söz konusu ayetler bağlamında A'râf'tan ve A'râf ehlerinden söz edilmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız.²⁸⁴

Mehmet Vehbi Efendi, Cennet ve Cehennemin şu anda yaratılmış oldukları görüşündedir. Ayette, hazırlandı ifadesinin geçmiş zamanda kullanılması Cennet ve Cehennem'in şu an var olduğudur. Ayrıca Hz. Adem'in Cennetten yeryüzüne indirilmesi Cennetin var olduğuna delalet eder demektedir. Günahkarlar günahlarının karşılığın gördükten sonra Cennet'e gireceklerini, küfrün af kapsamında olmadığını, kafirlerin Cehennemde kalacakları görüşündedir.

---

²⁸³ Bkz.Oral Osman,Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hulûd/Cennet ve Cehennemin Ebedîliği Konusuna Yaklaşımı, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 3, s. 87-108; Bkz. Tunçbilek Hasan Hüseyin, Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mu? *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: VII, sayı: 2, s. 53-62

²⁸⁴Bkz. ÜNAL Necdet, Kur'ân'ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com]*, 2010, cilt: X, sayı: 1, s. 39-52; Bkz. Seyhan Ahmet Emin, "A'raf Ehli" ile İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, sayı: 26, s. 111-131

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KELAM BOYUTU İLE İTİKADİ, FİKHİ VE İCTİMAİ KONULAR

A) Tabiat Yasaları ve Meleklerin Varlığı

Moden çağda pozitift düşüncenin etkisiyle bazı kesimler melek inancını tabiat yasaları olarak yorumlamışlardır. Tabiaatın işleyişinde elbette Allah Teala meleklerle belli roller vermiştir. Dört büyük melekten Mikâil (as) da ilgili meleklerin başıdır. Mehmet Vehbi Efendi melekleri bütünüyle tabiat yasaları olarak yorumlamanın doğru olamayacağına inandığı için Akaid-i Hayriyye adlı eserinin güncel tartışmalar kısmında bu konuyu ele almış ve İslam'da melek inancı ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Meleklerle inanmak iman esaslarındandır, Kur'an'da inanılması gereken varlıklar olarak geçmektedir. Kur'an ve hadislerden, meleklerin latif varlıklar olduklarını, farklı şekillere girebilme özelliklerinin olduğunu, Allah'a sürekli ibadet ettiklerini, Allah'ın emiri dışına çıkmadıklarını bilmekteyiz. Ayrıca meleklerin kendilerine has özellikleri, yemezler, içmezler, uyumazlar, emirleri yerine getirirler, cinsiyetleri yoktur yani erkek veya dişi değildirler, çok hızlı hareket edebilme özelliğine sahiptirler.

Mehmet Vehbi Efendinin bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir: Allah Teâlâ'nın melekleri vardır. Onlar latif cisimlerdir. Erkek ve dişilikle muttasıf değildir. Daima itaatle meşguller ve şehvetten mücerretlerdir. Binaen aleyh doğma ve üreme olmaz. İkişer, üçer, dörder kanat sahipleri oldukları Kur'an'la sabittir. Cebrail, İsrail, Mikail, Azrail meleklerdir. Her birinin ma'lum makamları vardır ve emir olundukları şeyleri işler. Asla isyan etmezler ve meleklerin resullerinden, beşerin resulleri daha faziletlidir. Resul Melek, normal insanlardan daha faziletlidir. Normal insan da normal melekten üstündür görüşünü sunmuştur.²⁸⁵

Melekler Allah'ın emirlerini yerine getiren ve gözle görülmeyen nurdan yaratılmış varlıklardır. Bir kişinin Allah'a (c.c), Peygamber'e ve Allah'ın kitaplarına inanması için, meleklerin varlığına inanması şarttır. Çünkü yüce Allah ilahi emirlerini peygamberlere melekler vasıtasıyla bildirmiş, peygamberler de gelen bu emirleri insanlara duyurmuştur.²⁸⁶

²⁸⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 72

²⁸⁶ Okur, a.g.e., s. 79

Melekler, nurdan yaratılan, ruhani ve latif varlıklar oldukları için, kendilerine mahsus olan bu mahiyet ve hakikatleri onların insan gözüne görünmesine engel teşkil eder. Çünkü maddi olan insan gözü, melekler gibi nurani, latif ve soyut varlıkları görebilecek şekil ve vasıfta yaratılmamıştır. Ancak Cenab-ı Hak, hidayet rehberi olarak gönderdiği üstün vasıflı insanlar olan peygamberlerine bu kuvveti verdiği için, yalnız onlar melekleri hakiki hüviyetleri veya Allah'ın dilediği sürette görebilmişlerdir.²⁸⁷

Kur'an ve sünnetin haber verdiği meleklerin varlığını akıl kesin delillerle isbat edemediği gibi inkâr da edemez. Ancak akıl onların varlığının mümkün olduğunu kabul eder. Zira akıl, melekler gibi görülmeyen varlıkların muhal olmadığını benimser. Varlıkları mümkün olan, imkan dahilinde bulunan melekleri inkar için de hiçbir akli ve ilmi delil ileri sürülemez.²⁸⁸

İslam inanç esaslarından birisi olan melekler hakkında toplumda farklı inanç ve bilgiler bulunmaktadır. Bazen melekler akıl dışı şekillere büründürülerek adeta hilkat garibesi gibi takdim edilirken bazen de bir insana ya da bir kuşa benzetilmiştir. Melek inancı ile ilgili Kur'an ve Hadis temelli bilgilere ulaşmak mümkündür.²⁸⁹

B) Dinin Lüzumu

Müellifimize göre din insanlar için aklen ve naklen lazımdır. Aklen lüzumuna insanın tabi fitratı ve yaratılışı itibarıyla medeni olması ispat eder. İnsan geçimini sağlamak ve rızkını elde etmek için diğer insanlarla bir araya gelmesi, onlarla ilişkiler kurması gereklidir. Zira bir kişinin bütün hayatında ihtiyaç duyduğu bütün sanatları kendinde bulundurması mümkün değildir. İnsanın, yemesinde, içmesinde, barınmasında ve giyinmesinde ihtiyaç duyduğu sanatlar saymakla bitmeyeceğini herkes bilir.²⁹⁰ Dolayısıyla insanın hayatını devam ettirmesi için ancak toplum içinde insanlarla beraber yaşaması zaruridir. Toplumunu oluşturan her ferden ayrı bir sanatla uğraşması, her şahıs insanlığın ihtiyaçları olanı üretmesi gerekmektedir. Toplumun düzeninde, alım-satım, borçlanma, kiralama gibi ticari ilişkiler, evlenme, yardımlaşma zaruri ihtiyaçlarındandır. İnsan tabiatı gereği menfaatine olanı istemesi ve zararlı olandan kaçması doğaldır. Bunu yaparken kuvvetli olan kişinin, her şeyin iyisini kendisine seçmesi ve kötüsünü başkasına bırakması, haksız olarak başkasının hukukuna tecavüz etmesi ve ona zarar vererek

²⁸⁷ Okur, a.g.e., s. 81

²⁸⁸ Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 426

²⁸⁹ Bkz.Çolak Ali, Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2012 cilt: I, sayı: 1, s. 35-71;Bkz. Özbek Durmuş, Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, sayı: 3, s. 297-330

²⁹⁰ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 72

zulmetmesi sonucu ortaya çıkar. İnsan için bu durumlar zaruri olunca, her şahsın hukukunu koruma ve aralarında adaleti sağlama gerekiyor. İnsanların karşılaştıkları bütün problemleri içine alan hükümler olması lazımdır.

Hükümleri bünyesinde toplayan bir din, bütün kulları asli fitratları itibariyle Allah'ın huzurunda eşit olarak görür. Bu din her şahsın maddi ve manevi, görünür ve görünmez, bütün hukukunu gözetir. Bu din insan aklına tamamıyla uygun olduğundan, konuları araştıran her insan ondan memnun olur. Kalp tatmin olarak ona güvenir. Allah tarafından olan bu din, dünyanın fani olduğunu ve ahretin bekasını, itaat edenlerin Allah'ın lütuflarına nail olacaklarını, asilerin de Allah'ın gazabına uğrayacağını bildirir. Bu dini kulların her ferdine doğrudan ya da dolaylı tebliğ edecek, güvenilir, akıllı, zeki, dünya ve ahiret işlerine vakıf, tebliğ becerisi olan, insanlar arasındaki işleri düzenleyen, kötü ahlak ve çirkin fiillerden uzak, kişilikli, temiz davranışlı, Allah tarafından yardım edilen, masum bir peygamberin olması gerekir. Herkes onun hükmüne razı olmasıyla âlemdeki gidişat istenilen şekilde gerçekleşir. Çünkü şu özellikleri kendisinde toplayan peygamber Allah Teâlâ'nın "*Kişisel arzularına göre konuşmamaktadır. O kendisine indirilmiş vahiyden başkası değildir.*"²⁹¹ sözündeki sırta mazhar olur ki peygamberin sözü vahiyden ibaret olur. Dinin gerekliliği konusunda nakli delil ise "*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*"²⁹² ayeti ve benzer ayetlerdir. İnsan dinin emirlerinden sorumludur. Yarattılıp, serbest bırakıldığını ve anlamsız olarak terk olunacağını mı zanneder. Elbette zannetmez. Zira bu zan yanlıştır. Çünkü insan çeşitli helal ve haramlara inanması ve amel yönünden dini kurallardan bir kurala kayıtlı olması gerekir. Çünkü akıl sahiplerinin, akli olmayan hayvanlarla eşit olarak serbest bırakılmasını hiçbir akıl kabul etmez. Zira akıl nimetine sahip olan kimse o aklın şükrünü eda etmek için İlahi tekliflerle mükellef olması gerekir.²⁹³

Vehbi Efendiye göre bozulmamış ilahi din ilerlemeye hizmet eder. Cahillerin zannettikleri gibi ilerlemeye mani bir şey yoktur. Çünkü şeriatlarını ümmetlerine tebliğ eden resulü kiram sanat, ticaret, ziraat, terzilik, demircilik, gibi uğraşlarla bizzat kendileri öncülük etmiştir. Sosyal topluluğun, ihtiyaçlarını temine kendileri çalışmış, ümmetleri kendisine uymuştur. Bizzat kendileri ilerleme sebeplerine tevessül eden zatların şeriatları ilerlemeye mani olur mu? Bizim nebimiz, ümmetini çalışmaya teşvik etmedi mi?

²⁹¹ Necm, 53/3-4

²⁹² Kıyâmet, 75/36

²⁹³ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 74

Helalinden kazanma ile meşgul olma nafîle ibadetten daha faziletli olduğunu beyan etmedi mi?

Şimdi dinlerin ilerlemeye hizmet ettiklerini ispat için İslam Dininin hükümlerinin bazısını inceleyelim. İnanmak, kalbi Allah Teâlâ'ya tam olarak bağlamak, Allah'ın birliğine, kudretine, yüceliğine, ahirette isyan edenlere ceza ve ibadet edenlere mükafat vereceğine inanmaktan ibaret bir durumdur. Bu inanç insanı tembellikten, zamanı boşa harcamaktan, israftan, insan edebine aykırı bozuk ahlaktan ve insana zarar vermekten men edip; gayrete, çalışmaya, topluma ve kişinin faydasına olan şeylere insanı teşvik etmez mi? Hangi insan ki Cenab-ı Hakkın kudretini ve ahirette cezalar veya mükafatına inanır da kendini kötü ahlak ve amelden men edip kendini salih amellerden ve razı olunmuş ahlaka sevk etmez. İnanmakla beraber bazı kötü fiiller irtikap edenler de olur. Onlar zayıf iman erbabıdır. Zira imanın kuvveti bu gibi şeylerden insanı men eder.²⁹⁴

C) Nikah, Neslin Bekası ve Birçok Zararlardan Muhafaza

Mehmet Vehbi Efendi'nin Akaid-i Hayriyye'de evlilik müessesesinin gereği ve önemi konusunda görüşleri şu yöndedir: Âlemin düzenini koruma, insanlığın yapısını koruma, insanların rahatlarını temine hizmet için meşru kılınan nikahtır. Nikah, zina, livata ve yalan gibi insanların üzüntüsüne sebep olan kötülüklerden sakındırma içermektedir. Evlilik erkeğiyle kadınıyla insanlar için zaruri bir ihtiyaçtır. Fakat bu ihtiyaç sadece lezzet almak için değil, neslin bekası ve âlemin imarı içindir. İslamiyet bu birleşme yönünü ihmal ve nehiy etmemiş, insan neslini çöküşten korumak için bir takım kuralla bağlamıştır. Kurallar içinde nikahın yapılmasını teşvik etmiştir. İnsanlar arasında düzeni sağlamak için bu hususa dair düzenli kanunlar koymuştur. İnsanları o kanuna uymamalarını yasaklamış ve kanunlara uymayanlara recm, dövme gibi şiddetli cezalar tertip etmiştir. Cenabı Hak, erkekler ve kadınlarda şehveti ve sevgiyi yaratması aile kurumunu ayakta tutmak içindir. Bu iyilik üzere ortaya konulan kanunları ihmal veya uymamak, istenilen iyilikleri ihmal etmektir. Bu caiz olmaz. Zira ihmal ve bu kanunlara uymamak neslin bozulmasına sebep olur. Âlemin haraba ve insanların çekişmelerine; kötü hastalıkların yayılmasına, zararlı birçok şeyin oluşmasına vesile olur. İnsan tabii olarak, güzel kadınla birleşmeye meyilli olduğu için birbirine üstünlük sağlama, zulüm yapma, sınırları aşma sebebiyle büyük kavgalar, arbedeler başlar. Herkes istediği yerden şehvetini ve arzularını tatmin edince, aile teşkilatına ve evlat yetiştirmeye ihtiyaç

²⁹⁴ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 76

duymaz. İnsanların bu şekilde birbirleriyle ilişki içinde olmaları erkeği, kadını dert ve bela istila eder. İşte İslamiyet, insanlık âlemini bu gibi tehlikeli sebeplerden korumuştur. Bu gibi kötülükleri işlemekten, insanlığın vakarını ve âlemin düzenini korumuştur.²⁹⁵ Bu gibi alçaklığı işlemekten insanları men etmiştir. İnsanları iffet dairesinde, temiz, namusunu rezaletten korumaya, yüksek sesle davet etmiştir. Âlemin rahatlığını nikahla temin etmiştir. Bu yüce isteği temin için zinadan men ettiği gibi zinanın başlangıcı olan kadınların yabancı erkeklerle beraber olmalarını ve şehvetle birbirlerine bakmalarını; yabancı kadınla tek başına kalma ve birbirine dokunmayı şiddetle yasaklamıştır. Çünkü bu kötü fiiller bil fiil zina değilse de zinayı kolaylaştırır. Sonuç olarak en düşük aklı olan bir kimse, yasaklanan şeylerdeki zarar çeşitlerini ve onda bulunan kötülük çeşitlerini aklı selim düşündüğünde bu gibi hükümlerin gelişmeye mani olmadığını görür. Bilakis insanın artmasına, dinin imarına ve her türlü gelişmenin en yüksek tabakalarına hizmet ettiğine hiç tereddüt etmez.²⁹⁶

Nikah, gerekli şartları taşıyan erkek ve kadın birlikteliğini meşru kılan akittir. Nikahın sağladığı aile, küçük bir toplum hüviyeti olması ve bu açıdan hakları ve yükümlülükleri ilgilendiren akitle doğan fihhi yönü, neslin devamını sağlayan meşru/helal yol olması açısından dini boyutu, huzur veren özelliğiyle sıcak bir yuva ortamı olması açısından manevi ciheti olan çok yönlü bir kurumdur.²⁹⁷

Kur'an-ı Kerimde evlenilmesi yasak olan kadınlar sıralanmıştır. Bunlar haram olarak açıklanmıştır. Ayrıca evli kadınlarla evlenmeyi, iki kız kardeşle aynı anda evli olmayı, nesep yoluyla yasak olanları aynı anneden süt emen çocuklarında nikahlanmasını, haram olarak bildirmiştir. Boşanmış veya eşi ölmüş bir kadının evlenebilmesi içinde belirli bir zaman geçmesi gerekmektedir. Mümin bir kadının Müslüman olmayanlarla evlenmelerine izin verilmemiştir. Peygamberimiz, geçici ve anlaşmalı (*mut'a*) nikahı da yasaklamıştır. Bu da bize gösteriyor ki İslamiyet öncesinde hiçbir değeri olmayan kadına değer vererek, sağlam bir aile yapısı oluşturmayı hedeflemiştir. Aile yapısı sağlam ve huzurlu olursa, İslam toplumunun da sağlam ve huzurlu olacağı belirtilmiştir. Böylelikle İslam evlenmeye ve nikaha bir düzen getirmiştir. İslam, aile yapısının uzun sürmesini,

²⁹⁵ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 82

²⁹⁶ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 82

²⁹⁷ Bkz. Köse Saffet, *Ailede Meşrutiyet Temeli Olarak Nikah, Kutlu Doğum 2009: Kürselleşen Dünyada Aile*, 2010, s. 124-174; Bkz. Sarıcık Murat, *Cahiliye Nikahı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikahları, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 3, s. 41-73; Bkz. Demircan Adnan, *Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh*, *Diyanet İlmî Dergi*, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3, s. 21-42

eşlerin karşılaştıkları zorluklara birlikte göğüs germelerini, sevindiklerinde beraber sevinmeleri ve üzüldüklerinde beraber üzülmelerini hedeflemiştir. Boşanmanın birçok olumsuzluklarının olduğu görülmektedir. Sadece iki kişiyi ilgilendiren bir durumdan çıkarak çocukları, anneleri, babaları da etkileyen durumlar ortaya çıkmaktadır. İslam boşanmayı hoş karşılamaz. Günümüzde boşanmaların çok kolaylaştığı, boşanma oranlarının arttığını üzülen görmektediriz. Evlenmek hayatın nasıl gerçeği ise boşanma de hayatın bir gerçeğidir. Evlilik yürümüyorsa elbette boşanabilir evli çiftler. Ancak, pamuk ipliğine bağlı, en ufak bir olumsuzlukta ayrılma kararı alarak boşanmalar İslamın onayladığı bir durum değildir. Dolayısıyla fertler, aile kurumunu güçlendirmeli, korumalı, ayakta tutmalıdır. İslam bunu istemektedir.

E) Tesettürün Hikmeti

Müellifimiz tesettüre karşı çıkanların bir iddiasıyla bu konuya başlıyor. İddia şöyledir: Kadınlara tesettürü emretmek hürriyetlerini ortadan kaldırıp hayatlarını hapisle devam ettirmektir. Baskıyla insanlık mertebesinde ve medeni hukuktan uzaklaşma, esaretle yaşatmaktır.

Mehmet Vehbi Efendi yukardaki itiraza şöyle cevap vermiştir: Kadınlar arasından günahsız, iffetli, temiz, töhmetten uzak olan istenilmez mi? Zira akıllı olan kimse kadınlar için bu sıfatların lazım olduğunu aklen kabul etmeye mecburdur. Çünkü kadınların yalnız nefislerini muhafazaya iktidarları olmadığı gibi birtakım sıkıntılara da güç yetiremezler. Uzak mesafe yolculuğa güçleri olmadığından, yabancıların saldırılarından, sefihlerin tasallutundan masumluğunu korumak için bir erkeğe ihtiyaçları zorunludur. Çünkü yaratılış olarak zayıf olduklarını inkâretmek, açık olanı inkâretmektir. Şu halde bir takım saldırıdan kendisini korumak için bir erkeğe ihtiyaçları vardır.²⁹⁸

Karı koca arasındaki sevginin devamı, kadının kötü düşünce oluşturacak davranışlardan ve töhmetten, yabancı kimselerle karışıp görüşmekten sakınmasıyla olabileceği şüphesizdir. Çünkü kötü düşünce oluşturacak davranışlar, sevginin bitmesine, sevginin bitmesi ise geçimsizliğe sebep olan nefret ve ayrılığa sebep olacağı şüphesizdir.²⁹⁹ Müellifimiz yaşadığı dönemde tesettüre karşı aleyhte yapılan faaliyetleri de dikkate alarak bunun Allah'ın emri olduğunu açıkça ve defalarca vurgulamış

²⁹⁸ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 105

²⁹⁹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 108; Tesettürün hükmü ve hikmeti için bkz. Bkz. Kıranlar Safiye, Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul'unda Tesettür, SBE Akademik İncelemeler Dergisi, 2007, cilt: II, sayı: 1, s. 309-325; Bkz. Ateş Süleyman, İslamda Tesettür, *İslam'ın Işığında Kadın*, 1998, s. 69-94; Bkz. Erdem Suat, İslâm Fıkında Tesettür, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2015, cilt: XIX, sayı: 64, s. 253-276

Kur'an'daki örtünmeyle ilgili ayetleri tefsirinde de uzun bir şekilde yorumlamıştır. Bu yorumlarda da örtünmenin sosyal hayat içerisinde nasıl olması gerektiğini, kadının niye örtünmesi gerektiğinin yorumunu yapmıştır. Ayrıca kadının sosyal hayat içinde nasıl olması gerektiği konusunda da görüşlerini bildirmiştir.

F)En Son Düşünülmesi Gereken Bir Hak Olarak: Boşanma

Mehmet Vehbi Efendiye göre İslam'da boşanmanın meşru olması karı koca hakkında adalettir. Çünkü karı koca arasında nefret oluştuğunda eğer boşanma meşru olmasaydı onları birbirinden nefret ederek beraber hayat sürmelerine zorlamak olurdu ki bu zulümdür. İki taraftan birinin kötü ahlak veya kadında kötü bir hastalık olması veya erkeğin zararını kast etmesi gibi hallerin ortaya çıkması durumunda boşanma mümkün olmasa idi; koca hakkında bu zulüm ve esaret değil midir? Aynı şekilde kocadan nefreti gerektiren bir durum sözkonusu olduğunda kadın boşanmakla kurtulmamış olsaydı bu onun hakkında zulüm olmaz mıydı? Şu halde talak iki taraf hakkında adalet ve nimet değil mi? Eğer talak meşru olmasa her iki surette koca ve karı her ikisinin de şiddetli azap içinde yaşamaları icap ederdi. Bu dünyada zorda yaşamak olmaz mı idi. Boşanma karı ile kocanın her ikisinde; azap, zindandan kurtarmak değil mi? Nefret üzere devam iki tarafı meşru olmayan durumları işlemeye sebep olmaz mı? İşte bu gibi sözleri kesmek ve bir takım kötülüklerin önünü almak için İslamiyet boşanmayı meşru kılmıştır. Kolaylıkla biri diğerinden böylelikle halas olur. Bununla beraber boşanma işi mubahtır ve sebepsiz boşanma İslam arasında ayıplanmıştır. Zira Allah yanında helâlin en kötüsü yani en ziyade sevilmeveni talaktır.³⁰⁰

İşte erkek veya kadın herkes, kendisinin kötü bir eşle evli olmasını düşündüğünde bir kurtuluş kapısı olan boşanmaya ruhsat verilmesinin ne büyük nimet olduğunu doğrular. Hz. Muhammed'in dininin dosdoğru yol olduğunu ikrar ederek Allah'a şükreder. Bununla beraber boşanma zulüm, eza, cefa, zararlar kasdıyla olmaması gerekir. Erkekler kadınlara göre geleceği daha çok düşündükleri, fayda ve zararı daha fazla hesaba kattıkları, sabır ve tahammülleri daha çok olduğundan boşanma erkeğe verilmiştir. Çünkü boşanma işi kadınların elinde olsa düşünceleri az ve sabırları kısa olduğundan günlük birkaç koca boşayacakları şüphesizdir.

Boşanma kocanın elinde olmakla karı için çare yok değildir. Çünkü karının hâkime müracaatla fesih sebepleri sabit olduğunda; hâkiminnikahı feshiyle kurtulması

³⁰⁰ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 111

mümkündür. Yada kadın boşamaya bedel vermekle kurtulabilir. İşte bilumum kadınların tahammülsüzlüğüne binaen Âdem'den beri bizim şeraitimize gelinceye kadar bütün şeraitlerde boşama işi erkeklerin eline verilmiştir. Bu hususa itiraz edenler kendi halleriyle kadınların hallerini insafla düşünseler itiraz şöyle dursun şeriat hükümlerini tasdikle şükürünü edaya koşarlardı.³⁰¹

Boşanma, çok hassas, sonuçları çok acı ve çoğunlukla geri dönüşü olmayan bir iştir. İki taraf için dayanılmaz bir hal alan evlilik hayatı dışında, boşanmayı tasvip etmek oldukça zordur. Bundan olacak ki, Peygamberimiz (s.a.v.), “*Yüce Allah'a en sevimsiz gelen meşru işlerden biri, boşanmadır.*” buyurarak, boşanmanın ancak zorunlu durumlarda başvurulabilecek bir yöntem olduğunu belirtiyordu.³⁰²

Aile kurumunun gittikçe yıprandığı günümüzde boşanmaların giderek arttığı bir vakiadır. Boşanmaya sebep olan hususlar arasında şunları zikretmek mümkündür: Ekonomik sorunlar, geçimsizlik, ihmal, aldatmalar, ihanetler, kısraklık, kişilik ve mizaç uyumsuzlukları, kültürel birikimlerdeki ve değer yargılarındaki (*din, mezhep, inanç ve ideoloji gibi*) ciddi farklılıklar, ailelerin aşırı müdahalesi, taraflardan biri yada her ikisinin ailelerine aşırı bağımlı ve zayıf kişilikte olmaları, erken yaş evlilikleri, aile baskısı ile evlendirilmeler, bunama, (*depresyon, şizofreni, takıntılar, saplantılar, kıskançlık paranoyası gibi*) psikiyatrik sorunlar, uyuşturucu, alkol ve kumar bağımlılığı ve eşler arasındaki yaş farkının çok fazla olması, üçüncü kişi problemi yani eşlerin yakın aile çevrelerinin evliliğe müdahale etmek istemeleridir. Bu durum evliliğin dengesini bozmakta ve çiftin birbirine duyduğu saygıyı sekteye uğratmaktadır. Konuyla ilgili pay sahibi olan her kesim kendi üzerine düşen sorumlulukları hatırlamalı ve gereğini yerine getirmelidir.³⁰³

Mehmet Vehbi Efendiye göre talak işi mubahtır ve sebepsiz boşanma İslam arasında ayıplanmıştır. Zira Allah yanında helâlin en kötüsü yani en ziyade sevilmeyi talaktır. Kur'an-ı Kerimde boşanmayla ilgili ayetler, evlilik biteceği zaman yani kadınla koca ayrılacağında bir ölçünün olduğu ve bu ölçüye göre ayrılmanın yapılmasını emretmektedir. Tefsirinde boşanma ile ilgili ayetleri geniş olarak yorumlamıştır. Talak-ı Ric'i konusunu ele alarak boşanmanın hukuki sonuçlarının, sosyal sonuçlarının, kişisel

³⁰¹ Vehbi Efendi, *Akaid*, s. 112

³⁰² Bilim Kurulu, a.g.e., IV/168

³⁰³ Bilim Kurulu, a.g.e., IV/169

sonuçlarının olduğunu ele alarak yorumlamıştır. Boşanma ile ilgili diğer konularda da aynı yaklaşımları göstermiştir.

G) Haccın Faydaları ve Hacca İtiraz Edenlere Cevaplar

Kastetmek anlamına gelen hac sözcüğü, Kabe'ye yönelerek Allah'ı, O'nun rızasını kastetmek ve aslında O'na yönelmektir. Hac, insanın Allah'a yönelişini ve manen yükselişini temsil eder. Bütün benliğiyle Allah'a yönelen mümin, O'nun evini ziyaret etmeyi büyük bir manevi tecrübe olarak telakki eder. Zira Allah'ın, sembol değeri taşıdığını belirttiğidini ödev, mekan ve davranışlara saygı göstermek, kalplerdeki takvanın, bilinç ve şuurun sonucudur.³⁰⁴

Mehmet Vehbi Efendi hac ibadetine karşı yaşadığı dönemde olumsuz tavır takınan, görüş bildiren kişi ve guruplara karşı da islami savunmuştur. Şöyle ki; Hac ile ilgili olarak, “faydasız, uzak mesafeye, birçok meşakkatle elbiseden yoksun başı açık, yalın ayak mecnun gibi gezmek vesair taşlardan farkı olmayan Hacerülesvedi öpmek, diğer yerlerden farkı olmayan Mekke’yi ve Beyti ziyaret etmek makul bir şey değildir.” diyerek itiraz eden İbahiye ve Bâtiniye taifelerine cevap olarak, mekânların şerefleri zati değildir. Çünkü bütün mekânlar zatında eşittir. Lakin Cenab-ı Hak bazı mekânlara şeref vermesi ve o makama tazim ediniz diye emretmesiyle o makamın şerefli olması ve muazzam olması ayet ve hadislerle sabittir. Çünkü Vâcip Teâlâ zamanın bazısını bazısı üzerine üstün kıldığı gibi mekânların da bazısını bazısı üzerine üstün kılmış ve bizim de tazim etmemizi ve ibadette o yöne yönelmemizi emretmiştir. Hac gibi mühim bir ibadeti o makamda eda etmemizle o makamı diğerlerinden mümtaz kılmıştır. Zira mülk Allah'ındır. İstedığı makama istediği imtiyazı ve şerefi verir. Dilediği gibi mülkünde tasarruf eder. “Doğu da Allah'ındır batı da.”³⁰⁵ diyerek cevap vermiştir.³⁰⁶

Kâbe’yi bize kıble kıldı ve namazda oraya yönelmemizi emretti. Hac, tavaf ve telbiye çeşitli zikiri, Arafat'ta vakfeyi meşru kıldı. Bu ibadetlerin cümlesi Cenab-ı Hakka tazimden, ibadetlerin lezzetini almaktan ibaret olan vazifemizi eda etmekten ibarettir. İhrama girmek yalın ayak, baş açık gezmek; Kul için vazife masiva Allah'tan alakayı kesmek olduğuna işaretle önemli bir vazife tavsiye ettiği cihetle kulun bu fiili övülmüş ve akıllıların yanında makbuldur. Halbuki hac davranışları manevi ecir sevaplarından başka bir çok maddi faydaları içermektedir. Örnek olarak, İslam toplumunun her yerden

³⁰⁴ Bilim Kurulu, a.g.e., II/357

³⁰⁵ Bakara, 2/115

³⁰⁶ Vehbi, *Akaid*, s. 113

toplanan ve birbirleriyle yakınlık kurarak her biri diğzerinin halinden haberdar olmasıdır. İslam'ın durumundan bahsederek gerektiğinde düşmana karşı tedbirlerin düşünülmesi, düşmanın durumunu ve esrarına dair konuşulmasıdır. İslam'ın haşmetini artırmaya çalışmak, bir takım önemli vazifeleri kapsamaktır. Şu halde hac işi, sair milletlerin karışıklığı olmaksızın İslam ehlinin toplanmasını gerektiren bir siyaseti şeri üzerine kurulmuştur.³⁰⁷

Kabeye yönelme emri; müminlerin kalplerini bir noktada toplamak “*Müminler ancak kardeşirler*”³⁰⁸ ayetinin sırrı beş vakit namazda zuhur etmektedir. İşte bu gibi şeri hükümlere itiraz eden İslam kisvesinde bulunanlar, zayıf müminin itikadını ihlal etmekle şeriattan çıkmış, hem sapmış ve hem de sapıtmış bu ümmetin mikroplarındır.³⁰⁹

*“İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.”*³¹⁰

Hac ibadeti, ihram, namaz, telbiye zikir, vakfe, istiğfar, tavaf, sabır, ilgili yasaklar, kurban, sadaka gibi yoğunlaştırılmış bir dizi ibadet ve taatten oluşmaktadır. Hac belli bir zaman ve belli mekanlarda gerçekleşen bir ibadet olduğu için Müslümanlara zaman ve mekan mefhumunu, dünyada her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırır. Bunun içindir ki hac bir ay içinde başlayıp biten bir ibadet değildir. Hac, Müslümanların manevi yönlerini güçlendirecek, morallerini takviye edecek, izzet ve şereflerini artıracak sorumluluk bilincini geliştirecek ibadetlerden biridir.³¹¹

Mehmet Vehbi Efendi, hac ibadetini ve hac mekanlarının diğzer mekanlardan farkının olmadığı yönünde görüşleri olanlara, cevap olarak akaid kitabında konuyu ele almıştır. Hac hem mal, hem beden ile yapılan bir ibadettir. Mal olarak güç yetirebilenlerin yaptığı ibadettir. Onlar için farzdır. Güç yetiremeyece farz değildir. Bu güç yetirebilme aynı zamanda beden olarak da geçerlidir. Sağlıklı olmak gerekiyor. Mahşerin küçük provası görüşündedir. Hac ibadeti, sair milletlerin karışıklığı olmaksızın İslam ehlinin toplanmasını gerektiren bir siyaset-i şeri üzerine kurulmuş görüşündedir.

³⁰⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 113

³⁰⁸ Hucurât, 49/10

³⁰⁹ Vehbi, *Akaid*, s. 114

³¹⁰ Hac, 22/27-28

³¹¹ Bilim Kurulu, a.g.e., II/351

H) Sigorta

Müellifimiz sigortayı fazin bir çeşidi olarak değerlendirmiş ve caiz olmadığını söylemiştir. “Yabancılarda caiz olan, İslam şeriatında haram olan faiz ve sigorta gibi bazı muamelenin fesadı ve zararları meydandadır. Zira bunların her ikisi de bedelsiz, başkasının malını almak olduğu cihetle zarardan ibarettir. Hâlbuki İslam Dininde ne bir taraftan ve ne de iki taraftan insanların zararlandırılması haramdır. Binaenaley bu gibi muamele İslam Dininde yasaktır.”³¹²

Günümüzde islama uygun sigorta kurumu oluşturularak, sigorta yapmanın caiz olduğu görüşünde olanlar da vardır. Mesela Hayreddin Karaman’a göre İslam'a uygun olan bir sigorta kurumu oluşturmak mümkündür. Malezya'da böyle bir kurum vardır ve başarı ile işletilmektedir. Bu sigortanın esası şudur: Malını sigorta ettirmek isteyenler sigorta kurumuna gelip “üye” olurlar ve belli bir -yıllık, aylık- bedel öderler, bu para onların namına kaydedilir, toplanan paraların belli bir miktar hasarları ödemek için ayrılır, geri kalan ile yatırım ve ticaret yapılır, buna da bütün üyeler ortak, bu ticaretin geliri bazen o kadar olur ki, hem bütün üyelerin “*bu şekilde sigortalı*” hasarları ödenir, hem de üstüne para kazanırlar. Gelir fazla olmazsa hasarlar fondan (toplanan paradan) ödenir. Kurumun giderleri de yine fondan ve ticari, gelirden karşılanır. Karaman’a göre Türkiye’de böyle bir sigorta kurumuna izin verilmedi. Bu sebeple -yani İslam'a uygun olan sigorta kurumu bulunmadığı için- ve müslümanların da araba, ev, dükkan, mal, sağlık gibi değerlerini hasar ve zarara karşı yardımlaşarak korumaya (*zarar gördüğünde yerine koymaya, yaptırmaya, tedavi, ettirmeye...*) ihtiyaçlar olduğu için, mevcut sigorta şirketlerine bunları sigorta ettirmeleri -fıkıhta zaruret sayılan bu ihtiyaç sebebiyle-caizdir...³¹³ Sosyal güvenlik kavramı, farklı toplumsal kültürlerde aynı gayenin tahakkuku için farklı müessese ve biçimlerde yorumlanıp uygulana gelmiştir. Çağdaş sosyal güvenlik sistemleri ortaya çıkmadan önce dünya toplumlarında gözlemlenen uygulamalar, bireylerin hayat boyu çalışmasına, artık çalışamayacak kadar güçten düşen ve/veya yardıma muhtaçlara, aile içi veya akrabalar arası yardımlaşma, mesleki teşekkül içerisi dayanışma veya hayır kurumları çerçevesinde korunmaları esasına dayanmıştır.³¹⁴

³¹² Vehbi, *Akaid*, s. 121-122

³¹³ <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00139.htm>

³¹⁴ Bkz. Sağlam Hadi, Genel ve Özel Sigortalar, Zarar (Tazminat, Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış (Hayat Sigortası, Bireysel Emeklilik, Kredi Sigortaları ve Tarım Ürünleri Sigortası), İslâm Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III 10-12 Aralık 2010, Afyonkarahisar, 2013, s. 525-643; Bkz. Dalgın Nihat, İslâm Hukuku Açısından Karşılıklı Sigortalar, İslâmî Araştırmalar, 2003, cilt: XVI, sayı: 4 [İslâm ve İktisat -I-], s. 615-

İ) Emr-i Bil Maruf ve Nehy-i Anil Münker

Mehmet Vehbi Efendi, iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı (Emr-i Bil Maruf ve Nehy-i Anil Münker) ümmetin her mertebesinde olanlar için vacip olduğunu savunmaktadır. Çünkü Vacip Teâlâ *“iyi olanı emret, kötü olana karşı koy”*³¹⁵ buyurmuştur ki bu ayette emir vucup içindir. Allah *Rasulü “İyilikleri emredecek ve kötülüklerden insanları sakındıracaksınız.”*³¹⁶ Yani iyilikle emret ve kötülüklerden nehyet ve bu uğurda sana isabet eden musibete sabret demektir. Vehbi Efendi bu konuda başka hadislerin de olduğunu, müslümanın iyilikle emretmesi ve kötülükten nehyetmesi, bu ikisini yapmazsa Allah’ın müslümanın üzerine şerlileri musallat kılacağını belirtmiştir. İyiliği emretmek herkesin kudreti nispetinde vacip olur. Binaen aleyh muktedir olan eliyle ve eğer eliyle muktedir olmaz ise diliyle ve eğer diliyle muktedir olmaz ise kalbiyle bu’zeder. Şu halde hiç kimse diğerine atfetmekle mesuliyetten kurtulamaz demiştir.³¹⁷

*“İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*³¹⁸ İslam toplumu içerisinde, insanlara her konuda öğüt verecek, iyiyi-kötüyü anlatacak kişilerin olması gerekir. Toplumumuzda bu uygulama son zamanlarda azalsa da hala bu ilahi emir yerine getirilmelidir.

Mehmet Vehbi Efendi, Akaid-i Hayriyye adlı eserinde herkesin gücü nisbetinde iyiliği emretmesi kötülükten sakındırması vaciptir derken tefsirinde ise farzı kifayedir demiştir. Ona göre gücü yeten, eliyle ve eğer eliyle güç yetmez ise diliyle ve eğer diliyle güç yetmez ise kalbiyle bu’zeder. Hiçbir kimse başka bir kimsenin, bu sorumluluğu yerine getirmesini bekleyerek mesuliyetten kurtulamaz.³¹⁹

J) Nazar ve Sihir

Mehmet Vehbi Efendiye göre göz değmesi mümkün olan bir vakıadır. Peygamberimiz haber verdiği için de hak ve gerçektir. Zira Rasulüllah, *“göz değmesi sabittir, hakikattir, eğer kaderin önüne geçen bir şey mevcut olsaydı, onun önüne göz değmesi geçerdı.”*³²⁰ buyurmuştur. Ona göre bazı kimselerin gözünden yüksek kuvvette bir ışın ayrılarak, isabet edecek kimseye ulaşır ve onu etkiler. Bu da aklen uzak bir şey

---

629; Bkz. Hacak Hasan, İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/1, sayı: 30, s. 21-50

³¹⁵ Lokman, 31/17

³¹⁶ Tirmizî, a.g.e., s. 209

³¹⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 139

³¹⁸ Âl-i İmrân, 3/104

³¹⁹ Vehbi, *Akaid*, s. 139

³²⁰ Müslim, VII/36

değildir. Çünkü bir cismin başka cisimde tesiri her vakit görülen şeylerdendir. Fena bir gözden bizim göremediğimiz bir cevherin çıkıp diğer bir kimseye isabetle fena bir tesir yapması neden uzak olsun?!³²¹

“*O inkar edenler Zikri, Kur’an’ı işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. O kesinlikle deli diyorlardı.*”³²² Vehbi Efendi nazar ayeti olarak da isimlendirilen bu ayeti açıklarken şu bilgileri veriyor: Peygamberimiz Kur’an okumaya başladığında müşrikler gözlerini peygamberimize dikiyorlardı. Sanki ayağını kaydırıp düşürmek istiyorlardı. Çünkü Kur’an’ın üslubuna, fesahat ve belağatına dayanamıyorlardı. Hasedlerinden çıldırıyorlardı. Ellerinden bir şey gelmediği için nazarla peygamberimizi yıkmak istiyorlardı. Hatta gözünün isabeti tecrübe olunmuş kişileri getiriyorlardı. Peygamberimize dirket olarak baktırıyorlardı. Müellifimiz nazarın insanı kabre, deveyi tencereye koyduğunu belirterek yine bu ayeti okuyarak nazardan sakınılabiler görüşündedir.³²³

Tabii ve pozitif ilimler, insan zihninin tabiat olaylarına adapte olması ve bilinen metotların kullanılmasıyla kurulmuştur. Bilinen metodlar ise, gözlem deney ve bu yollardan genellemeye ve çözülemeye gitmektir.³²⁴

Kur’an-ı Kerim’de “*Ve dedi ki: Oğullarım, Mısır’a bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ben, Allah’tan gelen hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm, yalnız Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim, tevekkül edenler de O’na tevekkül etsinler.*”³²⁵ buyurulmuştur. Yakup (a.s) oğullarını, toplu olarak şehre girmeyindiye uyarıyor. Toplu olarak girerseniz bakışlar size yönelir diyor. Ayrı ayrı girmeleri oradaki insanların dikkatini çekmeyeceğinden nazar isabet etmesi de ortadan kalkmış olur. Bugün için de aynı şey söz konusudur. Toplu olarak bir yerden geçilse veya gidilse o bölgedeki insanlar da topluluğa bakar.

Mehmet Vehbi Efendiye göre sihir vakidir zira Vacib Teâlâ “*Şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, öğretiyorlardı.*”³²⁶ buyurmuştur. Muavvezeteyn sureleri sihirden korunmak için nazil olduğu rivayet edilmiştir. Sihir, kötü nefsin küfre ve büyük

³²¹ Vehbi, *Akaid*, s. 140

³²² Kalem, 68/51

³²³ Vehbi, *Akaid*, s. 140

³²⁴ Nazar konusunda bkz. Kırca Celal, *Din ve Bilim Açısından Nazar*, *Diyanet İlmî Dergi*, 1986, cilt: XXII, sayı: 1, s. 38-47

³²⁵ Yûsuf, 12/67

³²⁶ Bakara, 2/102

günaha ve bazı adi sebeplere tevessül ile harikulade olarak meydana getirdiği, kötü fiillerdir.³²⁷

Türkçede daha çok büyü kelimesiyle ifade edilen sihir, Arapça'da akciğer, boğaz, çevirme, aldatma, hile yapma, kaynak ve oluş biçimi gizli olma gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak gizli bir sebeple bir şeyi başka bir mahiyete çevirme, bazı söz ve fiillere başvurmak suretiyle olağan üstü bir sonuç elde etme tarzında tanımlanmaktadır.³²⁸

Mehmet Vehbi Efendi, sihrin insan üzerinde tesiri vardır. Ancak, sihirbaz bir cismi başka bir cisme çevirmek gibi bir güce sahip değildir. Bunu yapıyorum diyorsa yalan söylüyordur. Sihirbazların böyle bir gücü olsa maddeleri altına çevirerek varlıklı hale gelirlerdi. Bunu kimyacılar bile gerçekleştiremiyor. Kimyacılar da böyle şeyler söylüyorsa onlar da yalan söylüyorlardır. Çünkü kimyacılar madenleri altına çevirerek zengin olurlardı. Bu tür sözlere itibar edilmemesi gerekir demiştir.³²⁹

Mehmet Vehbi Efendi sihir yapan kişi, yaptığı sihri kendi fiilinden veya alet edevattan kaynaklandığına inanırsa küfürdür demiştir. Tesirin Allah'tan olduğuna inanırsa, sihir öğrenmek haramdır, yapmak ise büyük günahlardandır. Sihir insanın vücuduna, zihnine ve aklına tesir eder. Sihirden ve nazardan korunmak için muavezeteyn surelerinin okunması gerekir görüşündedir.³³⁰

Mehmet Vehbi Efendi, sihrin çeşitlerinden de bahsetmiş insanların bu işi yapanlara itibar etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre sihirbazlar bir maddeyi değişikliğe uğratabilselerdi madenleri altına çevirerek zengin olurlardı. Halbuki bu işi yapanların zelim kimseler olduğu bilinmektedir.

³²⁷ Vehbi, *Akaid*, s. 140

³²⁸ Bkz. Bebek Adil, Ana Kaynaklara Göre Sihir, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, 1998, cilt: I, sayı: 9, s. 61-65; Bkz. Doğan Hüseyin, Sihir Din İlişkisi, XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı & Gnostik ve Okültizm Sempozyumu, 2012, sayı: 1, s. 511-535

³²⁹ Vehbi Efendi, *Tefsir*, I/188

³³⁰ Vehbi Efendi, *Tefsir*, I/189

SONUÇ

Mehmet Vehbi Efendi, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde klasik medrese eğitimi almış, cumhuriyetin kuruluş yıllarını idrak eden çok yönlü bir din âlimidir. İslam ilimlerinde, ilmi seviyesini yükseltmiş ve müderrisliğe kadar ulaşmıştır. O, inançla ilgili ve toplumsal konularda düşünmüş, bu yönüyle kendi dönemine faydalı olmaya çalışmıştır. Döneminin zorluklarıyla mücadele etmiş, fikir ve düşünce hayatının üretken olmadığı, adeta kilitlendiği yıllarda, kimlik ve kişiliğini birçok sahada ön plana çıkarabilmiş, düşünce hayatında olduğugibi, siyasi alanda da kendisine bir yer bulabilmiştir. Konya Hukuk Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânıyla Konya mebusu olarak Meclis-i Mebûsan'a girmiştir. Meclisin kapatılmasından sonra Konya'ya dönmüştür. Yeniden derslere ve eserler yazmaya başlamıştır. Heyetler içinde bulunmuştur. İşgal güçlerine karşı Anadolu'da başlatılan Kuvây-i Milliye hareketi içerisinde aktif olarak çalışan Mehmet Vehbi Efendi yaptığı konuşmalarla vatandaşları düşmana karşı mücadeleye teşvik etmiştir. Aktif ilmi ve siyasi bir hayatı olmuştur. Bir kenara çekilip müderrislik yapayım, kitap yazayım düşüncesinde olmamıştır. Onu tek partinin din aleyhtarı uygulamalarına ses çıkarmayan, bunları uygulayan oğluna bile karşı çıkmayan bir kişi olarak, yaşantısından ve tutumundan dolayı eleştirenler olduğu gibi, bir Meclis oturumunda "Ben Allah'a kul olduğum için kula kul olmam, dolayısıyla partiye katılmam" diyerek olaylar karşısında dik durduğunu, değerli bir alim olduğunu ve kimseye boyun eğmediğini söyleyenler de olmuştur. Kendisini ilme vermesiyle zaman zaman baskılara uğramıştır. Gözetim altında tutulmuştur. İzmir suikastıyla alakasının olduğu gerekçesiyle yirmi gün kadar gözetim altında tutulmuştur. Suçsuzluğu anlaşılınca yargılanmaktan kurtulmuştur.

Mehmet Vehbi Efendi, dönemin pozitivist, materyalist düşünce akımlarına karşı ortaya koyduğu eserleri, işgal güçlerine karşı koyup milli mücadelede aktif olarak yer alması, daha sonra mücadelesini mecliste vermesi, üzerine düşen görevi fazlasıyla yaptığını göstermektedir. Daha sonra Mehmet Vehbi Efendiyi eleştirenler, onun verdiği bütün eserleri, mücadeleyi, gözetim altında tutulmasını, yaptığı birçok şeyi yok saymaları anlamına gelir ki bu Mehmet Vehbi Efendiye büyük haksızlık olacağı kanaatindeyiz. Müellifimiz, hayatının 1911-1915 yılları arasında tamamlamaya muvaffak olabildiği "*Büyük Kur'an Tefsirinde*", inançla ilgili konulara geniş yer ayırmıştır. Vehbi Efendi tefsiri onbeş cilt olarak, Konya'da yazmıştır. Günümüzde tefsir ilmi tekniklerine göre yeterli bulunmayan eser, bir vaaz kitabı olarak nitelendirilmiştir. Ancak dönemine göre

kapsamlı bir şekilde yazılmış, birçok insan tarafından tercih edilmiştir. Tefsirin dili sade olup herkes tarafından okunup anlaşılabilir üslupta yazılmıştır. Mehmet Vehbi Efendi tefsirinde önce ayetlerin Türkçe anlamlarını yazmıştır. Büyük Kur'an Tefsir'inde daha önce yazılan tefsirlerin önemli olanlarından alıntılar yapmıştır. Böylelikle birçok görüşe yer vermiştir. Ayetleri bir bir ele aldığı için tefsirkapsamlı olmuştur. Farklı tefsirlerden faydalanmıştır. Mehmet Vehbi Efendiye göre müslümanlar inanç konularında bilgili ve sağlam yapıda olmalıdır.

Mehmet Vehbi Efendi'nin kelâm ilmine dair müstakil eseri "Akaid-i Hayriyye"dir. Bu kitabı önce Arapça olarak yazmıştır. Daha sonra "Akaid-i Hayriyye Tercümesi" olarak Türkçeye çevirmiştir. Çalışmamızda 1340 -1343 yıllarında Ahmet Kâmil Matbaası tarafından Osmanlıca olarak basılan eserden faydalandık. Kitap 144 sayfadan oluşmaktadır. Genel tavırları itibariyle inançla ilgili konularda Ehl-i Sünnet geleneğine çoğunlukla da Ehl-i Sünnet'in Maturidî çizgisinde yer almıştır.

Mehmet Vehbi Efendi, ayrıca devrinin güncel meselelerine de temas etmiş, dönemin yıkıcı akımlarına karşı bilhassa materyalizm, pozitivism ve evrimci fikirlere karşı cevaplar vermiştir. Kadının örtünmesinin hikmetlerinden bahsederken tesettürün kadını töhmetten uzak tuttuğunu savunmakla birlikte tesettüre uymayanların tamamının iffetten uzak olmadıklarına dikkat çekmektedir. Vehbi Efendi açıkladığı konuları ayet ve hadislerle delillendiriyor.

Akaid-i Hayriyye başta olmak üzere Mehmet Vehbi Efendi'nin, yazmış olduğu bütün eserleri gözden geçirip günümüz Türkçesiyle okurların hizmetine tekrar sunulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Mehmet Vehbi Efendi'nin henüz basılmamış *Siyasi Hatıralar*" adlı eserinin basılarak okurlara sunulmasının da o dönemin siyasi ve içtimai yapısını anlamamız konusunda faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Netice olarak, Osmanlı'nın son döneminde yetişip, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış Mehmet Vehbi Efendi, inançla ilgili konularda, sosyal konular üzerine derinliğine düşünmüş büyük mücadeleler vermiştir. Hemşehrisi olan, Ebu Said Muhammed Hâdimî'nin dediği gibi: Kâmil odur ki, koya her yerde bir eser, Eseri olmayanın yerinde yeller eser. O, eserler ortaya koymuştur. Bugün eserleriyle hatırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

ADAM, Hüdaverdi, Nübüvvete Dair İki Mesele: Nebi İle Rasul Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, sayı: 1

AKÇAY, Mustafa, Gazzâlî Düşüncesinde Ölüm ve Kabir hayatı, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2005, cilt: IX, sayı: 23

AKADEMİR, Hikmet, Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, cilt: IX, sayı: 3.

ARIK M., Selim, Boşanma (Talak) Konusunda Bazı Yanlış Algılamalar, *Diyanet İlmî Dergi*, 2004, cilt: XL, sayı: 1.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997

ASLAN, İbrahim, Matüridi'nin Uluhiyet Tasavvuru, "Matüridi'nin Düşünce Dünyası", 2011.

ATEŞ, Süleyman, İslamda Tesettür, *İslam'ın Işığında Kadın*, 1998.

ATEŞYÜREK, Remzi, TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>

AYBARS, Ergün, Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi, İleri Kitabevi, 1. Baskı, İzmir 1994.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, 16. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, III/237

AYDIN, Ali Arslan, Peygamberlik ve Mu'cize, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1984, cilt: XX, sayı: 1

AYDIN, Hayati, İslâm İnançları Açısından Mucize, Keramet, Sihir ve İstidrac Kavramlarını Üzerine Bir İnceleme, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: XVII, sayı: 32

BAHÇECİ, Muhittin, Allah'ın Varlığını İsbât Eden Manevî Deliller, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 3

BAKTIR, Mehmet, Cahız'a Göre Hilafet, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, cilt: XVI, sayı: 2

BEBEK, Adil, Ana Kaynaklara Göre Sihir, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, 1998, cilt: I, sayı: 9

BİLİM KURULU, Hadislerle İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı, Özgün Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara 2014.

BULUT H., İbrahim, Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mûcizesi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com]*, 2004, cilt: IV, sayı: 2

BULUT, Mehmet, Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1995, sayı: 9

CENGİZ, Yunus, Ölüm ve Sonrası, Matüridi'nin Düşünce Dünyası, 2011

COŞKUN, Ahmet, İmam Maturidi'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri, Ebû Mansur Semerkandî Matüridî (862-944), 14 Mart 1986 - Kayseri, 1986

COŞKUN, İbrahim, Ateizm ve İslam Kelami Açısından Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

....., *İslam Düşüncesinde İNKÂR Problemi*, Hikmet Yayınları, 2.Baskı. İstanbul 2014.

....., *Din-Bilim Uzlaşısı ve Kur'an'ın Aklî Mu'cizeliği*, İslâmî Araştırmalar, 2006, cilt: XIX, sayı: 4

....., *Klâsik Kelâmî Anlayışta İnsanın Eylem Yapma Gücü ve Hürriyeti, -İnsanın Yeryüzü Serüvenine Dair Klâsik Kelâmî Yorumların Modern Akıl Işığında Yeniden Değerlendirilmesi-*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, cilt: III, sayı: 2

....., *Âmidî'nin (ö. 631/1233) "İsbat-ı Vacib" Delili ve Klasik Delillere Getirdiği Eleştiriler*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, cilt: VIII, sayı: 1

....., *Mâtüridî Düşüncede Allah-İnsan İlişkisi*, Hikmet Yurdu, 2009, cilt: II, sayı: 4, İmam Mâtüridî ve Mâtüridîlik Özel Sayısı

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l Mevâkıf*, 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015

ÇELEBİ, İlyas, *Klasik Bir Kelâm Problemi: Hüsün-Kubuh*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998-1999, sayı: 16-17

ÇELİK, Hüseyin, *Kuran'da Şefaât*, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: III, sayı: 1

ÇOLAK, Ali, *Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2012 cilt: I, sayı: 1

DALGIN, Nihat, *İslâm Hukuku Açısından Karşılıklı Sigortalar*, İslâmî Araştırmalar, 2003, cilt: XVI, sayı: 4 [İslâm ve İktisat -I-]

DEMİR, Recep, *"Ahkâm Tefsiri ve Mehmet Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'anye'si"*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2013, sayı: 22

DEMİRCAN, Adnan, *Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh*, Diyanet İlmî Dergi, 2013, cilt: XLIX, sayı: 3

DOĞAN, Hüseyin, *Sihir Din İlişkisi*, XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı & Gnostik ve Okültizm Sempozyumu, 2012, sayı: 1

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Mütercim Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988, X/337

NİŞÂBÛRÎ, Ebu-l Hüseyin Müslim ibn'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, Mütercim Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1988, I/251

ERDEM, Suat, *İslâm Fıkhiğinde Tesettür*, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2015, cilt: XIX, sayı: 64, s. 253-276

ERKOL, Ahmet, *Seyfüddin Amidi'ye Göre Cismani Haşr*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000, cilt: II, s. 181-209

ERTAN, Veli, *Tarihte Şer'îye ve Evkaf Vekilleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ocak-Şubat 1969.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Hazırlayan Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2004, II

EYİBİL, İrfan, Tevhidi Uluhiyyet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme, Kelam Araştırmaları Dergisi, 2013, cilt: XI, sayı: 2

GÖLCÜK, Şerafettin- TOPRAK, Süleyman, *Tarih Ekoller Problemler KELAM*, Tekin Kitabevi, 8.Baskı, Konya 2014.

GÖLCÜK, Şerafeddin, İnsan ve Kaderi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 2

....., İnanç Açısından Allah-İnsan İlişkisi, Diyanet İlmî Dergi, 1996, cilt: XXXII, sayı: 2

GÜLLE, Sitki, Velîlik ve Keramet, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, 1998, cilt: I, sayı: 3, s. 59-61

GÜNDOĞAR, Hamdi, Fahreddin er-Razi'de İrade-Fiil İlişkisi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/2 cilt: III, sayı: 6

GÜRKAN, Menderes, İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvizü't-Talak, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 18

HACAK, Hasan, İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/1, sayı: 30, s. 21-50

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2003, s.56-57

KIRANLAR, Safiye, Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul'unda Tesettür, SBE Akademik İncelemeler Dergisi, 2007, cilt: II, sayı: 1, s. 309-325

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Vahidüddin*, Birinci Baskı, Toker Yayınları, İstanbul, 1968,

KONYALI, Mehmet Vehbi Efendi, *Akaidi Hayriyye Tercümesi*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1340-1343/1923-1925

....., *Hulâsatü'l-Beyân Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Üç Dal Neşriyat, Dördüncü Baskı, İstanbul 1966.

....., Akaid-i Hayriyye, Osmanlıcadan Sad. ve Not. Resul ÖZTÜRK, Eğitim Yayınevi, Konya.

KÖSE, Saffet, Ailede Meşrutiyet Temeli Olarak Nikah, *Kutlu Doğum 2009: Kürselleşen Dünyada Aile*, 2010, s. 124-174

LEWIS, Bernard, İngilizceden çev. Metin KIRATLI, Modern Türkiye'nin Doğuşu, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1993.

MÂTÜRÎDÎ, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr; Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme, Tercüme, Bekir Topaloğlu, İSAM, İstanbul 2014.

MİSİROĞLU, Kadir, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler, 9. Basım, Sebül Yayınevi, İstanbul 1992.

MUHİT, Mert, Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, cilt: XLVI, sayı: 1

NESEFİ, Ömer, Tercüme ve İzah: Bekir Sırmabıykoğlu, Sistem Matb, İstanbul 2010.

NUMAN, b. Sabit Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, Ali el-KârîŞerhi, Tercüme Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, 3.baskı, Kalem Matbaası, İstanbul 1981.

OKUR, Kâşif Hamdi, İslam Hukuku'nda Boşama Yemini (Talâka Yemin) Meselesi, Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, cilt: 8, sayı: 15/1

OKUR, Hüseyin; *Delilleriyle İslâm Akaidi*, Semerkant,8.Baskı, İstanbul 2016.

ORAL, Osman, Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Hulûd/Cennet ve Cehennem Ebedîliği Konusuna Yaklaşımı, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, cilt: II, sayı: 3

ÖZEN, Şükrü, Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik -Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-, 22-24 Mayıs 2009 – İstanbul 2012

ÖZBEK, Durmuş, Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, sayı: 3, s. 297-330

ÖZTÜRK, Resul, Yeni İlm-i Kelam Hareketi ve Mehmet Vehbi Efendi, Eğitim Yayınevi, 2. Baskı, 2018.

RASLAN, Sa'deddin, Kur'an'da İlmî İ'caz (Kur'an'da Kıyamet Alametleri ve Şartları), çeviren: Süleyman Ateş, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], 1970, cilt: IX, sayı: 96-97

RÂZÎ, Fahrreddîn; *Allah'ın Aşkınılığı (esâsu't- takdîs fi ilmi'l- kelâm)*, Çeviren İbrahim Coşkun, İz Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 2011.

SAĞLAM, Hadi, Genel ve Özel Sigortalar, Zarar (Tazminat, Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış (Hayat Sigortası, Bireysel Emeklilik, Kredi Sigortaları ve Tarım Ürünleri Sigortası), İslâm Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III 10-12 Aralık 2010, Afyonkarahisar, 2013, s. 525-643

SARICIK, Murat, Cahiliye Nikahı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikahları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 3

SEYHAN, Ahmet Emin, "A'raf Ehli" ile İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1

SÖZLÜK HAZIRLAMA KOMİSYONU, *Dinî Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara

ŞEHRİSTÂNÎ, Abdülkerim *Milel ve Nihal*, Literal Yayıncılık, Çeviri Mustafa Öz, 2.Baskı, İstanbul 2011.

ŞEN, Mustafa, Maturidi'nin Tefsiri Bağlamında Şefaât, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2018, cilt: XXII, sayı: 73

ŞİMŞEK M.,Sait, Keramet, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, sayı: 3, TEFTAZÂNÎ, Saduddin, *Kelâm İlmî ve İslâm Akâidi*(Şerhu'lAkâid),Hazırlayan Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 6.Baskı, İstanbul 2013.

TOPALOĞLU, Bekir – ÇELEBİ, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul 2010.

TOPALOĞLU, Bekir; *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ertem Basım Ankara 2014

..... Allah'ın Varlığı, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi] 1985 cilt: XXI, sayı: 1

TOPRAK, Süleyman, Âhirete İman, İnanaç Kitapları Serisi-6, DİB Yayınları, s.18

....., Âhretin İlk Durağı: Kabir, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2012, sayı: 16

....., Neseffî'nin “ Tabsıratü'l- Edille”sinde Kaza ve Kader, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1985, sayı: 1

TUĞLU, Nuri, “Konyalı Mehmet Vehbi Efendi veSahîh-i Buhârî Tercümesi Üzerine Muhtasar Bir Değerlendirme”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Güz 2017/8(2) 41-58

TUNÇBİLEK, Hasan Hüseyin, Cennet ve Cehennem Halen Mevcut mu?, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: VII, sayı: 2

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, III

TÜRCAN, Galip, Kelamî Paradigmanın Güçlüğü: Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kelamında Hidayet ve Dalâlet Kavramlarının Anlaşılması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012\1, sayı: 15

ULUDAĞ, Süleyman, Keramet - II, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 2005, cilt: VI, sayı: 15

UYŞAL, Ekrem, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 2017, cilt: I, sayı: 2

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.Baskı, Ankara 1988.

ÜNAL, Necdet, Kur'ân'ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi _ [www.dinbilimleri.com], 2010, cilt: X, sayı: 1

YILDIRIM, Zeki, Kur'ân'da Peygamberlerin İsmeti, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2003,sayı:19

YILDIZ, Abdulvahap, Kerâmet ve İstidrâc, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, cilt: 14, sayı: 21

YURDAGÜR, Metin, Esmâü'l Hüsna ve Bu İsimlerin İnsan Açısından Önemi, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi],1984, cilt: XX, sayı: 3

YÜKSEL, Emrullah, İslâm'da Şefaât Yetkisi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat], 2002, sayı: 5

YÜKSEL, Yakup, “Fıkhî Tefsir Geleneğinde “Ahkâm-ı Kur'aniyye”nin Yeri”, GümüşhaneÜniveversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/4, c. 4, sayı 8

<http://www.konyayenigun.com/roportaj/hadimli-mehmet-vehbi-celik-h95283.html>.

<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00139.htm>

Öz Geçmiş

Konya'nın Kadınhanı İlçesi, Kolukısa Kasabasında 1970'de dünyaya geldi. İlkokulu kendi kasabasında bitirdi. Bir sene babasından Kur'an-ı Kerim dersi aldı. İmam hatip lisesini Doğanhisar İlçesinde tamamladı. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesini kazanarak buradan 1994'de mezun oldu. İlahiyat Fakültesini okurken hafızlık yaptı ve özel ders aldı. Mezun olduktan sonra farklı şehirlerde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptı. Sınavları kazanarak uzman öğretmen ve anadolu lisesi öğretmeni unvanlarını aldı. Milli Eğitim Bakanlığının açtığı kurs ve seminerlere katıldı. Halen Mustafa Hotamışlı İmam Hatip Ortaokulunda, Okul Müdürü olarak çalışmakta.

İbrahim ŞAFAK